

Щоденник національного героя Селепка Лавочки

Юрій Тис

ВСТУПНЕ СЛОВО

до першого видання

Odi memorem auditorem!

(Еразм з Роттердаму)

Не люблю читача, який забагато пам'ятає!

(Селепка Лавочка)

Ледве після довгих міркувань, я, Селепка Лавочка, вирішив віддати мій "Щоденник" до публічного вжитку. Це перемогла думка, що, коли Лука Апулей, античний колега по перу, міг зробити героєм своєї книжки осла, а Іван Франко лиса, то чому я не можу зробити героєм самого себе? Кожний хоче мати свою приємність, тим більше, коли жарт вміщає в собі завжди дрібку правди.

Я не міг вгадати в щоденнику всіх двадцяти п'яти тисяч героїв, які мали таке чи інше відношення до першої подвійної Української Дивізії УНА. Користаючись з цієї нагоди, згадую найбільше себе. (Кожний, кого не хочуть похвалити інші, має право хвалити сам себе!) А все ж таки, читаючи мій щоденник, ви, дорогі друзі, будете одною рукою тримати книжку, другою сміятися, а третьою вітати велику кількість колишніх комбатантів, яких прізвища й постаті тут зустрінете!

Теж не міг я дати повного огляду цілої дивізії й кожної її сотні, хоч і бував по різних частинах, і старався записати усе, як тільки можливо докладно. Решту можете собі доспівати кожен сам, згідно з відомою засадою: мудрій голові вистане відламок ґранати!

Коли моє ім'я буде виглядати комусь дивним, і він питає мене, чи воно справді моє, я відповідаю на цьому місці: Так, моє! З браку кращого! І коли декого з людей невійськових вражатиме те, що стільки місця відпущено дівчатам, то я знову відповідаю завчасу, що кожний вояк будує свою дуже крихку майбутність на жіночій слабості, і врешті, як показав досвід, таки стає людиною статечною, тобто батьком родини. Як відомо, доти дзбан воду носить, поки не наллють до нього пива!

Вкінці хочу зложити глибоку подяку всім моїм співробітникам, без огляду на те, чи були вони героями, чи ні. Їх же тьма-тьменна. Вони-то надхнули мене писати мій щоденник, подали мені багато щасливих думок, піддержували мої наміри своїми жартами й гротесками. Годі їх усіх вичислити! Згадаю тільки тих найповажніших, до яких зачисляю в першій мірі всечеснішого о. Еразма з Роттердаму, артиста й письменника Василя Шекспіра й гімназійного вчителя Івана Галлетті. На жаль, вони, з незалежних від них причин, не були вояками 1-ої Української Дивізії. Особливу

вдячність відчуваю до редакторів і співробітників гумористичних журналів "Мітла" і "Лис Микита", які безсумніву репрезентують українську мудрість нашої доби. Усім моїм співробітникам я особливо вдячний за їхню, повну віри й жартівливої веселости, допомогу.

Якщо ви, шановні товариші зброї й дорогі читачі, знайдете в моїм щоденнику недокладності й помилки, не будьте надто строгими суддями! Всі ми й кожний з нас маємо свої особисті недомагання. Врешті, багато людей брешуть часом з вигоди; і з тієї вигоди говорять часом правду!

Селепко Лавочка

Постій на західній півкулі, в березні 1954.

I. ЧАСТИНА

ЗГОЛОШУЮСЬ ДОБРОВІЛЬНО ДО ДИВІЗІЇ. НЕВДАЛІ ІНТЕРВЕНЦІЇ. ТАКИ ВЗЯЛИ! ДИВІЗІЙНА ПАРАДА. ДІВЧИНА З ТРИБУНИ. ВІД'ІЖДЖАЄМО! ПРИЇХАЛИ! ПЕРШІ УСПІХИ

І ПЕРШІ ПРИКРОСТІ. П'ЯТЬ ХВИЛИН ДЖУРОЮ. ПРИЇХАЛИ ЖІНКИ. МОЇ ЗОЛОТІ ДУМКИ. ХТО Я? ХОЧУ НА ПІДСТАРШИНСЬКИЙ КУРС. Я КІННИЙ ЗВ'ЯЗКОВИЙ. У ФРАНЦІЇ. Я ВИВІТРІВ!

2 липня 1943.

Їхав трамваєм і віз сахарину. Німецькі шуцмани зробили лапанку. Зловили й мене. При мені знайшли товар і його, звичайно, сконфіскували, а мене відвели на Городецьку. Там забрали документи й відпровадили за драти табору. Я мав їхати на роботу до Німеччини.

Питали: Яку роботу знаю?

Я відповів: Усіляку. Можу бути інженером, директором, магістром.

Призначили мене доглядати свиней у якомусь пруському селі.

3 липня 1943.

Спав добре й спокійно цілу ніч. Ранком заявив, що зголошуюсь до Української Дивізії. Зараз же випустили. Я пішов до Військової Управи. Показав посвідку зголошення.

— А папери у вас є?

— Нема. Маю лише свою фотографію, прошу!

Директор Навроцький глянув на фото й на мене.

— Цей самий, в порядку. Прийнятий.

Опісля я підійшов до якогось чоловіка з приємним обличчям.

Чи не могли б мене звільнити, або виреклямувати... Я віддячуся...

Мабуть не потрапив на відповідного референта, або не мав потрібного імпонуючого вигляду. Викинули за двері. Тільки секретар Жарський сумовито подивився мені вслід.

5 липня 1943.

Перестудився, бо був у Мелянії, а ранком вийшов просто з тепла на вулицю. Пішов до лікаря. Стрінув Юська. Він іде до Дивізії, теж добровільно. Мало не розцілував мене на вулиці, коли довідався, що й я зголосився. Сказав поважним голосом: "Разом будемо проливати кров!"

Після цих патріотичних слів я пішов до уряду доповнень. До карти покликання причепив з-під споду сто марок. Референт був у відпустці, не вдалося. Сто марок подарував Мелянії. Юсько спровадився до мене, віднині ділимо нашу долю спільно.

6 липня 1943.

Вночі снівся мені страшний сон. Мене ловили большевики. Я біг, біг, врешті знайшов у кишені пістолю й вистрілив. Страшний гуркіт збудив мене. Напіврозбуджений, я чув ще запах пороху. Цікаво, що коли я розповів цей сон Юськові, він запевняв мене; що й сам чув постріл. Референт ще далі у відпустці.

8 липня 1943.

Сьогодні прощалися з нами на Личакові, у "Луговій" домівці. Говорило багато людей. Говорив якийсь старий професор, що був при Усусусах. Казав, що ми навчимося, як смакує на фронті сухий хліб, коли його нема, та що Усусуси ще в чотирнадцятому році були горді з того, що є попередниками Дивізії. Пані редакторка Струтинська не плакала, бо має тверду вдачу, але порадила нам, щоб ми, коли будемо в ситуації "або-або", вибирали одне "або". При кінці сказала піднесеним голосом, що княгиня Ольга має жити відтепер у наших наплечниках.

Якось так випало, що говорити мусів я, бо інші ще не вміли поводитися в порядному товаристві. І я сказав, що заткнемо історії рота п'ятнадцятьма тисячами молодих і старих вояків, та що коли навіть хвилі світової катастрофи стануть перед нами на денний порядок, я особисто проллю з приємністю останню краплину своєї патріотичної крові. Я буду постійно пам'ятати про те, щоб вибрати "або", коли прийде "або-або", а в разі героїської смерті, маю бажання, щоб мене поховали на коханому Личакові, бо тут завжди таке свіже повітря. За ці слова публіка нагородила мене оплесками.

9 липня 1943.

Вечеряв у Мелянії.

10 липня 1943.

Снідав у Мелянії. Трохи мені шкода, що мушу її покидати, але я сподіваюся, що зуб часу висушить її слъози і з часом навіть ця рана поросте зеленою травою. Я вирішив писати воєнний щоденник. Я завжди хотів писати багато, бо люблю мистецтво. Але Мелянія не давала. Тепер буду мати змогу пером заспокоювати свої пристрасті.

12 липня 1943.

Ставав перед лікарською комісією. Наказали роздягнутися, донага. Кожний з нас стояв соромливо, із скромно зжовленими руками. Коли увійшли до лікарської кімнати, на нас зацікавлено, як коти на мишу, поглянули якісь військові і лікарі в білих халатах. Мене записали й поставили під патик подібний до шибениці. Згори впала нагло на мою героїську голову тверда дошка, аж я здригнувся.

— Стій просто! — сказав хтось за мною.

— Один шістдесят п'ять — крикнув знову той хтось і написав мені це число хемічним олівцем на грудях.

Опісля я пройшов перед столом. Кожний з тих, хто сиділи, дивився коротко на мене і щось записував. А останній крикнув: здібний! — і прибав печатку. Раз на мої груди, а другий раз на папір.

Отже, таки взяли. Як я виходив, то побачив довгий ряд добровольців, і всі дивилися на мене. Я надув груди як личить героєві, і гордо оглянув цивілів.

— Не дуйся! — крикнув якийсь вояк із срібними нашивками, — за тиждень побачиш, що ти є ніщо. Зеро, нуль, ще менш, як ніщо!

Голі засміялися, нібито з мене, але відчувалося, що це тільки з чемности до того срібного. Це був кривий сміх.

Я скоро вбрався й став біля дверей. Тепер я буду сміятися, коли вони повиходять, позначені нумерами й печатками. Кудлак, Крушельницький, Лисяк, Мельник, Шевчук, Долинський, Кордуба. Личаків, Знесіння, Жовківське. Як би не було, я вже одною ногою герой.

17 липня 1943.

Була дивізійна парада перед будинком університету. На трибуні стояло багато людей, які з цікавістю до нас приглядалися. Деякі бігали сюди й туди, це були члени. Військової Управи. За ними бігав полковник Бізанець. Коли заспокоїлися, заграла музика, а потім ми всі маршували перед трибуною. Дівчата кидали нам квіти, але ми не піднімали їх з землі, мабуть тому, що йшли на війну. Мені подобалася одна блондинка з чорним капелюшком над чолом. З лиця гарна, а як далі, то я не міг бачити, бо затуляли дошки й люди. Опісля ми усталися рядами перед трибуною і тоді виступив пан Побігуший, той, що був майором у "Нахтігалю", а потім за те німці його посадили. Він був у чорному, мав чомусь такі ж чорні, але вузькі штани, і щось кричав до трибуни. На даний знак ми всі страшними голосами заревли: "Слава!" і почали розходитися. Близько я бачив тільки двох з Військової Управи: Михайла Кушніра, що причепив собі "Залізний Хрест" з першої війни, і лікаря Білозора, що мав чомусь настрашений вигляд.

18 липня 1943.

Ми вже на станції. З нами прощалися якісь пані й панове. Деякі плакали. Давали квіти, але не давали цигарок. Щастя, що маю свої.

Стою біля вікна. Дуже приємно, коли людину так шанують і відзначають. Виходить з усього, що я розпочинаю новітню історію України. Відразу з'їв усю німецьку ковбасу, яку дістав на дорогу. Хтось частував чаркою.

Мелянія прийшла теж. Стояла перед вагоном, але ми не мали що так довго балакати. Тому, певне, вона позирала на якогось поліціанта у гранатовій мазепинці, що мав тут службу, і, очевидно, не зі службовими намірами до неї приглядався. Це мене не зворушило. Я тепер національний герой, і не можу звертати уваги на приватні справи. Але на поліціанта я все ж таки подивився грізно.

Коли поїзд рушив, я крикнув з вікна: "На Москву!" При цьому зробив тверде, безжалісне обличчя, бо якраз Роман Крохмалюк збирався мене фотографувати.

Сиджу в поїзді. Дійсно, яка приємність, коли тебе так шанують! Але шкода, що те все скоро скінчиться. Колеса цокотіли, ми їли, пили, розмовляли. Я дивився в вікно й думав: що буде? Може, мене раять у якусь важливу частину тіла? Та скоро змінив тему. Бо в цивілю можна собі було забезпечити частину тіла, якою працюємо, напр. у "Карпатії" або в "Дністрі", але у війську? Тож почав думати про себе. Треба, адже, щось написати, коли я герой. Власне, про себе не знаю нічого цікавого, нова тим, що я є сином моїх батьків. Те, що знаю, напишу пізніше. У цю хвилину один з наших рекрутів запитав мене, чи я розуміюсь на політиці. Я сказав, що так, бо кожний справжній українець є зараз і політиком. Тоді він спитав мене, наче на іспиті:

— А ти знаєш, звідки походять бандерівці і мельниківці?

— Знаю. Походять самі від себе — відповів я, і він більше до мене не чіплявся.

Я міг тепер спокійно мріяти про Мелянію. Чим більше думав про неї, тим більше не розумів її внутрішніх справ. Звичайно ж, я мужчина. Я глядів у вікно і цілий час бачив Мелянію, хоч її ніде не бачив. Трохи неприємно вражала мене згадка про поліціанта на львівському пероні, але тут було це "або-або". І я мусів вибрати "або". Цікаво, хто ця блондинка з чорним капелюшком?

Перемишль! Сян-річка розляглась біля стіп кам'яного міста, як яка королева в ліжку. А я подумав про дивне явище: що зі Львова до Перемишля тепер куди ближче як з Перемишля до Львова.

19 липня 1943.

Приїхали до Гайделяґеру. Колись звався Дембіца. Довгими рядами плентались за підстаршиною, що вийшов на станцію. Це був смішний похід. Йшли в плащах і без, у капелюхах і кашкетах; лисі й незачесані, а кожний ніс валізку. З початку в одній руці, потім у другій, опісля на рамені.

Хтось крикнув, щоб заспівати. Нічого з того не вийшло. Кожний ішов своїм кроком, бо в черевиках мав повно піску і, що найгірше, цю валізку на рамені.

Прийшли на поле, де були бараки, огорожені кільчастими дротами. Дістали сінники і коци. На подвір'ю були скирти соломи. Кожний робив собі сінник. Пізніше дістали й вечерю: ковбаса, хліб і чорна кава.

20 липня 1943.

Я встав дуже вчасно, десь біля восьмої, бо зголоднів. Деякі ще спали. Отже, починається не зле. О десяті була збірка. Нас записував якийсь чоловік, що жив, напевне, ще в часах Франца-Йосифа. Кажуть, що зветься Добрянський. Писав уже довго, поки прийшла моя черга, і був змучений. Видно було, що війни не брав серйозно, бо одну вже знав.

Глянув на мене й запитав:

— Як називаєшся?

Опісля запитав, коли, як, чому й пощо я народився, і ще раз глянув на мене.

— Умієш читати й писати?

Наказав мені сісти за стіл і робити те, що він робить. Певне, сподобалася йому моя інтелігенція, яку видно докладно на моєму лиці.

— Будеш тепер писарем!

— А що маю казати людям?

— Те, що я тобі казав.

Він узяв попельничку з сотнею недокурків, викинув їх розмашисте крізь вікно, поставив порожню передо мною й пішов собі. Я записував народ по черзі і кожному казав:

— Будеш тепер писарем!

Я працював, аж зіпрів. Усіх записаних наказали мені вивести на подвір'я. Аж тут виявилось, що це все писарі. Зчинився крик. Спочатку я був дуже гордий з моєї вояцької кар'єри, але коли виявилось, що це кричать на мене, я змаркотнів. Пішов собі тихо в барак, і щоб щось робити, виніс вивітрити коц. Повісив на дроти й дивився крізь них на поле. Пісок і пісок. Зробилося мені неприємно. Остаточо ми були за дротами, в яких трудно було вибити вікно на світ. Мої вояцькі пляни змаліли до зерна. За що мене обкричали? Адже кожне героїство має свої межі.

21 липня 1943.

Фатальний день. Закликав мене чоловік малого росту, що колись, певне, був старшиною: Він тому, щоб глядіти на кожного згори, носив свій ніс у задертії позиції. Почав мені щось говорити, а я задумано відповів:

— Ага!

— Зрозумів?

— Ні.

— То чому кажеш "ага"? У війську нема "ага", дурню!

Те, що в війську багато чого нема, що є в цивільному житті, я вже встиг побачити. Приміром, дівчат. Отже, нічого нового мені не сказав. Також і те, що назвав мене дурнем, не зворушило мене ані трохи. Дурням краще на світі. Вони мають успіх у дівчат, бо є безжурні й веселі. Вчені дістають за жінок самих холер, як, наприклад, мій приятель Юсько — мовознавець, а дурні — самих янголів. Це робить природа, щоб розумні не дуже множилися і зло вчености не ширилося на світі. Так сказав мені колись всесесніший о. Еразм. Я й сам не люблю мудрих людей. Обіцяю собі не згадувати ні одного з них у мойому щоденнику. Хоч і не багато їх, але ніде правди діти, наша нація кілька таких експонатів має.

Взагалі, не варто хотіти бути розумнішим від інших. Цього не дозволяє товариська чемність і факт, що життя є завжди комедією й грою.

Опісля нас закликали з коцами до магазинів. Тоді я зауважив, що мого коца на дротах уже нема. Хтось украв. Знову був скандал перед усіма, яких тепер чомусь називали сотнею.

У магазині ми одержали однострої. Кожний розклав коц перед собою і діставав військове добро. Мені видали ще один коц і записали, що маю два. На ньому громадилися ремені, багнет, штани, білизна, якісь пакуночки, всього на яких 60

кілограмів.

Я одягнув штани. Завеликі.

— Нічого, підростеш, — сказав магазинер. Називався Мельник. Опісля я спробував черевики. Не міг вложити п'яти.

— Гей, пане, черевики не пасують, замалі.

Магазинер зловив мою ногу й з усієї сили почав пхати в черевик.

— Йой! — крикнув я.

— Чого кричиш? — запитав спокійно магазинер. — Дивись, яка гарна нога.

Я спробував стати. Не міг, хоч п'ята була вже в черевикові.

— Не пасують.

— Що? Черевики пасують! — сказав магазинер авторитетно.

— Пасувати то пасують, — відповів я, тримаючи ногу в повітрі, — але замалі.

— А, це дрібниця! Помий собі ноги, тоді будуть добрі.

Це була досвідчена людина. Був магазинером в УГА, опісля десь інде.

Врешті, видали рушниці. Я оглядав свою. Запхав палець у цівку. Це подобалось якомусь, що мав шапку над вухом. Це був славний артилерист Длябога. Він оглянув мене від голови до ніг і тицьнув пальцем на рушницю.

— А чому в люфі є діра?

— Таку вже я дістав, — відповів я, витягнув палець і показав йому. Палець був у вазелині.

Знову зчинився крик. Взагалі, з кожної причини і без причини кричали всі, крім рекрутів. Тоді підійшов до мене той, перший писар, покивав сумно головою й сказав:

— Як ти міг наробити сьогодні стільки дурниць? Що?

— Певне тому, пане добродію, — відповів я, — що встав дуже рано.

Він глянув на мене з таким подивом, як на різдвяну ялинку, обернувся на п'яті й пішов.

У полудень ми повдягали однострої. Міняли при цьому черевики, штани, шапки, що кому краще стояло й лежало. Наші лахи й валізи віддали до магазину. Речі, яких призначення не знали, поклали в шафки.

Спочатку зле почували себе в одностроях. Далі звикли. Головно, мені подобалося те, що коли я ходив по дерев'яному бараці, мої черевики сильно стукали. Гуп, гуп, гуп — ходив я, і це надавало мені вояцької поваги.

З'їли обід. Не смакував. Пополудні вчили нас ходити. А я двадцять років думав, що ходити вмію. Виявилося, що ні. Дві останні години вчилися салютувати. За те дістали вечерю: кусник масла, мармеляду, хліб і чорну каву.

29 липня 1943.

Більше тижня не писав. Уже вмію ходити, бігати, падати, вставати й знову падати. Це потрібне, щоб сховатися від кулі. Але тут є карою.

Нині гепнули мною двадцять разів раз за разом. Це було забагато. Я тихо побажав довгого життя інструкторові, булавному Полуляхові.

— Чого воркочеш? — заревів вів. — Як маєш, що сказати, то мовчи! Ми не в

"Соколах", а в війську!

Це був новий закон військового життя. Нова правда, так би сказати. А нові правди людство завжди називає глупотою.

10 серпня 1943.

Знову минуло більше тижня. Ми стали вже масою рекрутів, слухняною й дурною. Сьогодні я довго дивився на своє лице, а врешті жбурнув дзеркальце на землю. Не міг знести свого дурного усміху. Коли б побачила мене тепер та дівчина з трибуни!

Я нічого вже не розумію. Це є мабуть стадія, коли з нас викорінили цивіля, а не викорінили вояка. Стадія страшна.

Старшини виробили собі про мене думку, що я є містерія. Зверху дурний, всередині мудрий. І товкли мною на всі боки. Не знаю, чи хотіли витовкти з мене верх, чи середину.

14 серпня 1943.

Я є, отже, містерія. Це щось нове й мені подобається. За Польщі я був елементом. Так назвав мене постерунковий, який відводив мене до в'язниці в Бригідках. Але я не був тоді звичайним якимсь елементом, а "вивротовим". А тепер я "містерія".

16 серпня 1943.

Вчора пополудні була наука співу. Пригадували знані пісні, щоб їх співати в марші, бо дивізія своїх ще не має. Зголошувалися з піснями. Сиділи на піску великим колом. Хто хотів співати, виходив на середину. Я зголосив пісню "Послухайте, люди", її ніхто не знав. Я заспівав:

*Послухайте, люди,
Що вам дядько загра.
На Замарстинові
Забив шваґер шваґра.*

Сотня ревнула сміхом. Я стояв, задоволений. Але як почув: "Сідай, дурню! Чого пхаєшся?", а навіть хтось крикнув "Далой с нім!" — тоді станули мені сльози в очах. Така прекрасна, наша львівська пісня!

Я сів. Чому висміяли мене?

— Це не літературне, — сказав Юсько-мовознавець, — слова й наголоси.

— А ти маєш літературне ім'я, Юську? — спитав я.

— Ох, це так мене звали у Львові. Я тепер Осип.

Ніби чому, думаю собі, ми не маємо збагачувати нашої мови? Чому відкидати слова? І я подумав, що в сотні ніхто не розуміє справжнього мистецтва.

За той час вибрали пісню. Якийсь січовик з Карпатської України заспівав її. Це була "Чорна кура". Дістала більшість голосів. Я був за, з принципу. За регіональні пісні. Це була така пісня:

*Як я ішов з Дебречина
Додому,
Зайшла мені чорна кура
Дорогу.*

*Іди, іди, чорна куро,
Додому,
Не завадзай, не завадзай по дорозі
Нікому.*

Така сама дурна пісня, як моя. А, може, моя краща. У ній забив шваґер шваґра. А тут? Але Юсько сказав, що "Чорна кура" фолкльор, народне мистецтво, а моя — батярське мистецтво. Чому — не розумію.

18 серпня 1943.

Юсько-мовознавець — це мій приятель, ще з шкільної лавки. Опісля він студіював філософію. Не скінчив, закохався. Вона впала йому в око через те, що кидала гордим поглядом поза плечі. Одного разу, коли я проходив біля її хати, побачив, як Юсько втікав через вікно, при чому робив враження музиканта. Виявилося, що родичі прийшли до хати в невідповідний час. Це був злий знак, і він справді одружився скоро з нею, і скоро почали зле жити. І ще раз я бачив, як він вилетів нагло через вікно, а за ним полетіли тарелі. Я нарахував їх одинадцять. Після цього Юсько став великим моралістом. Життя провадив згідно з засадами, які панували при вулиці Сонячній, де мешкав. Всякі потягнення, які були незгідні з ними, переносив в інші околиці, так, що навіть власна жінка нічого не знала. Через велику її говірливість дістав замилювання до мовознавства і навіть учився тої дисципліни в якійсь школі. Тепер утік до Дивізії добровільно — від жінки.

Власне, я дивуюся людям, що студіюють мовознавство. Адже перші люди (а це був золотий вік людства), не потребували граматики, бо мета мови була — взаємно себе розуміти.

Я дуже щиро приятелював з Юськом. Його жінку знаю добре. Була собі нічого. Опісля стала такою, що навіть мрець її не схотів би. Це, певне, з жовчі.

19 серпня 1943.

Відчуваю, що Мелянія не хоче мене знати. Чи не цей поліцай, випадково? Коли дівчина покине, і ціла любов розвіється як мара, тоді тільки малі люди лементують. Люди з великим серцем знаходять другу, а великі духи мають завжди в запасі іншу. Я зараховую себе до селепків з великим серцем і з великим, геройським духом. Отже, до діла!

20 серпня 1943.

Я вже місяць у війську. Моїм командиром є тепер сотник Долинський. Нічого не хоче від мене, а я від нього. Мене перенесли перед тижнем, і досі не трапилося нічого неприємного. Дістав тільки гарячку й ходжу до міста, до лікарні. Через те пізнав німців, хто вони й які вони. Є часто налети, а, властиво, тільки протилетунський сполох. Перший раз побачив жінок протилетунської оборони. Вони вдягають штани, йдуть до пивниці й чекають, аж трісне бомба. Теж до цивільного Червоного Хреста маю симпатію. Це є люди, чоловіки й жінки, що віддаються справі з любови. Буває даром, а буває й за заплаатою.

22 серпня 1943.

Через мою хворобу маю багато часу й пишу. Властиво, пишу історію. Роздумуючи над тим, я прийшов до висновку, що робити історію може кожний дурень, але писати — тільки розумний.

Роблю це теж з любови до Дивізії. Коли проголосили у Львові набір, я мав до війська нейтральне ставлення. Таке нейтральне, що, можу сказати, воно не було ніяким ставленням. Тепер, признаюся, я дуже соромлюся за те. Радую мене й те, що я вдоволений з війська. Є факт, що вояком треба вродитися, бо хто не вродився, не може бути вояком!

Військо мені подобається. Тут нема політиків, а хто ним був, нагло перестав бути. Я знаю, що є два ґатунки політиків: є такі з ідеї, тоді вони не мають ніякої професії, або є з професії, тоді не мають ідеї. А військо викорінює всякі зайві речі. Що для рослини гній, те для людини військо!

25 серпня 1943.

Дістав листа від Мелянії. Про поліцая не пише нічого. Значить, щось там є. Пише про це й те, а про нашу любов написала: "Ти забув свій капелюх. Коли гляну, на цього, як він висить на цвяху, то мені здається, що це ти висиш!" Виходить, що, може, ще відчуває щось до мене.

Я хотів саме голосно заговорити до Мелянії, коли враз відкрилися двері й замкнули мені уста. Мене повідомили, що вже кінець з моєю недугою, і завтра маю йти на вправи. Мелянія, властиво, мене цілком не цікавить.

26 серпня 1943.

Ми вже вміємо співати. Колись при горілці й забаві я був найголоснішим співаком. А тут ні. У війську всі мають співати однаково, ніхто ні краще, ні гірше. Співаємо все в марші, під команду старшини, який кричить: "... три, чотири". Де поділося "один-два" — ніхто не знає.

27 серпня 1943.

Не сплю вже три ночі. Приснилася мені Мелянія, і тепер боюся заснути, щоб сон не повторився. Досі нам не хотілося навіть думати про дівчат, вибили їх нам з голови отими вправами.

28 серпня 1943.

Про політичні партії й іншу політику ніхто не говорить. Навіть ті, яких вислали партійні цивілі до Дивізії, для пропаґандивної "роботи". Мають стільки роботи, що забули те, що мали робити. Видно, що з українців можна ще зробити порядних людей.

30 серпня 1943.

Звільнили тих, що зуміли викрутитись. Це добровольці, які побачили, що військо не жарти. Ми не жаліємо за ними. Або пий з нами, або йди до ста чортів. Пішли теж деякі політики. Тепер будуть у цивільну стругати дерев'яні мечі.

3 вересня 1943.

Щораз приводять нові рекрути. Бачив таких, які були високими старшинами УНР, і ще старіших, що законсервували свої голови ще з часів Миколи II й поросли столітнім мохом. Сьогодні прийшов теж такий стариган. Оглянув вояків і сказав:

— Добре, хлопці! Поставимо на ноги українське військо!

І пішов до канцелярії.

— Добридень! Пане, я прийшов записатися до Дивізії..

— Тільки не "пане"! — скипів пор. Струтинський, не глянувши на нього. — Називай мене паном поручником, молодий чоловіче!

— Тільки не молодий чоловіче! — заgrimів стариган. — Називай мене полковником!

Цей полковник мені подобався. Другого дня він підстриг високо волосся, щоб знищити сивину й почорнив чимось вуса. Мешкав у сусідньому бараку, ходив на рекрутські вправи, їв, спав, як ми всі.

5 вересня 1943.

Ходив за драти, на прохід, бо була неділя. Пішов у село. Зазирнув до хати, оглянув хазяйство. Корови й телята були вже обліковані німцями, зате не охоплено статистикою роїв мух і стад бліх. Назад повертався лісом. Бачив, як жінка збирала мухомори.

— Тепер війна, — кажу, — то гриби можна їсти. Нічого не коштують.

— Це не для їжі, пане, — каже вона, — це на продаж.

6 вересня 1943.

Був виклад. Казали нам, кого маємо любити, а кого ні. Опісля говорив наш чоловік про Україну. Казав, що ця назва походить від українців, а українці від України. У цей простий спосіб розв'язав велику наукову проблему, з якою навіть Юсько не міг собі дати ради.

8 вересня 1943.

З тим сивим старшиною я собі добре попив. Він сказав, що йдучи до Дивізії, боявся, що ми можемо думати, що він походить з дуже давніх часів, та буде нам зайвий. Пояснював мені також політичні справи. Я довідався, що існують у нас партії, до яких належали шістдесятилітні люди, а молодші навіть про це нічого це знають... Казав, що їх можна пізнати по тому, скільки "стаканчиків" витримають. Нарешті, признався щиро, що Дивізія йому перестала подобатися, бо замало п'ють, і голова є тут тільки приладом, на якому має триматися шапка. Ми почали говорити на "ти", і тоді я довідався, що це полковник Сіренко-Сірий.

9 вересня 1943.

Вчили нас про ранги. Це трудна справа. Коли скінчиться війна, закладу братство дивізійників і всі ранги позмінюємо. Буде: селепко, підселепко, надселепко, штабовий селепко, генерал-селепко. Хто умудриться й завчасу звільниться з Дивізії, буде мати титул почесного селепка. Гоноріс кавза.

16 вересня 1943.

Написав листа до Мелянії. Як личить національному героєві, я називаю її тепер Маланкою. Цікаво, чи це їй подобається? Жінка є загадкою. Хто її розв'яже, той лишиться нежонатим на все життя. Хотів би написати до тієї блондинки з трибуни, але хто вона?

Прийшов наказ, як нам ставати в неділю. "Перед церквою — писав о. Ратушинський

— сотня уставиться за церквою, а по церкві — перед церквою".

По-полудні мене повідомили з канцелярії, що віднині маю бути джурою німецького майора, бо до нього приїхала жінка.

Коли я зголосився, відразу почув, що це є авантура. Пані майорова сиділа з затисненими німецькими устами й стукотіла скоренько пальцями по столі. Це був злий знак. Майор кутив люльку. Вона сказала:

— Не можу терпіти смороду твоєї люльки!

— Викинь її звідси, — відповів майор, дивлячись на мене. Мені було неясно.

— Голошу слухняно, пане майоре, кого маю викинути, паню майорову, чи люльку?

Хвилину пізніше я був уже в сотні. Джурою залишався всього п'ять хвилин. Це я ствердив з годинником у руці.

Що ж, з лева розсолу не зробиш!

17 вересня 1943.

Були іспити. Мене спитав інструктор:

— Що таке війна?

Я подумав.

— Війна — кажу — це... це неабищо, пане хорунжий!

— Сідай, дурню!

Я не образився. Наполеон, приміром, ніколи не шукав мудрих людей на своїх полководців, а тільки питав: чи він має щастя? А врешті, ніхто не знає, хто мудрий, а хто дурний. Життя так побудоване, що ніщо не є ясне. Людям подобається завжди все позірне. Один, якого вважають ученим, є в суті речі дурним, інший має погану жінку, а думає, що взяв собі красуню. Був навіть такий, що з мудрости, замість горілки, напився чорнила. Я такий не є.

18 вересня 1943.

Чомусь мені та дівчина з трибуни все на думці. У зв'язку з цим, я подумав собі, що великий приріст населення вимагає більших теренів, здобування терену вимагає більше війська, щоб мати більше війська, треба дбати про приріст населення. Здуріти можна від імперіяльної політики!

Пополудні був виклад. Говорив редактор Степан Волинець з Військової Управи. Сказав, що в нас замало великих людей. Це правда. У Львові, приміром, ми не маємо ні одного пам'ятника, бо таки дійсно не родиться ні один великий чоловік. Самі малі діти.

21 вересня 1943.

Була комісія. Лікарі оглядали, потім давали застрики. Розійшлася поголоска, що деяких будуть відсилати додому. Хлоп буває як дуб, а серце маленьке. Юсько-Мовознавець дуже настрашився.

— Всюди добре, — сказав він мені, — а дома найгірше.

Просив теж, щоб я його не називав Юськом, бо це не патріотичо. А Осип — я не можу. Тож буде тепер тільки мовознавець.

Ми стояли побіч, при комісії. Він, як звичайно, худий і високий, самі кості.

— Мені шкода твоєї жінки, — сказав я до нього.

— Брате, — відповів він, — коли б ти її пізнав, то було б тобі мене шкода, а не її.

Коли я підійшов до лікарів, здавалося мені, що мої коліна з масла. Але страх був даремний. Мене залишили в Дивізії. Мовознавця теж.

25 вересня 1943.

Дістав від мами пакунок. В ньому три пляшки "виборової". Після вправ ми засіли до вечері. Почали споживати пакунок. Перший келишок назвали келишком слави. З келишка, тобто чарки, зробилося опісля споживання алкоголю, що, як відомо, не веде до доброго, руйнує тільки суспільну клітину, якою є родина. Ми були б забавлялися й довше, але нам не дозволили, і бійка не закінчилася. Хто кого бив, чим і в ім'я чого, цього історія не сказала і вже не скаже.

26 вересня 1943.

Сьогодні командир і підстаршини були лихі. Це або через учорашню забаву, або тому, що цілу ніч падав дощ. Від шостої години ранку ми гепали собою в баюри, вставали, бігли в коло, знову гепали, аж поле під нами висохло. Тоді пішли на обід.

Крім цього все було гаразд. Наш моральний рівень стояв твердо, бо не дозволяли виходити на довший час, а до міста було вісім кілометрів.

28 вересня 1943.

Чого вартий розум у війську? Відомо, що тут треба сильних і відважних, а не розумних. Всі знаємо, що Демостен, попавши до війська, втік, як тільки побачив ворога.

У політиці теж не треба розумних. Мовознавець казав мені, що Сократ, як тільки записався до партії, не витримав і мусів отруїтися.

Те, що мене вважають і, певне, далі вважатимуть дурним, для мене не відіграє ролі. Я молодий, а молодість — краса. Хай тільки наберуся досвіду, зараз поробляться зморшки, прийде безсилля й повага.

А проте, кожний чоловік, навіть наймудріший, в якомусь місці є дурним. Це можуть підтвердити хоч би жінки.

Я особисто волію бути героєм і нема більшого щастя, як хотіти бути тим, чим ся є! (Тут я непевний: чим ся є, чи чим є ся, чи ся чим є? Треба спитати мовознавця. При нагоді.)

2 жовтня 1943.

Приїхали жінки вояків. Привезли багато харчів. Це перше добре діло Військової Управи. Команда дістала свою пайку й за те ми були звільнені від вправ, а на вечір могли вийти за дроти. На прохід до лісу.

До мене не приїхав ніхто. Це зле. І бльондинка ні до кого не приїхала. Це добре.

Приїхала теж жінка мовознавця (Юська). Так воно є: з жінкою зв'язатися легко, відчепитися трудно. Вона знала мене з вигляду й привіталась:

— Добридень, пане Маківко!

— Цілую ручки, пані Парцюхова.

— Ви щось не пізнаєте. Я не називаюся Парцюхова.

— А я не називаюся Маківка.

Врешті, ми якось порозумілися, хоч були взаємно насторожені до себе. Щастя, що я

не одружився. Було б нерозумно позбутися свободи, за яку боряться народи від тисяч років.

Без сумніву, я міг би одружитися з Маланкою. Але я боронився. Навіть найбільш хробачок борониться, щоб його не розтоптали.

Мовознавчиха не відставала.

— Я про вас багато чула, пане Лавочко!

Я не знав, чи вона говорить для того, щоб мені зробити приємність, чи погрожує, бо голос у неї був грізний. Я відповів самовпевнено:

— Можливо, але цим мені нічого не докажете!

Дальшу розмову перервав мовознавець. Виглядав, як горох при дорозі.

3 жовтня 1943.

Мовознавчиха ходила цілу ніч по лісу. Хотіла знати, хто справді жонатий, а хто ні. Вона оглядала підозріло кожну пару. Мовознавець мовчав. Вони тільки глипали на себе, а раз вона на нього крикнула. Вночі жінки поїхали.

— Це дуже неморальна Дивізія, — сказала мовознавчиха на двірці, — тут крім нас, — кивнула головою в сторону мовознавця, — нема ні одної шлюбної пари. Це видно на перший погляд.

Вона оглядалася скептично, бо довкола плакали, цілувалися, прощалися.

— А вам, пане Лавочко, бажаю, щоб ви після війни взялися до чесної праці. Праця дає можливість одружитися, дає родинне щастя й спокій!

— Так, — відповів я, — коли попрацюємо, зберемо гроші й не мусимо далі працювати.

Коли поїхала, мовознавець перехристився. З ким я перебув вечірній час, напишу пізніше. Ні, взагалі не напишу.

4 жовтня 1943.

Другого дня ми всі ходили, як замотиличені, крім мовознавця. Мабуть через те не було вправ. А оскільки нічого сьогодні не діється, скажу дещо про себе.

Я народився під констеляцією Панни. Такі люди є порядні і мають щастя. Ця констеляція каже, що народжений є трохи дурний. Через те в школі я не був першим учнем. Це місце я відступив радо Юськові. Зате мав нахил писати. Читав повісті й зауважив, що служниці труяться з любови вероналом, а дівчата з високого товариства — бромом. Перші гроші я заробив, як був безробітним. Почалася війна. З польського війська втік і потрапив до большевиків. Я начепив синьо-жовту стрічку й пішов до якогось секретаря, але скоро вилетів. Він називався Кац. Опісля я закохався в Мелянію. Вона вродилася під констеляцією Скорпіона, але закоханий на такі речі в перші тижні не звертає уваги. Трудно боротися проти сузір'я. Я сильно впливав на її шостий змисл. Тепер я в війську. Якщо йдеться про дівчат, то мені подобалася та, з трибуни. Це плятонічна любов.

7 жовтня 1943.

Приїхав якийсь молодий чоловік і почав шепоти про жертву життя, та що це є кличем його партії. Коли й спитав, чому він не в Дивізії, він сказав, що є пацифістом по

натурі. Все втікав від мене, а ввечері виїхав. Ми, вояки, не є політиками, і тому до всіх виявів нації ставимося поважно.

10 жовтня 1943.

Хоч прийшли вже холодні хвилини, команда зарядила спортові змагання. Треба добре бігати, стрибати, падати, зриватися, тобто те все, чому ми досі вчилися. Противником були якісь привезені німці.

Ми трималися знаменито. Коли програвали, то тільки тому, що противник мав більше спортового вироблення. У бігах виявилось, що нам є чужі всі ті штучні технічні методи. У стрибках зайшло непорозуміння. Ми стрибали близько, щоб зайняти дальші місця на табелі, а треба було навпаки. Коли справа вияснилася, було вже пізно. Згідно з національною традицією, Дивізія творила чисто аматорський ансамбль. Те, що ми не взяли ніяких нагород, є тільки доказом високого почуття безкорисности і шляхетности спорту.

12 жовтня 1943.

Нам сказали, що ми вже вояки. Навчилися, чому потрібно, і тепер кудись поїдемо. Я, правду сказати, поза паданням, чищенням бараку й рушниць, нічого не знаю. Це добре. Бо коли знаю, що не знаю, то багато знаю.

15 жовтня 1943.

Дістав листа від мами. Питає, як мені в війську. Я відписав: як скажу, що добре, будеш сміятися, як скажу, що зле, теж будеш сміятися. Пише далі, щоб я був обережним: пам'ятай, — пише, — що живеш коротко, а мертвим будеш довго.

17 жовтня 1943.

Нами гонять далі, отже, нічого цікавого. Коли сотня стане на струнко, то всі стукають підковами. Цок! Спочатку ж було: цок-цок-цок-цок! Не в лад. Записую мої золоті думки:

Коли дивлюся на світ, то він, як прекрасний килим, а я, Селепко Лавочка, тільки одна маленька ниточка.

Мова — дивна річ: чим більше сказав, тим менше сказав.

Вдавати дурного не є завжди дурне, вдавати мудрого є завжди дурне!

Більше не знаю, покищо.

20 жовтня 1943.

Кажуть, що поїдемо кудись. Там є готель з холодною й гарячою водою для вжитку сотні. Дуже тішуся, що ми з мовознавцем в одній сотні. Ми дружимо й це є доказом, що ми порядні люди. Він оповів мені, що його жінка думає про себе Бог-зна-що, а тимчасом її батько працює тільки в газівні. Я подумав про Маланку. Хто знає, що з нею станеться після цих років війни. Або зі мною. І так я дуже змінився. Чим довше себе знаю, тим менше знаю, що я є.

21 жовтня 1943.

Їдемо звідси!

22 жовтня 1943.

Не їдемо!

Їдемо!

23 жовтня 1943.

Не їдемо!

Їдемо!

Не їде!

Їде!

Не ...

Ї ...

24 жовтня 1943.

Поголосок не годен уже записати, так скоро вони міняються. Сотня, наче бабинець. Уже нікому не вірю.

25 жовтня 1943.

Отже, вияснилося: їдемо й не їдемо. Це тільки деякі від'їжджають на курси. Навіть роз'їхався хор Осташевського. Це так: за ці три місяці з нас, індивідуальних цивілів, зробили масу вояків. Тепер з маси вояків будуть робити індивідуальних вояків.

26 жовтня 1943.

Хочу на підстаршинський курс!

27 жовтня 1943.

Довідався, що такий курс є в Ляуенбургу. Треба дати німцеві гуску. Їдуть тільки вибрані, — сказав німець, — перші вояки Дивізії.

Я першим не був. Пішов до німця. Гуска, завинена в газету, під пахвою. Тримаю її сильно.

— Їдуть тільки перші вояки. Від А до І.

— А я на Л, — кажу.

Німець потиснув пальцем мій пакунок.

— Ганс?

— Ганс! — відповів я. — Отже, як?

Гуски з рук не пускаю.

— Ти на Л? То поїдуть до Ляуенбургу від К до Т!

Мене записали.

28 жовтня 1943.

Іспит для кандидатів на підстаршин. Мабуть шкода гуски. По-полудні питають мене:

— Лавочко, ти є стрілець-обсерватор. Лізеш на дерево, щоб підглянути ворога. Що маєш робити?

Я подумав.

— Уважати, щоб не впасти!

Тоді мене закликав той німець.

— Гуска була дуже смачна, але ти не поїдеш. Говориш дурниці.

— Я вже більше не буду, це останній раз, — відповів я, бо так відповідав колись у школі.

29 жовтня 1943.

До Ляуенбурґу поїхали від А до І. Я вже звик до вояцького життя й наново починаю думати про дівчат.

10 листопаду 1943.

Увечері ходив до міста. Без наслідків. Звернув увагу на засадничу різницю між людьми. Є військові й цивільні. Ці дві категорії не мають нічого спільного між собою. Військові належать до війська, а цивілі до війська не належать. Це, власне, вся різниця. Коли я порівнював чоловіків і жінок, прийшло мені на думку: якої статі є єгипетський Сфінкс? Чоловічої чи жіночої? Додумався, що правда лежить посередині. Коли повернувся до бараку, в кімнаті повітря було таке густе, що не міг їсти вечері без окулярів.

12 листопаду 1943.

Тихо, поволі холодніє. Кажуть, що нас перекинуть до Італії. Це було б добре. Там якраз тепло, бо клімат починається в грудні. В Італії росте багато цитранців і помарин. Сьогодні покарали одного стрільця за те, що наслідував голос поручника Струтинського й при цьому рохкав, як свиня.

15 листопаду 1943.

Вже маю досить бараків і інструкторів. Світ є божевільний! (Кожний так думає, але себе вважає виїмком). Маю досить порядків, вправ, чистоти. Мусиш те, мусиш друге. Щастя, що вояк не мусить нічого мусіти поза військом.

20 листопаду 1943.

Треба вчитися! Ми прийшли до війська не щоб тільки прийти, але щоб до чогось прийти!

26 листопаду 1943.

Болить зуб. Іду до нашого дентиста д-ра Никифорука. Кажуть, що добрий. Легко вириває зуби й легко вставляє нові. Полковникам з УНР. Вставленими зубами можна навіть їсти.

До дентиста я йшов з рахунковим булавним Рудзьом Мартинюком.

Ішов також холодний дощ. Я сказав до Рудзя:

— Таке то життя! Не було б дощу, не було б генералів!

Він глянув на мене, щось подумав і спитав:

— Ти по званню філософ?

— Ні! — відповів я скромно.

Видно, сказав щось дуже розумне.

5 грудня 1943.

Трапилося мені щось таке, чого ще не бувало в моєму житті: я скінчив двадцять років!

7 грудня 1943.

Мене хочуть зробити кінним зв'язковим. Я погодився, хоч на коні ніколи не сидів.

12 грудня 1943.

Справа пішла скоро. Я дістався до другого швадрону.

Командир Силенко поглянув на мене, телефоном повідомив командира першого шwadронy Долинського і наказав зібратися всім старшинам. Усі були дуже веселі. Коли зібралися, я пізнав поручника Особу, д-ра Левицького, Ромка Височанського й графа фон Нікітина. Цей навіть заклав монокля, щоб до мене приглянутись. Прийшли також кінський лікар Сясько Яворський, Рудич з бородою і Припхан з борідкою (Скільки їх є, бородатих!). Прибіг ще Юсько Ткачук, але пішов собі, коли побачив, що тут нема ні одної дівчини.

Сотник Силенко щось сказав до графа фон Нікітина, граф свиснув у пальці на Коморовського Андрійка, Коморовський махнув рукою, і за хвилину привели коня. Така кінська організація в шwadроні мені просто заімпонувала.

Граф Нікітин спитав мене:

— Ти їздиш?

— Ні!

Граф скривився й відвернувся від мене, щоб таким чином виявити свою повну зневагу до моєї особи.

— Але я скоро вчуса, — почав я, щоб розвіяти перше погане враження. А оскільки ніхто не реагував на мої слова, я звернувся до поручника Особи:

— Я всюди маю успіх! Коли я почав жити, то не мав нічого, крім моєї інтелігенції!

— А, диви! — здивувався поручник, — як то люди з нічого доходять до нічого.

— Сідай! — крикнув нагло граф.

Я перекинув ногу через коня з таким розмахом, що мало не впав на другий бік. Через те я нагло вхопився за гриву, але враз полетів через кінську голову і впав на землю. Що сталося — я не міг собі з'ясувати. Щоб не було скандалу, я зірвався і вхопив коня за шию. Кінь перелякався моєї енергії і вкусив мене за ногу. Я наробив крику, але справи не кинув. Скочив на коня і таки зловив його за шию. В цю хвилю кінь став, як свічка, а я зсовгнувся по шиї й животу аж до хвоста. Не маючи нічого під руками, я вхопився за хвіст. Кінь ірвонув уперед. Я тримався хвоста й думав, як дістатися ці два дурні метри до сідла. Не скінчив думати. Одержав копитом і знепритомнів.

Потім мені оповідали, що настрої в обох шwadронах був гомеричний. Треба спитати когось, що це значить.

16 грудня 1943.

Потовчений, лежу в шпиталі. Їм і думаю. У війську є краще впитися, як думати, тим більше, що нагоди до алкогольного змочення власного нутра рідко коли бракує.

23 грудня 1943.

Трохи нудно лежати. Сьогодні встав і пішов до сотні. До кінного зв'язку взяли когось іншого. З села.

1944

2 січня 1944.

Новий рік у війську без значення. Випав на понеділок.

Злий знак. Але добре, що не випав на тринадцяте! Мене призначили їхати у Францію. Маю помагати в усьому начальникові всіх дивізійних духівників, о. д-рові

Василеві Лабі. Це цікава зміна.

3 січня 1944.

Їдемо в поїзді. Отець доктор у цивілю, я в однострою. Розмовляємо й куримо. Накурили цілий переділ. Я відкурюювався цигарками отця доктора за цілий мій військовий час.

Сіла якась німкеня. Покрутила носом, але нічого не могла сказати. Переділ був для курців. Врешті заскреготіла:

— Цигарка, мої панове, має стільки нікотини, що може вбити коня!

— Нонсенс, — кажу я, — коні, прошу пані, не курять.

Вона замовкла. Певне, подумала, що я з кінноти. За хвилину почала говорити про війну.

— Ви знаєте, скільки людей гине на війні?

— Не знаю, — відповів я скромно.

— Отож, статистика доводить, що за кожним разом, як ви дихнете, вмирає один вояк.

— Це страшно, — кажу, — але що з того? Чи, може, маю перестати дихати?

До самого кордону німкеня вже не говорила.

4 січня 1944.

Ми у Франції. Людей не видно. Роботи на полі не видно. А вночі то вже цілком не було видно, їхали до Люрду і По, де були наші частини на вишколі.

5 січня 1944.

Оглянули Париж. Тут жив Наполеон, що назвав письменницю мадам де Сталь — заразою Парижа. Хай би я так назвав яку з наших заразою, приміром, Стрия. Але я не Наполеон, а Париж не Стрий!

На якомусь бульварі напав на отця доктора якийсь тип. Кричав ала-ла, ала-ла, обіймав і намагався цілувати. Виявилось, що це був перс. Він узяв нашого шефа від духівників за перса. Обидва мали на голові кримські шапки.

6 січня 1944.

Приїхали до наших хлопців. Я звільнився, бо став непотрібний отцеві докторові. Пішов між наших, а з ними до дівчат. Була одна, з якою я заприятелював. Вона не вміла по-українському, а я по-французькому. Порозумілися руками. Ціле пополудне провів гарно. Умовився бути й на другий день!

Мало не спізнився на збірку. Опісля був Святий Вечір. Стіни буди прибрані Шевченками, бо інших образів не було. Шевченки прикрашені пальмовим гіллям. Перший раз бачив пальму. Наші хлопці казали, що пальм не зносять, вони їх доводять до шевської пасії. Тужать за смерекою й нарікають, чому ми її не привезли. Були промови. Та, що її говорив отець доктор, витиснула мені з очей сльози! Я витер їх рукавом, щоб не казали, що я мамин син. Опісля пішло весело. Кожен з нас дістав пляшку вина, ковбасу, хліб і одну консерву на двох.

Всі їли, галасували, згадували рідний дім. Бо щасливим є той, хто, не маючи щастя під рукою (дівчина з трибуни), може бути щасливим! Отець доктор спитав мене:

— Як смакує?

— Дякую, — відповів я, — можна звикнути!

Але це запитання дало мені нагоду подумати: чи завжди так їли вояки? І я спитав про це отця доктора.

І отець-майор від нашої Дивізії добродушно попив вина (ковбасу й консерви ми вже з'їли) і розповів:

За добрих біблійних часів вояки їли хліб, оливки і пили вино. В наших княжих часах, що їли — не знаю, але появилось пиво. Козаки їли вже вуджене м'ясо. Коли йшли в похід, клали м'ясо на коня, сідали й їхали. Воно так вудилося. А пили вже різні горілки, дуже добрі. Картоплі, які привіз з Америки Колюмб, не їли. Опісля хтось видумав ковбасу. В той час появилася також оселедець до горілки.

Оселедці тріпали об халяву, це належало до доброго тону наших славних предків.

— А як хто не мав чобіт?

— То не їв оселедця. За Мазепи, після горілки пили каву. Люди стали тоді нервові. Через те поширилися москалі.

— А тепер?

— А тепер символом вояка є консерва. Коли не стає консерв, маємо їсти вітаміни, тобто всіляку хопту, траву й кропиву.

— А пити?

— Не знаю. Не п'ю. Шкодить шлункові.

— Гай, гай, — додав по хвилині, — де ті часи поділися, коли Адам їв яблука?

Аж тепер я знаю, чому отця доктора так люблять усі в Дивізії! О. д-р Лаба, — кажуть, — це батько всіх селепків!

7 січня 1944.

На квартиру прийшов рано. Мене не обходить ні Гітлер, ні Черчіль. Трачу свідомість, ледве записую. Ноги йдуть угору. Кладуся на бік і буду спа-а-ати!

10 січня 1944.

Ця поїздка мене розледащила, і я став, як жидівська фанда. Не хочеться нічого робити. Цікаво, що є з тою дівчиною з трибуни? Я вже забув, хто останній писав: Маланка до мене, чи я до Маланки.

18 січня 1944.

Гурра! Маланка зірвала зі мною! Власне, через те, що я її не називаю Мелянією. Образилася. Каже, що я образив цим словом не тільки її, але й її маму й батька й шістьох тіток. Вона взагалі дивується, як можна було колись задуритися в такого національного селепка.

Тепер я її вивітрів! Чуєте, люди? Я вивітрів!

20 січня 1944.

Мене закликав знову той шпіс, що дістав перед двома місяцями гуску:

— Хочеш поїхати на курси?

— Хочу.

— Без іспиту, селепку! Це для тебе щастя.

— Так, щастя, пане вістун!

Їду, отже, до Штрасбургу. Там є вишкіл дуже високого ґатунку. Модерна зброя, еліта війська, шляхта між усіма родами зброї. Протипанцерні стрільці!

23 січня 1944.

У мене болить зуб. Зголосився до лікаря.

26 січня 1944.

Пішли рядами всі хворі. Я до дентиста. Увійшов, став на струнко.

— Сідай. Що є?

Показую, де в мене болить.

— Уставай! На біль зубів у Дивізії нема ліку. Треба стогнати, тоді само минеться.

2 лютого 1944.

Отже, я буду на спеціальному курсі. Мають з мене зробити протипанцерного стрільця. На фронті треба нищити московські панцері. Як це робити, має нас навчити поручник Чучкевич, що є вишкільним старшиною. Завтра їду.

6 лютого 1944.

Приїхали до Штрасбургу. Пополудні сотня уставилася в два ряди, маємо пізнати нашого командира. Поручник Чучкевич здав йому звіт. Добродушний сотник з відзначеннями з першої світової війни.

Сказав до нас промову. По-німецькому. Поручник Чучкевич був перекладачем. Нарешті, сказав командир:

— Я називаюся Бойтель. Знаєте, що це є бойтель?

І він витягнув гаманця з грішми й потряс ним.

Поручник Чучкевич запитав сотню:

— Отже, як називається наш командир?

Сотня мовчала. Чому, я не знаю. Але щоб не було скандалу, я виступив три кроки вперед:

— Наш командир називається Пулярес!

Увечері я забрав своє вояцьке майно і пішов на станцію.

10 лютого 1944.

Рано був уже в своїй сотні. З Чучкевичем на службі жартів нема! Московських танків, на жаль, не буду нищити!

20 лютого 1944.

Їдемо до Нойгаммер. Там мають з нас зробити індивідуальних вояків. Де є цей Нойгаммер — не знаю, але десь є, це певне. По-українському буде: "новий молот", і це вже викликає в нас прикрі ремінісценції.

З товарового поїзду приглядаюся до околиці. Поляки, побачивши на вагонах написи "Слава Україні", показують нам руками, що зроблять з нами після війни. Ми їм так само мовчки реваншуємося.

До Кракова заїхали під ніч. Яке це місто, не знаю. Але здалека було видно гору, на якій є замок Вавель. Там є поховані королі, про яких можна сказати, що вони всі померли. Смерть Пілсудського відчула болісно ціла Польща, але аж по його смерті. Це

є дуже часте явище в історії, яке, однак, буває рідко.

21 лютого 1944.

Нам дали обід на якійсь станції. Цікаво, що то не вмють ці німці. З одного кусня м'яса роблять різні страви, так, що їх не можна навіть розрізнити!

22 лютого 1944.

Шкода було так далеко їхати. Дроти з такого самого дроту, і бараки, як в Гайделягері. З такого самого дерева. І ми ті самі, що там. Ми, ще поки поклали голови на подушки, вже заснули.

II. ЧАСТИНА

У НОЙГАММЕР. ПРИЇХАВ "ВЕСЕЛИЙ ЛЬВІВ". ЧОМУ Я З'ЇВ ДВІ ПОРЦІЇ КОВБАСИ. ВИГРАЄМО МАТЧ. Я У ВІДПУСТЦІ. ДІВЧИНА З ТРИБУНИ. СПЕЦІЯЛІЗУЮСЯ. ВЕЛИКІ МАНЕВРИ Й ЧИМ Я БЛИСНУВ. ХТО НЮХАЄ МОЇ НОГИ. ДО ВІ ЛЬВОВА! ПРИДИБАШКИ ПІД БРОДАМИ. "КИНЬМО, ХЛОПЦІ, ДІВЧИНУ КОХАТИ..." У НЕВОЛІ. ДОЛЯ ЗМИЛОСЕРДИЛАСЯ. З ОТОЧЕННЯ НА САМБІР.

27 лютого 1944.

Різниці між тим, де ми були, і тим, де ми є — нема ніякої. Тут і там бараки. Мабуть цілий світ збарачів.

28 лютого 1944.

Учора наповнили сінники, поклали на ліжка, дістали постіль. Потішає мене те, що в усіх військах світу є те саме. Так кажуть андерсівці, які прийшли до Дивізії. Їхній шлях, шлях модерного двадцятого віку: польське військо, втеча додому, большевицьке військо, втеча, вивіз до таборів праці, Азія, приділення до Андерса (польські громадяни), Азія, Близький Схід, Африка, Італія, бої з німцями, німецький полон, Українська Дивізія. І врешті вони робили так само добре те, що ми, а ми те, що вони. Однаковий мали досвід у "набиванні" сінників соломною і в "набиванні" інструкторів у бутельку.

Я бачив різні стилі. Готику в Німеччині, ренесанс у Львові, козацьке барокко в Києві (на образках професора В. Січинського). Тепер існує не барокко, а стиль барако. Тьху!

1 березня 1944.

В надії на кращі часи, сміємося. Якось так виходить, і що сміємося в невідповідних місцях. За те наші начальники карають винних. Взагалі, найщиріше сміється простий селепко. Чим вище, тим сміх маліє. У сотників і майорів це не сміх. Хай буде, що це усміх. Генерали вже цілком не сміються. Гітлер, приміром, на всіх фотографіях і портретах є злий. Певне, на своїх німців... Це поганий знак. Ще старі греки казали, що сміх... що сміх, це.... я забув, що вони казали. Хай греками журиться Котляревський! З новіших тільки Ніцше цікавився сміхом, хоч був завжди насуплений, як і Гітлер. Сказав, отже, щось типово німецьке: сміх, — сказав, — постає тоді, коли напружене

сподівання обернеться в ніщо. Якщо йде, отже, про мою дівчину з трибуни, то мабуть буду сміятися.

3 березня 1944.

Все те саме. Знову вправи. З весною, яка вневдовзі прийде, ми всі тепер змізерніли й стали малі, наче думка в голові вояка. Кардаш, який тепер вістуном, сказав, що Граф Нікітин возить з собою козацьку шаблю. Має в валізі. Кардаш має завжди певні інформації. Особливо його цікавлять інтимні стосунки всіх дівчат у місті й околиці.

5 березня 1944.

Мушу зробити щось з моїм лицем. Воно стало страшне. Уста — це отвір для вкладання бараболі й рідкого гуляшу, а очі? Дурнуваті! Одне слово, уніформоване лице. Не хочу такого лиця. Я все ж таки Селепко Лавочка!

6 березня 1944.

Знову крики. Кричать німецькі інструктори, кричать і наші. Мовознавець Юсько сказав, що в війську це не новина. Кричали вже 1765 року, бо з того року походить вірш:

"Кричить, мов за живіт завина ухватила,
Або об землю б'є його нечиста сила!"

10 березня 1944.

Учора ввечері попили собі. Чомусь ледве повертаю губою. Глянув у дзеркало, вивалив з трудом язик.

— Юську, Юську, — кажу — дивися, який великий міхур на язиці. З чого це може бути?

— А ти не пам'ятаєш? Вночі ти заклався з нами, що вип'єш кип'яток просто з чайника!

Видно, що Бог покарав мене фантазією!

11 березня 1944.

Приїхав поручник Особа з хлопцями. Це ціла історія. Вислали поручника Особу плюс 80 хлопців, по коней до Львова. Очевидно, що найважливіше було не коні, а відпустка. Роз'їхалися по містах і селах. Минає тиждень, і два, ніхто не вертається. Поручник вирішив поїхати вже не по коней, а по хлопців. Назбирав з трудом п'ятдесят і кількох. Вернувся без коней. Ті селепки, що не вернулися, прислали нам привіт. Поштовий штампель — полева пошта УПА...

15 березня 1944.

Приїхав "Веселий Львів" зі Львова. Приїхав з Бресляв. Подія втратила на вазі, бо я не вітав театру. Був на вправах.

16 березня 1944.

Ідемо на виставу. Барак набитий селепками по вінця. На скриньки й на цегли поклали довгу дошку і ми на ці лави посідали. Зі мною вийшла авантура. Поки завіса пішла вгору, я почав нервово трясти ногою. Сам не знав, що трясусь. Тряслася, отже, ціла довга лава, тряслися з нею дрібненько всі селепки. Врешті, хтось наробив крику: Хто трясє? — Хочеш, тебе потрясемо!... Я сам розглядався, хто такий, бо, як кажу, тряс

ногою несвідомо. Скоро мене викрили, й я був би впав жертвою мистецтва, якщо б завіса не пішла вгору. Такий то вплив на мене мав "Веселий Львів".

Конферансіє — Zenko Тарнавський — був, як завжди, трагічно-блідий. Він це робить тому, щоб зацікавити собою жіночий світ. Теж метода!

Танго співав Юрко Лаврівський. Місько Макольондра капітальний. Повинен бути з нами! Був, звичайно, Щипавка — радник, Ірка Лаврівська і Стефа.

Увечері, після вистави, ми собі попили.

17 березня 1944.

Це попивання відбулося так:

При вході до бараку, ми, селепки, уставилися в два ряди. Надійшов "Веселий Львів" у комплеті. Його провадив наш полковий о. Дурбак. Робився дуже важний. Коли підійшли до закритих дверей бараку, о. Дурбак застукав і закричав святочним голосом:

— Відкрийся, святине Мельпомени, хай культура засяде при напоях і консервах!

Два селепки, сховані за дверима, відкрили їх на всю ширину. Це зробило на гостей колосальне враження. Всі ввійшли до середини. Сотник Долинський став за столом, біля нього мистецькі сили, за силами селепки з консервами й пляшками.

— Сідати! — крикнув сотник.

Ірка Лаврівська нервово здригнулася від такого запрошення, але приємно глянула на сотника. Та й справді, це не цивільна банда, а дивізійна! Дисципліна мусить бути!

Їли, пили, говорили промови. Мене штовхали, щоб і я щось сказав, але так воно є: людський мозок є знамените знаряддя. Працювати починає від першого дня народження і працює без перерви аж до часу, коли треба мати промову.

Ото ж, я не говорив, бо не мав що сказати, зате говорив з Лаврівським. Описав мою дівчину і питаю, чи не знає, як називається.

— Маруся, — каже Лаврівський.

— Маруся? Яке гарне ім'я! Трохи перестаріле, але коли любимо, то навіть Євфрозина може подобатися.

— А не знаєте, як вона? — питаю й беру шматок м'яса. — Чи матиму щастя дістати її, чи ні?

— Певне! Будете мати щастя дістати її, або ні!

Я подякував, і, щасливий, попив пива.

Опісля я довідався від Макольондри, що вона називається Нуся, від Щипавки, що Оля, а Лаврівська з певністю ствердила, що Славка. Отже, Маруся, Нуся, Оля, Стефа, Славка, Ірка.

Я ще порадився на підставі старого знайомства з Тарнавським, чи маю евентуально женитися? Але Б. Литвинович, що чув цю розмову, сказав до Zenka:

— Лиши його, хай робить, що хоче, і сам хай опісля шкодує.

Отже, я небагато довідався. "Веселий Львів" не надається до поважних справ.

19 березня 1944.

Під впливом моєї легкодушности я заглянув до щоденника. Вже дев'ять місяців, як я у війську. Це такий кусень часу для людини, що повинно щось уже статися зо мною.

І справді. Дістав вістку про Маланку. Новий рекрут, що зголосився добровільно до Дивізії, розповів, що вона вийшла заміж. За того поліцая з львівської залізничної станції. Він тепер не поліцай, а купець. Щасливі молоді переїхали до Криниці. Вона дуже задоволена. Він, відколи кинув національну справу, став багатим чоловіком.

Рекрут признався за пивом, що поліцай сказав йому:

— А то Лавочка дістане по голові, як довідається.

Я засміявся. По голові, напевне, дістане він!

Сказав про цю новину Юськові. Він глянув на мене заздрим оком і поставив на стіл усю свою ковбасу.

— Їж — їж, — сказав, — їж усе. Ти попсуєш собі шлунок двома порціями — це ясно. Але їж. Я хочу, щоб ти був сьогодні вповні щасливим!

Я подякував і відповів:

— Я з'їм її. Що буде, хай буде! Але як я дивлюся на світ, то бачу, що все розвивається, щось діється, а в тебе нема ніякого прогресу! Не розвиваєшся!

20 березня 1944.

На самоті подумав про Маланку. Дивно, як ця земна куля ні про що не дбає. Мабуть дуже зайнята тим, що крутиться довкола себе. Цікаво, як вона від мільйонів літ тримається вперто своєї дороги. Навіть при найважливіших людських справах не затримується. Приміром, коли був шлюб Маланки.

23 березня 1944.

Пополудні були змагання копаного м'яча. Вояцький народ плив, як море. Говорили тільки про змагання. Меця зі станиславівського "Черника" я був певний. Але який противник?

На площі я пізнав зразу Світлика, Меця, Банаха й Стеця. Вони всі тепер дивізієвники. Направо якісь німецькі хлопці, один в одного. Виглядали, як законсервовані типи з передгерманських часів. Піки страшні. Це були шльонзаци. Мене огорнув з усіх боків страх.

— Може, наб'ють наших?

— Як ти можеш таке казати? — відповів лікар Турко. — Ти чув коли, щоб яйце співало?

Я був щасливий в сподіванні авантури.

Змагання описати нелегко. Гра ставила високі вимоги до глядачів. Була повна несподіваних ефектів. Користаючись з національного замішання нашої дружини, один з німців допав під наші ворота, і вправним ударом ноги в гортань виелімінував нашого воротаря з гри. Цю ситуацію використали зручно наші. Беручи примір з елегантної гри противника, та заохочені криками ентузіястів цього шляхетного спорту, наші кинулися до сконцентрованого наступу. Вони захопили м'яч і з-під самих воріт противника стрілили йому сім голів, один по одному. Наслідком цієї акції впав німецький копун правої оборони. Противник боронився ногами й руками. Суддя, зайнятий цілковито грою, не zareагував на каміння й цегли, що поцілили двох німців, колишніх капо з концентраку. Обох усунено з грища й поховано негайно на військовому кладовищі.

Якийсь шльонзак з широким задом, поцілений зручно цеглою, з галасом випустив духа, на радість зібраної публіки. Завдяки знаменитій техніці обох сторін, гра дійшла щасливо до перерви, без дальших труднощів, з вислідом 8:0 на нашу користь.

Я є противником неелегантної гри, але тут був цілком задоволений. Наша суспільність ще не здає собі справи, яке значення мають добрі копуни для нашої національної справи. Вахляр воєнних подій притупив нашу вразливість на спорт копаного м'яча, що є масовим рухом і займає сталі позиції. Тими ціхами конкурує з бандерівцями. А мільйони глядачів, — це армія, на яку можна покластися! Врешті, сам м'яч висувається часто не тільки на чоло глядача, але й на чоло нашої національної пропаганди. Яка трагедія, що глядачі не мають впливу в наших партіях! Я, приміром, дав би всіх глядачів з лівого крила до радикалів і соціялістів, центр до паліївців і гетьманців, а праве крило вписав би до бандерівців. Поміч могла б іти до УНДА. Тоді ворота всіх ворожих твердинь були б для нас відкриті![\[1\]](#)

У другій половині не сталося нічого цікавого. Лише одного глядача відвезли в шпиталь, а другий отетерів.

Успіх певний. Слід зазначити, що рівень був незвичайно низький, а ціни високі. Нашій дружині піднесли нагороду. Я бачив її зблизька. Мала вигляд попельнички. Була, певне, воєнним трофеем, бо збоку був напис: Готель Брістоль.

Ми, отже, виграли! Спричинником був наш свічник Мецьо! То ж хай горить довго!

Маси відпливали розентузіязмовані й щасливі. Я сам бачив, як наші вояки з радости обіймали чужих дівчат на вулицях і опісля спільно упивалися пивом.

26 березня 1944.

Жертви матчу поховали сьогодні. Падав дощ. Глядачів було мало. Цілий день Маланка й її паскар не сходять мені з голови. Приходжу до висновку, що жонатий чоловік — це бальончик, з якого поволі виходить повітря.

Вночі не міг спати. Вийшов на подвір'я. Побачив, як наш сотенний песик понюхав дубину, на якій вішали німецький прапор, підніс ногу, опісля пошурав ногами по піску й побіг кудись. Це мені дало задоволення. Я махнув рукою й пішов спати. Спав добре.

28 березня 1944.

Дають відпустки. Записався. Світ є гарний. Сонце і місяць, кури і риби, весна і військо, ми і большевики, німці і жиди. Лев у пустині і блоха в ліжку. Страшно, коли б було навпаки.

Взагалі, світ є збудований дуже розумно. У зв'язку з відпусткою, прийшло мені на думку, що коли жінка йде, кожен знає, де є перед, а де зад. Взагалі, жінка! Коли ми збудовані пласко й не знати що до чого, жінки збудовані бальконічно. В них відразу видно, що ззаду вони до сидження, а спереду до почувань.

2 квітня 1944.

Настрій відпустковий. Навіть підстаршини зівають на вправах. Нині судили Сяська Яворського. За те, що щипнув і якусь дівчину і на гострий запит: де? — збрехав. Звільнили. Він за фахом ветеринар.

3 квітня 1944.

Сьогодні їду до Львова. З наплечником.

4 квітня 1944.

Поїзд мчить і везе мене додому! Перші стріхи витиснули мені через вікно сльози радості. Давно їх не бачив, а як давніше бачив, не робили враження.

У Львові люди мене не пізнавали. Дома розцілював маму.

— Але ж бо ти змужнів, розрісся!

Я відвик від міста. Десять місяців піски, ліс, поле. Тепер мені доми видавалися дуже високі і так густо біля себе, що якби не було вулиць, то не можна було б пройти.

Зустрів товаришів, що не пішли до дивізії. Між ними верховодив Місько. Вони його слухали, як ніколи раніше. Місько був великим патріотом. Хоч не розумівся ані на старих килимах, ані на біржі, жив добре. Встиг уже оженитись.

6 квітня 1944.

З Міськом ми пішли на пиво. Потім на обід до нього.

— А жінка знає, що будуть гості?

— Певне, що знає! Ми через те й сварилися вчора цілий вечір.

Крім мене було ще двоє хлопців. Мав бути й третій, але пішов на Волинь.

Від них я довідався, що вони не пішли до Дивізії, бо пішли до УПА. Це їм більше подобалось. Один з них прийде до Дивізії за два місяці. Має такий наказ і тому зголоситься добровільно.

Вони провадили небезпечне життя. Ніколи не знали, що їм грозить. Все були одною ногою в гробі, а другою або у в'язниці, або в шпиталі.

Таке то є життя національних героїв. Про нас знав уже Іван Франко, коли писав у "Лісі Микиті":

*"Наше все життя війна є,
Кожний бореться, як знає,
Цей зубами, той крильми!"*

Вони, бідаки, мали ще інші клопоти, їх шпигували німці й поляки й московські агенти, і навіть в кльозетах не давали їм спокою, їм ніхто не давав одностроїв, коли йшли в ліс, і часто мали вони більше ніг, як черевиків.

7 квітня 1944.

Під вечір я пішов до коршми на ринку. Дім був стилевий, готицький. Сходи старі, теж стилеві. В коршмі сиділи наші політичні чинники при пиві. Вони не були ні готичні, ні стилеві.

Я сів коло вікна. Шибя була воєнна. Крізь цю шибю люди, що йшли вулицею, були дивно збудовані. Мали коротеньке тіло й довгу голову, або навпаки. Дуже смішні були дівчата. Тоненькі, довгі, або широкі й грубі, в самих капелюхах, або без голів. Очевидно, вони про це нічого не знали. А, може, вони такими є справді, тільки ми постійно зле бачимо. Хто його знає!

Ішли також дівчата в одностроях. Різниця між чоловіками й жінками у війську є мала.

Хай живе різниця, яка б вона не була! Я прошу читачів: якщо почуєте, або

подумаєте собі, що я, Селепко Лавочка, дурний, то вірте, що аж такий дурний Селепко Лавочка не є.

9 квітня 1944.

Сталося чудо! Самі переконаєтесь, що мої слова з попереднього дня правдиві! Я зустрів її. Мою Марусю, Нусю, Олю, Оксану! Одне слово, дівчину з трибуни. Признаюся тепер, що я мріяв про неї, поки засинав. Називав її в думках Марусею, а коли сприкрилося це ім'я — Оксаною, опісля Олею і т. д.

А тепер я зустрів її живою, молодю і гарною.

Я аж спинився від хвилювання. Вона глянула на мене. Її зір спочив на моїх ногах, опісля на животі. Це так, наче б гору сміття освітило сонце.

Сам не знаю, як її зачепив. Відразу сказав, що й як. Сказав, що люблю і кохаю!

— Не жадайте причин, не питаєте, чому люблю! Як вам вистачає яка небудь любов...

Я не скінчив.

— Епікурейський лайдак! — сказала дівчина з трибуни. — Ви дурний, чи що?

Ситуація була близькою до комплетної невдачі, але я зручно її врятував.

— Так, дівчино, я дурний! Але я вдоволений! Чи ти бачила коли, щоб хтось, порозумнішавши, став щасливішим? Навпаки! Кажуть же люди: біда його навчила, або: нарешті, набрався розуму. Це все вказує, що стан розумного не є станом щасливим. Любов...

Вона не дала скінчити. Ми пішли до парку. Сказала своє ім'я. Але я його не напишу. Не хочу профанувати його, популяризуючи серед маси. Хай залишиться дівчиною з трибуни.

Ми говорили про любов. Я сказав:

— Любов! Вона ростить звірину людиною, а людину звіриною. І ти, Юпітере, став лебедем з любови до Леди! О, всемогуча любове! Як близько пройшли боги біля постаті гуски!

Бо лебідь належить до родини гусят, — пояснив я, непевним голосом, бо не знав, чи правильно повторив те, що розповідав мені колись Юзько про цю страшну історію. .

— Тільки без пояснень. І так знаю. Нащо ви мені деклямуєте Шекспіра? — запитала. — Коли відчую таку потребу, то прочитаю собі сама.

Це була правда. Я відбіг від моєї особовости, від свого я. Це виявилось тут злою тактикою, і я рішив її змінити. Знову доказ, що мудрість шкодить.

За півгодини вона сказала лагідно:

— Ви, як дитина. Все, що вам подобається, дотикаєте руками.

Хотіла вже йти додому. Я сказав:

— Дівчино, сиди коло мене й залиши все, хай світ біжить собі! Ніколи вже не будемо разом такі молоді!

Вона не дала намовити:

— Іди в своє холодне ліжко й нагрійся. Це теж Шекспір.

Ми йшли весело, і цілий світ всміхався до нас. Коли ми прощалися, вона шепнула:

— Ти мені подобаєшся! Таке темпо! Одразу пізнати дивізійника!
— Що ж, ми вже так навчені. Хто довго ціляє, тому дрижить рука!
Подала свою лапку й зникла в брамі. О, я закоханий осел!

10 квітня 1944.

Спав біля тіні моєї дівчини з трибуни. Умовилися на сьогодні вечером.

Я аж закам'янів. Сьогодні кінець відпустки. Сьогодні мушу їхати. Ах, як жаль мені покидати дівча, кохане, ясне, таке м-м-м!

Таки я осел. Сам не знаю, що пишу. Це все мрії. Є дійсність, що каже: як собі постелиш, то зараз тебе збудять.

Увечері вона провожала мене на станцію. Ми цілувалися, плакали, багато одне одному обіцяли.

Я поїхав. О, непевне життя вояцьке! Коли б я вродився цитриною або вербою, може, був би щасливішим. Я притулився головою до вагону, як горох до стіни, і заснув.

12 квітня 1944.

Мені сказали, що я змінився. Що може наробити така дівчина!

Німці, питали, чи я привіз шнапс і ґанс? Я привіз шнапс і ґанс. Ці речі не мали для мене вартости!

15 квітня 1944.

Вже прийшов до себе, а, властиво, **мене прийшли**. Відбуваються спеціальні курси. Я став скорострільником. Колись гонили мною, і я бігав. Тепер бігаю з важким скорострілом.

20 квітня 1944.

Ґанс помогла, і мене перенесли до радистів. Ми сиділи в кімнаті й вивчали радіовідбір і надавання та будову апаратів. Електрики боюся. Тому трудно мені зрозуміти все. Але маю спокій. Ми — аристократія Дивізії.

25 квітня 1944.

Не можу навчитися надавати. Ці різні цифри мене не цікавлять. Треба звідси йти геть.

30 квітня 1944.

Шнапс поміг, я при ґранатометах. Це добра зброя. Інші бігають, криються, йдуть на багнети, а ти стоїш із своєю гарматкою, чи як її там звати, в ямі, або лежиш і стріляєш спокійно перед собою.

5 травня 1944.

Ґранатомети не легка справа. Шнапс ще діє, мене перенесли до саперів. Будували міст. Опісля закладали міни, наступали на бункери. Доки скінчили вправи, зірвався легкий вітер і завалив міст.

7 травня 1944.

Я думаю, що досить виспеціалізувався. Зголосився до лікаря. Др. Рак Мантек добрий лікар. Хворим не забороняв пити.

— Мені страшно болить у коліні, коли трясую ногою!

— То якого чорта трясеш?

Не звільнив мене. Др. Рак не виявив ніякого розуміння до бідного селепка.

8 травня 1944.

Вернувся до сотні. Єдиний на цілу Дивізію, маю загальну військову освіту. Дискутую авторитетно із спецами: піонерами, саперами, радістами, жандармами, артилеристами й як вони там звуться. Тільки таборовики мене не цікавлять. Цю роботу знає в нас кожний, хто знає село.

Завтра їдемо на великі справжні маневри цілої Дивізії. Там, напевне, блисну своїм талантом і знанням. А тоді, може, дістануся десь до штабу, або до магазинів. Друге було б краще.

12 травня 1944.

Блиснув, але чимсь іншим. На кільчастому дроті роздер штани. Це сталося тоді, як ми здобували укріплені ворожі позиції. Гук був страшний. Наслідували справжню війну. Перший раз бачив вогнемети. Ними випалювали залогу бункера. На щастя, був порожній.

Перший раз бачив сотника Дмитра Палієва. Це він, власне, був тим, що вперто обстоював і вимагав нашого війська. Стояв біля генерала. Були теж члени Військової Управи. Степан Волинець дивився на поле, де горів бункер, і щось записував. Михайло Хроновят переступав з ноги на ногу й, певне, був би побіг з нами вперед, так йому кортіло. Стара війна! Андрій Палій так радів, що, напевне, був би нас обділив бочкою масла з "Маслосоюзу", коли б її мав при собі. Роман Крохмалюк забув про свою інженерську й військоуправну повагу, скакав до ровів і стріляв з "Ляйки" по нас усіх. Певне, й мене має на фільмі. Під вечір вони всі пішли на вечерю, а ми в поле гонити ворога, що втік на віддаль 20 кілометрів. Кухня не прийшла, бо не могла знайти сотні, і нас мало не трафив ясний шляк! Відомо бо, що без хліба й чорної кави найбільш геройське серце падає в самі штани, і його годі знайти.

14 травня 1944.

Ми вже відсунули ворога дуже далеко й самі відійшли багато кілометрів від наших бараків. Через те не показувалися більше ні високі достойники з Дивізії, ні з поза неї.

26 травня 1944.

Кінець маневрів! Як нам переказали, штаб Дивізії був дуже задоволений. Ми, що наступали, гонили ворога й зробили на терені маневрів тисячу кілометрів обома ногами.

Частини, що вдавали ворога, були захоплені собою через те, що так добре втікали. В нагороду дали нам усім добру вечерю: п'ятдесят грамів ковбаси понад норму, по дві цукерки й по склянці вина. Ці скарби ми доповнили власними припасами. Забава була добра. Я пристав до протипанцерної зброї, де було більше питва. Сидів біля Фелікса Кордуби і Стефка Стефановича. Опісля прийшли до нас пор. Яськевич, Дябога, Зарицький. Це дуже товариські хлопці. Говорили з нами, селепками, як би ми самі були поручниками. Коли ми достатньо напилися, пішли спати. Тоді сталося нещастя. Я замість до приготованої пушки, зробив у власний черевик [\[2\]](#) з перепною.

27 травня 1944.

За те покарали сотню важкими вправами. Справедливість мусить бути на світі! Але все таки ми були більше вдоволені.

Найгіршою прикметою горілки є те, що як вип'єш одну чарку, стаєш іншою людиною, а ця інша людина хоче теж випити одну чарку.

6 червня 1944.

Ми вже відпочиваємо, але інші частини далі маневрують.

10 червня 1944.

Були в кантині, пили пиво. Доктор Мантек Рак, поручник Темник з важкого фляку, Гого Смеречинський, той що робить карикатури, й інші. Прийшов теж Кузик Любомир, що був на протипанцерному вишколі, в Голяндії. Як повернувся з рангою і своїм знанням, перестав пізнавати своїх знайомих. Говорили про дівчат. Отець Ратушинський-Бальон розповідав, що майор Побігущий хоче впровадити нічні вправи, бо хлопці не ночують в бараках. Опісля Підгайний гербу Семака розповів, що він страшенно відчуває брак жіночого роду в дивізії. Він сам бачив, як Андрій Коморовський і Ромко Височанський несли з два кілометри якійсь русявій валізки на станцію, думаючи, що з цього щось вийде. Нічого не вийшло.

16 червня 1944.

Михайло Медвідь оповів мені несамоовиту історію. Вчора, серед темної ночі, коли в бараку вже всі спали, хтось заверещав:

— Хто нюхає мої ноги?

Зробили світло. Виявилось, що майор Побігущий робив контроль ніг, чи чисті.

Правда це, чи ні, не знаю. Не моя справа перевіряти всі історії, що їх розповідають у війську. Все таки я бачив велике нервування в бараку, де нюхали ноги.

20 червня 1944.

Грав у карти (очко) з Миколою Вербицьким, Маріяшом з Варшави і сотником Барвінським. Це було в кімнаті Вербицького.

Прийшов Дмитро Паліїв. Ходив яку годину по кімнаті сюди й туди. Був чогось лихий, нервовий і ні до кого не відзивався.

Опісля ми довідалися, що їдемо на фронт. Спочатку мали їхати в гори, згодом гори змінили на Броди. І ця зміна так вплинула на Палієва.

25 червня 1944.

Юська взяли на передню команду, і він уже виїхав. Має приготувати нам квартири. Всі радіють, що їдемо. Перше тому, що в рідні околиці, друге, що на фронт, третє, що взагалі.

30 червня 1944.

Нічого не робимо. Написав листа до дівчини з трибуни.

1 липня 1944.

Ждемо виїзду.

2 липня 1944.

Ждемо. Увечері зібралися до виїзду. Пішли за 8 кілометрів до станції. Поїзду не було, ночували в палатках, у ліску.

Лісок німецький. Усі дерева стоять рядочком, сюди й туди. Земля позамітана. Ранком приїхав поїзд. Спізнився, бо десь ладували на нього гармати.

3 липня 1944.

Їдемо цілий день якимись бічними лініями. Були десь під Віднем, звідти поїхали на Чехи, завернули в Німеччину. Це означає, що або залізничний шлях навпростець є зайнятий, або що хочуть обдурити когось, або взагалі — балаган.

Під вечір співаємо нову пісню:

*Перша сотня вже готова,
Від'їжджаємо до Львова,
Хлопці, підемо боротися за славу,
За Україну, за рідні права й державу!
Годину пізніше народилася друга:
На вагони посіда-гали,
І так собі заспіва-гали,
Киньмо, хлопці, дівчину кохати,
Темна моги-гила жінка моя!*

Могила спеціально для того, щоб робити героїське враження на дівчат. Коли б, приміром, про могилу думали серйозно, то не знаю, як Дивізія виглядала б.

4 липня 1944.

Вночі висіли з вагонів. Було страшенно темно. Найгірше, що не знаємо, де північ, а де південь, де ліс, а де можна напиться молока. В дійсності ні півдня, ні півночі нікому не потрібно.

Стояли зо дві години. Виладували наше добро. Чомусь наказують усе робити тихо. Говоримо пошепки, і це робить дивне враження: волосся стає дубом!

Зійшло сонце. Ми рушили. Вже можна співати. Через те ми бадьорі. Заспівали нову пісню:

*Маршерують добровольці,
Як колись ішли стрільці,
Сяють їм шоломи в сонці,
Грає усміх на лиці!*

Пройшли село. Напівспалене. Ніхто не вийшов глянути на нас, бо нікого не було.

Маршуємо полевою дорогою. Над нами перший раз большевицькі літаки. Коли перелетіли над головами, мені здавалося, що ми, наче ті їжаки, що виставили свої колючки з гусячої шкірки і голови поховали в пісок. А пісок був страшний. Залазив усюди, виїдав очі, залазив до рота, між зуби. Але найважливіше це очі! Вони ж бо єдина частина тіла, якою можемо бачити.

Ми йшли на якесь перехрестя. Мимо нас мчали авта. Авта, авта! Що сказали б наші батьки на таке видовище? Нині, як бачимо, для розмножування людей не досить звичайного воза, як це було колись. Аж тепер я переконався, як мало було в нас техніки перед війною. Хоч, правда, був уже "Маслосоюз", і "Новий Час" Івана Тиктора, і фабрика кілків. А все ж таки, ми одною ногою стояли в дев'ятнадцятому столітті, а

другою ледве кивали двадцятому.

5 липня 1944.

Вночі я думав про те, що таке відвага. Це прийшло мені на думку тоді, коли почув, як стріляє артилерія. Відвага, отже, — і я це записую — щось таке, чого не мусить мати кожна людина. Увечері наказали нам погасити світло, бо в stodolі при світлі читати не вільно. Службовий стрілець Кульгавець пояснив нам, що вже були випадки, коли такий читач прокидався рано і бачив, що він згорів на смерть. Це страшно!

У зв'язку з читанням при світлі, прийшло мені на думку, що найважливіша частина нашого існування — це життя!

7 липня 1944.

Учора дали нам нову зброю проти большевицьких танків. Це була довга рура, що кінчалася ззаду, якщо її тримати поземо, на рамені. Про нову зброю говорили, як про річ самозрозумілу, отже, про неї нічого не говорили.

10 липня 1944.

У неділю була Служба Божа. Приїхав військовий духівник о. Томашівський, розклав валізку і витягнув з неї все потрібне. Проповідь говорив дуже гарно. "На страшному суді, — сказав, — Бог промовить такі слова: "Ви стаєте по моїй правиці, мої дивізійники, любі мені. Прийдіть до мене! А до тих, що по лівій: А ви, цивілі, геть від мене, не можу на вас глядіти! Того дня, після полудня, ми стояли на сільській площі. До мене присікався якийсь підстаршина. — "Чого тут стоїш? — заревів. — Не маєш іншої роботи? Іди мені геть звідси! Коли б усі в війську хотіли так вистоювати, то не стало б місця, де повернутись!"

Я почав думати над тими словами, але покинув.

Опісля був виклад, бо в неділю вправ нема. Якийсь приїжджий старшина говорив: Для того, щоб стати підстаршиною, треба мати чотирнадцять точок, і що рекрут є в перших днях обмежений, а опісля ні. Потім питав нас дещо про будову тіла, при чому сказав:

— Ви знаєте, що таке хребет? Це довга кістка. На одному кінці сидить ваша голова, а на другому — ви самі, селепки! І пішов. Увечері я вибрався на село, до дівчат. Ідучи лісом зустрів несподівано Міська. Того, що сидів з ним в коршмі, у Львові.

— Ти що робиш у лісі?

— Те що й ти — відповів. — Ходи зі мною!

Ми йшли яких двадцять хвилин. Я спитав, чи він не бачив, може, моєї дівчини?

— Ні, — каже, — не бачив. На чужих дівчат не заглядаю.

Мені було приємно, бо це означало, що львовяне вважають її моєю. Мати щось власне взагалі дуже приємно.

Раптом Місько хрюкнув три рази, свиснув, і, здається, йойкнув. З-за дерев вийшли якісь озброєні люди. Мені замоталися руки й ноги.

— Не пізнаєш?

Гей, та ж це мої колеги: Влодко, Ясько, Тямко і Макітра. Я догадався: наші повстанці.

Ми розцілювалися. Пішли трохи далі, а там їх півсотні. Є й наші, що прийшли їх відвідати. Був навіть хорунжий Ґвоздецький. Його кінь пасся побіч, але я обійшов його, тобто коня, здалека і сів до гурту з другого боку.

Потім дівчата з села принесли молоко, хліб і чисту білизну.

Нема вже сумніву! Це УПА!

Ні гороховою зупою, ні бараболею в шапках нас не гостили. Час провів дуже приємно.

11 липня 1944.

Ходив з мельдунком до Підгірців. Знайшов коротшу дорогу, при якій була таблиця: Дорога до Підгірців. Хто не вміє читати, хай іде битим шляхом.

Зустрів на вулиці хорунжого Угриня. Він до мене:

— Чому не здоровиш мене, Лавочко?

Я відповів:

— Голошу слухняно, пане хорунжий, що як я вас бачив здалека, то думав, що це ви, а як підійшов ближче приглянувся, то був певний, що ви — це ваш син, а тепер таки бачу, що ви не ваш син, а таки, справді, ви самі.

Хорунжий крикнув:

— Геть! Геть мені з очей!

14 липня 1944.

З усього виходить, що нас чекає "могила". Большевики натискають на наші перші лінії. І в час цієї поважної хвилини, поручник Підгайний Богдан, той, що його знають усі дівчата, напав на мене за те, що я не голився. Має щастя, що любить нас, селепків, а ми його. Про нього можна сказати, що народився молодю, опісля підростав, за політику сидів перед війною в "Бригідках" у Львові і ще десь на заході, дуже довго. Як вибухла війна, почав воювати з большевиками і дівчатами, аж вилисів. Тоді прийшов до нашої Дивізії. Він є добрим кодандиром. Я вже згадував, що його називаємо чомусь Семака.

А все ж таки висварив мене.

— Ти, — каже, — що? Бороду запускаєш? Боїшся, що перестудиш собі горло?

— Я завжди голюсь, — відповідаю, — і ще не чув ніколи, пане поручнику, щоб хто захворів через це.

— Через що? — спитав поручник.

Я мав засаду, що найбільша мудрість — це вміти прикидатися дурнем. Але щодо нашого Підгайного, це було зайве. До речі, я не був єдиний, що обстоював бородачів. В нашій Дивізії сотник Базилевич мав таки справжню бороду. Я змовчав і стояв струнко.

Поручник глянув на годинник.

— За півгодини зголосишся до мене поголений і вмитий. Не хочу, щоб мої селепки носили фізіологічні докази своєї чоловічої статі ще й на лиці.

Я пішов голитися, бо мені стало прикро і я відчував справді духовий біль. Я мало не відвернувся сам від себе з сорому. Але до поручника вже не встиг піти. Мене повідомили, що один сотник з нашого куреня мене кудись посилає. Коли я до нього

зголосився, він дуже лютував і кричав, бо не міг зв'язатися з якоюсь сотнею. Я мав, отже, піти туди, хоч сотня змінила місце свого розташування.

Я рушив у дорогу. Маршуючи собі, встиг погладити якусь дівчину, за що дістав три яйця. Випив їх на ходу. Під лісом знайшов сотню. Це був уже інший курінь. Командир стояв біля куща і задумано розтирав між пальцями листки та нюхав їх. Я сказав:

— Пане сотнику, голошу слухняно, що мій сотник звертається до вас з дружнім привітом і дозволяє собі запитати вас, чи не були б ви такі ласкаві сказати йому, чому ви щодня міняєте місце постою?

Сотник навіть не глянув на мене, спитав тільки з якої я частини і сказав:

— Не валяй дурака, кажи так, як казав тобі сотник.

Я відповів:

— Пан сотник сказав: "Біжи, селепку, до сотника, того, що стояв учора в Хильчихах, і довідайся, чому той старий дурень ходить по селах, як когут по смітнику".

Коли я повернувся, відрепортував моєму сотникові:

— Пане сотнику, голошу слухняно, що пан сотник сказав, що воєнно-стратегічна ситуація вимагає від нього маневрового руху з неокресленим напрямком.

Сотник простягнув руку до пляшки, що стояла на столі, немов би хотів кинути нею в мене. Але я мав такий смиренний вигляд, що він заспокоївся.

— Лавочко! Селепку! — промовив, наче б говорив до мого розуму, — кажи дослівно так, як сказав сотник.

— Голошу слухняно, сказав так: "Скажи тому лисому ослові, що як він не бачить лятрини, яка на нас гряде, то хай далі гние у своєму селі!"

Пляшка полетіла через кімнату, але розбилася об стіну, бо я сподіваючись "лятрини", відхилився тактично на заздалегідь приготовану позицію.

А увечері почалося справді те, про що говорив сотник з сусіднього куреня. Ми вже мали лягати. І звичайно так є, що як собі постелиш, то зараз є звірка!

Зчинився крик: "Алярм! Сполох! Споло-о-ох!"

15 липня 1944.

Уже нема сумніву. Перевірили стріливо, ручні ґранати. Йдемо на фронт. Що там нас чекає?

Чути стріли. Машинові кріси. Десь спереду, з-за перелісків: та-та-та-та-та-та-та![\[3\]](#) Йдемо змінити сотню фізілієрів, що вже тиждень стоїть у боях.

Сотня йде роями, в роях селепки гусаком. Один за одним. Рушніці, наладовані, в руках. Підходимо до ліска. Ранок в сірій мряці. Дивимося з-під шоломів на себе. Час від часу. Серце б'ється. Дурне! Нема ще чого!

Біля дерева стоїть стрілець.

— Зміна? — спитав. — Дуже приємно. Нарешті! Тихо входимо в рови. Лісок збоку, перед нами поле і корчі. Це третя лінія. Вояки забирають мовчки свої лахи й зброю і тихо відходять назад. Стаємо на їхні місця. Поручник Малецький проходить ровом:

— Хлопці, ви перший раз на фронті. Тримайтеся! Кухня приїде вчасно.

Біля полудня. Десь близько рокочуть скоростріли. Нема що робити. Зголоднів. А як

кухня не приїде? В наплечнику маємо консерви. Це залізна порція, її не можна з'їсти без наказу. Теж придумали спокусу!

Кухня приїхала точно. Стала десь далеко, позаду. Носії принесли обід. Смачний.

Проходив біля нас якийсь зв'язковий селепко. Сказав, що в першій лінії стоїть тридцятий полк. Учора в наступі ранили поручника Підгайного в ногу. Хлопці мусіли завернути і не могли його взяти з собою. Пролежав під корчем до вечора. Ввечері зголосилися добровільно, підповзли до Підгайного, що лежав між нашою й ворожою лінією, і потягли його до наших становищ. Козаки, не селепки! Нині Підгайний відходить у шпиталь.

"Киньмо, хлопці, дівчину кохати..." Думаю, що в цих словах немає сенсу. З нас ще ніхто не збирається вмирати.

16 липня 1944.

Спали в ровах. Хто стоячи, хто сидячи. Не можна сказати, щоб це було вигідно. Десь уночі нас побудили. Ми пішли вперед. Знову, як духи, тихо змінили якусь частину. Ледве розвидніло, як почалася стрілянина. Наша сотня стріляла теж. Найближче стріляв Юсько з машинового важкого кріса. Йому подали ціль, хоч, як він казав, там нічого і живого не бачив.

Раптом щось засвистіло, застукотіло: фі-фі-бзенк, фі-цок, фі-фі-фію-ю-ча-ча. До ровів посипалася земля. Ми згорбилися. Трохи від несподіванки, а трохи від страху. Я знав, що це є. Нас обстрілюють з рушниць і скорострілів! Як це виглядає, читав перед війною в споминах "Червоної Калини". З визвольних змагань. Але щось інше читати, а щось інше чути це "фі-фі-ю-ють" над своєю головою.

Передали наказ: стріляти! Ось, туди. Мені випало на білу тоненьку смужку лісу. Я виставив голову. Нічого, все мертве. Але не було ради, треба стріляти, і при цьому наражати свою голову і лікоть на небезпеку.

Стрілянина тривала з дві години.

Принесли обід. Один з носіїв поранений. Не міг довідатися — хто. Виходить, справа серйозна.

Мене призначили на передову стежу. Маємо розвідати, де ворог, а може, й взяти його в полон. Пішли корчами, зігнені вчетверо. Коли пробігали кусник вільного поля, нас обстріляли. Це вже було гірше, бо свист куль безпосередньо над вояком робить страшне враження. Вскочили до лісу. Всі цілі й здорові.

Так! Свист куль у лісі і цокіт їх об дерева робить погане враження. Здається, що все те летить на тебе, а справді воно йде кудись горою. Деякі з нас зблідли. Як я виглядав, не знаю. Сотник Барицький щось значив на мапі. Я підійшов і спитав:

— Пане сотнику, чи я блідий?

Він глянув на мене.

— Ні, брудний!

Ходили ми з дві години. Я і всі інші підглядали з-за дерев большевицькі позиції, але я особисто нічого не бачив. Поле, як поле.

Як поверталися, один із селепків заверещав:

— Ойой, ойой!

Ми перелякалися. Селепко зблід, як стіна.

— Мене ранили, — сказав. Глянув на рукав, захитався й впав на землю. Мабуть починав умирати.

Поручник Малецький підбіг до нього, зирнув на руку і заревів:

— Уставай! Шкіру здерло, а він уже вмирає.

Селепко підвівся. Рука була червона від крові. Я відвернувся. Вигляду крові не виношу.

— Це нічого, — сказав поручник, — це так званий шок пораненого. Більше страху, як небезпеки.

Селепко прийшов до себе, бо дістав цигарку. Пішов з нами, як би нічого й не було.

Очевидно, шок. Дрібниця! А все таки я був задоволений, що це не я мусів кричати. Шоків не люблю.

У рови вернулися без дальших пригод. До свистів куль уже звикли.

— Це все нічого, — сказав наш вістун, — мала проба, заправа. Ситуація нормальна, просто можна послати запрошення дівчатам на сотенні вечорниці!

Я почував себе добре, хоч муляв мені неспокій. Як почував добре, то почував зле, бо знаю, що потім буду почувати гірше.

По-полудні пішли знову в розвідку. Йшли цілком спокійно, як старі вояки. Мали тепер іти далеко вперед. Бо в повітрі щось висить, кажуть, хоч я оглянув добре небо і нічого не бачив.

До мене підійшов командир:

— Адреса родини!

Подав адресу мами.

— Твоє ім'я й прізвище! Потрібне для того, що коли з тобою щось станеться, треба сповістити рідню. Забули записати в книжці.

Це мені дивно. Нащо записувати ім'я, коли моя родина й так знає, як я називаюся.

Повернувся з розвідки без пригод. З'їли вечерю, смачно. Спали знову в ровах, але зле. Був рух, бігали, когось будили. О другій годині я мав стійку.

Погода псується. Нахмарило. Зірок не видно. У нас рух. Приходять і відходять зв'язкові. Один з них сказав, що большевики зібрали проти нас цілі дивізії піхоти, дивізію панцерів, важку зброю й ескадри літаків. Сказав, що він зі штабу. Палієву донесли про сили большевиків наші повстанці. Десь цими днями має бути офензива червоних.

Поручник у рові, біля мене, телефонує й клене нечуваними словами. Нічого не чути в телефоні крім трісків.

Зправа і зліва гупають гармати. Без перерви блискає на небосхилі. Перед нами тихо й спокійно. Поручник кинув телефон і розглядає околицю. Так само нічого не бачить, як і я.

Гуде без перерви. Чути якісь голоси. Зправа від дороги — гуркіт авт.

Стрілянина з гармат і вибухи перенеслися ближче до нас, мабуть на цю дорогу. Стріляють також зі скорострілів.

— Що це? — питаю поручника.

— Пильнуй своєї справи — крикнув командир. — Ти на стійці, маєш свій відтинок, своїх десять метрів, а все інше для тебе не існує. Не вчили тебе цього?

— Вчили.

— Витріщай, отже, очі перед собою й мовчи!

Я витріщав очі, аж почало мерехтати перед ними. Нічого не бачив. Все таки я глипав туди, де була дорога. І я побачив, як темні постаті пхалися безладно в наш бік.

— Німці втікають! — пішло по ровах.

І вже вони були між нами.

— Kamerad! Iwan kommt! Iwan kommt!

Все замішалось, розгубилось. По нас почали стріляти. Всі бігли кудись убік і назад. Командир не має сполучення, кричить у телефон.

В суматосі ми вилізли з ровів. Командир кинув слухавку.

— На місця, на місця! — кричав, тримаючи револьвер у руці.

Раптом щось страшенно заревло. Осліпив мене блиск. Розрив! Дим!

Нас обстрілюють з важкої зброї. Гармати або ґранатомети. Ми поховалися по ровах, попадали на землю. Ніхто нічого не розумів.

Чути було голоси:

— Галло-галло! Галло! Третя сотня! Галло!

Це командир при апараті. І знову хвиля вояків:

— Zurück! Iwan kommt!

— Назад, хлопці, назад!

Це якісь наші. Ми знову почали вилазити з ровів і бігти. Я вискочив теж і натрапив на якогось старшину.

— Псякрев! Стій, бо застрелю!

Це був сотник Бриґідер. Ухопив ручну машинову пістоль і пустив серію над нашими головами.

— Марш до ровів, ... сини!

Чії сини ми були, я не дочув. Повскакували назад. Повскакували й ті, з чужої сотні, бо їх було найбільше.

— Ти згинеш тут, ти тут, ти там! — кричав Бриґідер, — але жодного кроку назад!

Нагло все затихло, тільки Бриґідер кричав далі:

— Зброю в руки! Це єдина можливість для вас, селепків, стати не смертєльниками! Зброю в руки! Кинете її, коли всі кинемо! Марш на місця!

Я скочив на моє місце і витріщив очі, згідно з наказом, на передпілля. А насправді тепер, як усе заспокоїлося, я спаленів від сорому. Дурні німаки наробили паніки, а ми, ідіоти, за ними! Сором, сором!

Вислали двох направити лінію телефону. Вони поповзли, тримаючи кабель у руці. Таки недалеко знайшли перерваний дріт. Знайшли теж і його другий кінець.

Наказ до відвороту. Ідемо в порядку назад. Ми такі здеревілі, що навіть не звертаємо уваги на вогонь і рідкі вибухи. Сотня, яка влетіла до наших ровів, відділилася

і пішла праворуч від нас.

Вранці ми пройшли краєм села, в якому стояли наші. На дорозі вовтузилися два вояки з кіньми. Я пізнав сотника Палієва і булавного Білика. Я привітався з Біликом, Паліїв не звернув на мене уваги.

— Відворот, відворот, — шепотів Паліїв, і мені здавалося, що в його очах були сльози злости.

Пішли далі, минули село. Я скинув шолом, щоб провітрити голову.

Здається, наше положення є положенням на лопатках.

Якби так навинулася куля! З голоду дослівно злітають з мене штани! Поснідати! Поснідати! А в наплечнику консерва! Залізна порція. Хто видумав ці муки? Я торкнув рукою наплечник. Є, на самому споді.

17 липня 1944.

Пишу ці рядки 23 липня, але даю правдиву дату, так, як воно було й як собі пригадую. Хто тоді рахував дні і ночі?

Ідемо. Куди — не знаємо. Страшенно змучений. Голодний. Лежать забиті. Це не робить враження. Увійшли в порожнє село. Збирається більше наших з усіх боків. Залишаємося, якісь німці йдуть далі. Хати порожні. Я зайшов до стодоли. В куті лежала розбита фігура Сталіна. Спертий на неї плечима, лежав маляр Мирон Левицький. Рушницю поклав на коліна. Він з якоїсь іншої частини. Я не питав з якої, бо це вже не цікаво. Взагалі, все перемішалось. Левицький постукав пальцем по чолі Сталіна:

— Дуже добрий гіпс. Раджу тобі, забори собі кусник. Буде чим пломбувати зуби в Новій Європі!

Наше життя висить. Висить, як кажуть загально, на волосинці. Кожна хвилина життя це чистий зиск. Так я думаю. А Левицький каже:

— Не можна знати. Був такий людоджер Поліфем, що наївшись, зробив Одисееві ласку і сказав: "Тебе я з'їм у кінці!" Бо був добрий.

Нагло почувся крик, щоб утікали. Ми бігли. Чути було гуркіт большевицьких панцерів. Я біг туди, куди всі, може, навіть в сторону большевиків. Дехто стріляв по-за себе. Серед села я став, щоб віддихнути. Побачив, як Левицький вбіг до хати і зараз же вибіг з глечиком молока. Став за хатою і пив, пив.

Тепер нас обстріляли з машинової зброї. Я крикнув:

— Мироне, тікай! Але він не міг відірватись від молока. На бігу я оглянувся. Левицький кинув порожній глечик, вискочив із-за хати, пустив позад себе чергу з автомату і побіг за мною. В селі були вже большевики.

18 липня 1944.

Ми на якомусь полі. Мрячить, дощ. Стоїть нас з тридцять людей. Мовчимо, куримо останні цигарки. Хтось сказав, що ми біля села Загірці, та що маємо прориватися з оточення. Хай буде й так. Загірці, не Загірці, все одно. Ніхто й так нічого певного не знає. Як не знають старшини, то що має знати бідний селепко?!

Раптом почалася стрілянина. Знову!

— П'ястуки вперед! — крикнув поручник Козак. — У розстрільну!

Ми розсипалися. Протипанцерного п'ястука я не мав. Побачив великі сталінські панцері й піхоту, що йшла за ними.

Ото й штука! Ми без літаків, без панцерів, без важкої зброї, а їх тьма-тьменна, сотні панцерів, мінометів, гармат, літаків! Пропорція один до ста мільйонів!

Саме пролетіли літаки низьким летом і сипнули по нас вогнем. Я пригадав собі, що треба стріляти. Підніс голову. Ледве-ледве. Хтось бігав, постаті падали, підбігали, кричали. В галасі бою я побачив гурт вояків. Посіяв з автомату, бо бігли на мене. Бачив, як кілька поволі поклалися на землю. Стало мені трохи шкода. Зауважив, що ціла згряя пхається на нас збоку. Звернув туди вогонь.

Нагло прийшло мені на думку: кого ти, селепку, постріляв? Своїх, чи большевиків? Мене облило холодним потом. Ніяк не пригадую собі. Чи міг я пізнати їх по одностроях? Знову глянув довкола. Біля мене, за яких десять кроків стріляло двоє наших. І ще далі побачив їхні два шоломи. Але хто були ті перші? Така страшна непевність!

Страшний гук роздер повітря. Я прилип до землі. Чув клекіт рушниць і автоматів. Підніс голову. Недалеко горів панцер. Отже, хтось розбив його з п'ястука.

Знову нова хвиля большевиків. Я побачив важкий скоростріл без обслуги. Зібрав усі сили і скочив туди. Біля скоростріла лежали два наші хлопці. Вбиті. Я затнув ленту, націлився. Нагло відчув, що цілком заспокоївся. Ціляв спокійно і спокійно потягнув за язичок. Як на вправах. Заторохкотів скоростріл, заскакав, я твердо тримав його в руках. Це перший раз на війні я стріляв так спокійно. Водив цівкою по лаві большевиків. Були вже близько: бачив виразно їхні обличчя. Лава захиталася, стала. Падали люди під чергами куль, підіймалися, знову падали. Врешті, завернули й почали тікати.

— Та-та-та-та-та, — скакав скоростріл, скакали набої, сипалися порожні гільзи. Я закладав нову ленту, другу, третю. За хвилину большевики зникали в лісі.

Стало спокійно. Розглянувся довкола. Вже вечоріло, але я пізнавав постаті наших хлопців. Хтось кричав до мене, махав рукою. Аж тепер відчув я, що ослаб у колінах. Взагалі, коліна є моє слабе місце.

Я вхопив скоростріл і пішов до своїх. Ми зібралися за хатами. Тут мусіли мене піддержати, я падав з ніг. Хорунжий Герман стиснув мені руку:

— Лавочко, ти відбив наступ советського куреня. Без тебе ми всі пропали б. Ти врятував відтинок!

Я спитав:

— Чи наші є всі?

— Всі до одного!

— Богу дякувати, я, отже, постріляв не своїх, а большевиків!

Коли я відпочивав, прийшло мені на думку: чи маю бути гордий, чи ні? Я врятував відтинок! Кусник чогось! Кусник цілости! Відтинок!

А все таки краще кусник, як нічого!

Ми пішли. За селом стояли авта. Побачив, як Мирон Левицький ніс раненого

хорунжого Ортинського. Виглядав, як мурашка, що рухає великий патик.

Отже, я справді національний герой. Іспит моєї генерації здав блискучо. Доказом цього була любов, якою мене огорнули селепки. Посадили на якесь авто, а самі пішли пішки.

Я розлігся гордо на сидінні. Але авто було простріляне й не могло рушити. Я мусів злізти й бігом доганяти мій відділ. Ледве добіг.

Не сказав нічого, бо не знав, може, й дійсно хотіли мене вшанувати?

Ми доходили до якогось шляху. По нас стріляли, а, може, й не по нас, але це нікого не цікавило, ніхто не крився, ніхто не біг. Ішли, як сновиди.

Несподівано щось ударило мене по шоломі, скрутило шию, в очах стали великі засвічені свічки. Мені стало не ясно: війна це, чи "Лугова" забава у Львові? Привиділися якісь танцюючі пари, хтось вимахував дубиною, якась постать виросла переді мною, як хмара. Постать блиснула одним оком, ревнула, підкинула руки й ноги. Більше не пам'ятаю нічого. Рідна земля м'яко прийняла мою геройську фігуру.

Що було далі, мені не відомо. Я відчув сильний біль у боці. Відкрив очі й побачив шматяний большевицький чобіт, що замахнувся ще раз до удару. В мій бік були звернені цівки яких п'ятнадцяти автоматів.

— Ну, вставай, чув?

Отже, сталося. Я встав поволі, знову мало не впав. Повели в село. При вході до стайні я дістав копняка в певне місце, пошпортався об щось на землі й простягнувся на глиняній долівці.

— Сервус, селепку! — почув знайомий голос.

Двері закрилися, стало темно.

— Хто тут? — спитав я, по військовому. Звикши до темноти, побачив ряд підкованих чобіт.

— Лавочко, це я, Юсько!

Я страшенно зрадив. Ми присіли разом.

— Ти скидай блюзу з левицом. Будемо вдавати німців.

Я зітхнув тяжко.

— Не можу.

— Чому? — спитав Юсько.

— Раз бо не вмію по-німецькому, два, це проти моїх життєвих засад.

Юсько заляв у мій бік, але відізався приязно:

— Селепку, ідіоте! Твої життєві засади тут ні при чому, бо з життям ми тепер маємо мало спільного. А щодо німецької мови, то зле.

Він знову почав клясти. Впродовж 10 хвилин. Він мовознавець, знав багато мов, але в цій хвилині був творчим: творив нові, теплі, рідні українські слова, які, однак, не надаються до друку.

Двері відкрилися, і солдат крикнув:

— Вихаді!

— Зірви левику, — зашепотів мовознавець, — удавай поляка, тобто фольксдойча.

Я не зняв. Нас поділили: німці осібно, ми осібно. Дивізійників повели до командира. Нас було п'ять, а охорони 20 красноармейців. Отже, було ясно: напливав крапля по краплі наш кінець.

Ми стали перед хатою. В ряді. З хати вийшли якісь командири. Один з них підійшов до нас. Інші приглядалися нам, як до якихось левів у зоологічному парку.

Я завжди в житті старався робити добре враження. То ж і тут, обсмикнув блюзку, поправив шапку й підтягнув штани.

Один з командирів підійшов до мене й визвірився:

— Ну?

Я не знав, що відповісти. Тому всміхнувся тільки й спитав:

— А що нового в світі?

Я справді, цікавився, що діється. На фронт уже віддавна не доходили ніякі вістки, тим більше не знав я, що діється по той бік світу.

Командир витріщив очі й відкрив рота:

— Ну, чого? — спитав я його, щоб допомогти немові. — Советський Союз ще існує?

— Атведі!

Мене відвели й поставили під яблуню. Я глянув на галузку. Була непридатна. Затонка. А позатим повіяв вітер, клав по полях стигле збіжжя й тріпав листям дерев, як би нічого не діялося. Я зірвав яблуко й почав їсти. Бо що робити? Стало мені цілком ясно, що світ, як банька, а люди, як мухи. Подумав, що з таким, певне, смаком їв яблуко й Адам. А фіговий листок у дійсності завдячуємо яблукові.

Випитали: хто, де й звідки, та записали. Опісля відвели в стайню.

— Щоб бодай один наш був між ними, — застогнав якийсь голос, — то, може, поміг би. А то самі москалі.

— З Вязьми, — додав другий голос.

По-полудні вивели знову. Площа була повна війська, готового до відходу. Посередині стояв стіл. За столом командири.

Один з них встав і підійшов до нас. Мав шапку з червоним отоком. Почав щось гарчати, голос виходив десь з живота, а слова були в хмарі часникового смороду. Іржав, як кінь, рохкав, як свиня. Ті, що за столом, дивилися байдуже на нас, на село, на поля.

— Ви бандіти! Ви націоналісти! — кричав енкаведист. — Батько Сталін...

— Урааа! — крикнуло військо.

— Кричіть: ура! — заревів до нас енкаведист.

— Батько Сталін...

— Урааа! — крикнуло військо, а ми теж.

— Батько...

— Ура! — крикнули всі. Я кричав, як навіжений, бо думав: треба зискати на часі.

Комісар поглянув гостро на колони вояків.

— Батько Сталін... — почав. Тепер усі вже мовчали.

— Батько Сталін знає, що ви сволочі і бандіти, ви — петлюрівці, дивізійники, партизани — вот, хочете знищити Советской Саюз! Тому вас повісимо!

— Урааа!

Це крикнув я. Я, Селепко Лавочка. Настала страшна мовчанка. Комісар глянув на мене й на командирів, а один з них сказав:

— Гаварі, товаріш. Ето кругом дурак!

Комісар говорив про це й те, до нас і до війська, що в лавах, звичайна собі пропаганда. Про нас говорив, що ми бандьори, що означало щось страшне, що ми вороги прогресу й советського народу, а вкінці, на доказ правди своїх слів спитав:

— Наприклад, чому вас учили націоналісти?

Поглянув і тикнув пальцем на мене.

— Ти гаварі!

Що я міг сказати? Я мовчав. А він:

— Что? Трудний вопрос? Да?

— Ні, не трудний, — відповів я — тільки відповідь трудна!

— Гаварі, гаварі, не бойся!

Це було зозулине яйце, яке він нам підкидав. Але нас слухало військо.

— Вчили: стріляти вправно й ненавидіти москалів, як чортів!

Командири заревіли, закричали:

— Вон! Геть!

Нас загнали назад, у стайню. Я стогнав, бо бік болів від удару прикладом. Це вже був кінець, крапка, могила. Ніхто не говорив, панувала тиша. Знадвору чути було сварку командирів.

— Радять, що з нами зробити, — сказав один із селепків.

За якийсь час відкрилися двері, й один солдат сказав другому:

— П'ять бандітов! Почислі!

Цей порахував і обидва вийшли. З їхньої розмови виходило, що приходить зміна полків. Мені прояснилося в голові:

— Хлопці, — кажу — одні відходять, інші приходять. Є нагода втекти. Тільки як?

І ми почали радитись тихо, пошепки.

Це сталося просто. Вночі Юсько за нашою поміччю, власними руками видер дошку, і по годині ми виповзли один за одним ген аж за село. Я повз перший. Коли здалося, що вже не було небезпеки, я встав.

— Ну, і куди, товаріш? — почув раптом голос вартового.

Сам не знав, як це сталося. Я скочив на нього, вхопив автомат, і прикладом гепнув його по голові.

— Ходім скоро, хлопці, — зашепотів я — поки прочуняється... Маємо вже зброю.

— Куди? — спитав один із селепків. Це дійсно було питання. Я відчув себе в ролі командира, перший раз відчув, що не йду за іншими, а веду за собою інших.

— За мною! — відповів я самовпевненим голосом і ступив уперед.

Пригадалося, що москалі напали на нас з півночі, отже, треба йти на південь. Глянув на зорі. Великий Віз тут, треба йти в протилежному напрямі.

Вибралась за село, йшли по-під лісом. Перевірив зброю. Набоїв не було багато, два,

чи, може, три. Десь недалеко пролунали поодинокі постріли, їм відповіла машинка. Я скрутив трохи в сторону й наскочив на московську заставу. Думали, що це свої, може, зміна, бо дивилися на нас спокійно.

— Руки вгору! — шепнув я так гостро, як міг, і наставив дуло автомата. Роззброїли заставу й пішли далі з полоненими. Ніч була чудова. Десь вибухали ракети й тоді ми ставали, наче стовпи. Натрапили на дорогу. Здаля видно було в світлі ракет дерева й хати.

Підходили обережно й поволі. Там, у селі, певне, військо, але хто? Ми ледве пленталися, були голодні й змучені.

— Стій!

— Рятунку! — крикнув я, пізнавши своїх. Нас обступили.

— Це я, Селепко Лавочка!

Хтось підійшов і наблизив своє лице до мого.

— Селепку! Ти звідки?

Ми обнялися, розцілувалися. Пішли в село. В сотника я зголосив прихід хлопців і полонених. Один з них був москаль, другий наш. Рано стояв уже з нами, в одній лаві, в нашому однострою із золотим левиком на рукаві. Ми рушили вперед.

Мабуть 21 липня 1944.

Цей день був такий хаотичний, що я думаю собі: не було так, то годі сказати, чи це було так.

Ми проривалися. Не можу сказати, як воно було, бо з селепківської перспективи ніколи багато не видно. А цього дня то певне й з перспективи генерала була темна, чорна ніч. То ж не знаю, чи воно тривало коротко, чи довго.

Коли ми дійшли до рівного поля, до шляху й до якихось хат, нагло появилися з одного боку панцері, а з другого обстріляли нас з-поза хат. Ми кинулися на землю. Одне крило провадив поручник Чучкевич, середину, де я був, хорунжий о. Левенець, а хто далі, не знаю. Хтось біля мене вистрілював п'ястуки. Панцері почали горіти. На нас посипалися ґранати з мінометів і всяке інше залізо. Гук був такий, що навіть не чути було, як дзвонило в ухах. Уже зник навіть страх. Мабуть не було часу боятися. Ми бігли, падали, стріляли. Я був би й ще щось зробив, якби був на те час і спокій. Довкола рехло, блискали вогні, свистіли відламки й кулі, тягнулися дими.

Тільки раз я подумав собі: нема чого журитися! І так усім відомо, що кожний мусить раз умерти! Врешті, вірю, що доля якось змилосердиться наді мною.

І змилосердилася. Правда, я поміг їй дещо: підсунувся і до о. Левенця, якого, як відомо, не зачіпають кулі.

Тут я побачив, як добре зробили, що не зробили з мене ні старшини, ні навіть підстаршини. Я не знав би, що робити. А вони давали накази, не ховалися й ішли перші, тоді, коли ми, селепки, не раз боялися виставити голову. Врешті, хто може знати? Якби ми мали срібні нараменники, можливо, теж вдавали б відважних.

Ми з о. Левенцем влізли в якийсь рівчак і лежали. Отець духівник поправив ручні ґранати й сказав мені:

— Йде завжди про те, щоб на війні не робити собі нічого з того, чи ти згинеш, чи ні. Це є, запам'ятай собі, старе правило всіх вояків світу. Бігом, хлопці, бігом! — закричав раптом і рушив наперед.

Після кільканадцяти метрів ми знову лежали на землі.

— А ти знову тут? — здивувався о. Левенець. — Отже, іноді можна набрати долю. Тоді вийдеш з кожної халепи цілим!

Далі ми розлучилися. Я влетів у яму, просто на голову якогось селепка. Сидів і дихав, бо що було робити? І голови не вихилиш!

Я чув, як мій сусід дрібненько трясся. Глянув на нього. Він на мене:

— Чогось трясуся, — сказав.

— Або що, — кажу — є наказ, може, що не вільно трястися?

Селепко помовчав.

— А в моїй родині ніхто ніколи не трясся.

— Це не має значення. В мене теж ніхто не трясся, а я, приміром, як є в кіні або в театрі, завжди трясую ногою.

— Але мені це неприємно. Може хто-небудь подумати, що боюся.

— Ніхто не подумає. Трясися спокійно далі!

— Рушай уперед! — почувся крик. Ми вискочили. Наказував поручник Козак. Але враз знову посипалось на нас. Козак закликав страшенно. Я чув слова "холера" і якась "мать", опісля все загубилося в громах вибухів. Цей Козак такий старшина, що й за десять років буде від нього ще пахнути МГ 42.

Ми добігли до шляху, і я вскочив у рів. Сховався за скриньку, що лежала біля мене. Коли втихло, підніс голову. Ще вибухло з два рази. Замовкло. Я глянув на скриньку й захолов. Це була амуніційна большевицька скриня, а на ній напис крейдою: "Слава Україні!" Я поторгав її. Була важка, отже, повна.

Потім почулися крики: вперед! вперед! Я ірвонув щосили. Всі бігли. Стріляли вже наші машинки. Знову почали вибухати ґранати. На дорозі побачив авто, в якому сиділи Чучкевич, о. Левенець і хорунжий Ґвоздецький; о. Левенець показував напрям, але скоро всі троє повискакували, бо повітря обважніло від большевнцьких куль.

Враз сипнули наші ґранатомети. Якась підмога. Ми перебігли горб і вискочили до ліса. Там було вже багато наших, що вирвалися з кітла. Збиралися з усіх сторін. Брудні, обдерті й зарослі, але всі озброєні.

Година відпочинку.

— Рушай! — гукнув хтось, і ми пішли. Потягнулися за старшинами. Взяли поранених, які могли ще йти, спираючись на нас. Я оглянувся. Горіли авта, хати. Лежали вбиті. Було вже тихо.

Вийшли в лісі на поляну. Бачу, що старшини не знають куди йти. В той момент загуркотіли літаки.

— Це німецькі! — сказав Козак, — але зразу посипалися кулі. Літаки почали обстрілювати нашу поляну. Всі кинулись до лісу. Тільки Чучкевич вибіг на середину й почав махати хустинкою. Один з літаків знизився й перелетів понад самими деревами.

Літун пильно приглядався до Чучкевича. А цей махав руками, підскакував, робив знаки, аж я розреготався. Але літун зрозумів. Перелетів кілька разів в одному напрямі, тобто подав нам, куди маємо йти. І ми почвалані, несучи зброю і своїх поранених, голодні й знесилені, але щасливі щастям живого вояка.

24 липня 1944.

Маршуємо на Ходорів, Миколаїв і десь далі. Аж тепер я опритомнів.

Стають переді мною ті страшні картини, наче живі. Коли засинаю, здригаюся від найменшого шереху. Мені здається, що це советські панцері. Наново ввижаються безпанські коні, що їм повідстрілювано дві, три, чотири або й більше ніг. Я маячу картинами вогню: горять хати, збіжжя, большевики й інші легко запальні речі.

Проходить військо. Ідуть без шапок, брудні, зарослі, ледве волочать ноги. Але зброю тримають. Зникають одні, надходять інші. Іде хор. Зарицький, чорний, як ніч, тільки блищать очі. Не годен уже кричати. На цілу дивізію поголений був тільки о. Левенець. Це якесь чудо. Коли й як він це робить? Але, власне, такий він є: 65 кілограмів доброго хлопа!

Записую, кого бачу. Олег Лисяк з умучення почервонів разом з лисиною. Витягнувши, руки вложив у кишені довгого плаща й навіть не бачить мене. Але в такій ситуації має на це право.

Десь приплентався Степан Конрад. Він теж звітодавець. Йде, як люнатка, як сонний. Спотикнувся об мої ноги. Ледве встиг його підхопити.

— Не знаю, де мої окуляри, — виправдується ніяково.

Він нахилиється до мого лица, ніс до носа, і пізнає:

— Селепку! Ти вийшов? Дурні все мають щастя!

— А чому ви мучитесь без окулярів?

— Не знаю, де поділися. Завжди мав їх на носі, а тепер, певне, в якійсь кишені. Тепер нічого не бачу і не можу починати шукати, доки їх не знайду.

Ішли інші. Сотник Феркуняк ніс на рамені протипанцерний п'ястук, наче трембіту. Поручник Олекса Горбач їхав автом, і, виставивши тріумфально ранену ногу, махав до нас протекційно рукою. Поручник Мурський підпирався рискалем, а Ключас з Куликова, з саперів, тримався якоїсь лати, що стирчала з воза. Їхав шпиталь, а властиво його рештки, з рештками сестер, яких тоді побачив перший раз. Вони теж прорвалися з оточення.

Я радів усіма, як дитина. Це був мій найкращий день, бо мені було цілком ясно, що я живу, вони живуть. Дивізія живе. З досвіду знаю, що на війні можеш загинути, хоч би ти був і найдурніший. Так, брате! Хоч би ти був і найдурніший!

Ось, так, лежу в рові, дивлюся на похід і записую. Колись видрукую, може. Хто скаже "добре написав" — хай його вхоплять чорти! А хто скаже, що це писане серцем і кров'ю, хай по війні вибудує собі хату, хай має гарну жінку і багато дітей і внуків! (Не знаю, чи це мої оригінальні слова, чи, може, вже їх десь чув).

Далі я вже не міг приглядатися походові. Я віддавався саме дуже важливій справі, коли нагло хтось з нашого відділу заверещав, що треба йти далі.

25 липня 1944.

Хоч поїзди не ходили, ми захопили якийсь самовар з кількома вагонами, що пхався на Самбір. Нас кількадесят зайняли два вагони. Ніхто нічого не говорить. Одні сплять, інші лежать з відкритими, нерухомими очима. Зброя в куті вагону. Тільки я маю її на собі. Для певности.

Пишу. Аж тепер пригадалося, що я, а певне й інші думали, що не вийдемо. Будемо лежати на полі з розкиненими руками, як багато, багато наших друзів.

Десь нема Юська. Певне, маршує з колоною.

Перед двома тисячами років писав Горацій: "Згинути в бою є почесно і солодко!" Може, він писав так тому, що перед двома тисячами років дійсно було приємно згинути. А, може, тому, що писав собі не так, як я, а в гарній віллі, з купелями і водограєм, з мальовилами на стінах і в свіжому повітрі сабінських гір. Вояк такого не напише ніколи!

Ми брудні, як свині. Це не впадає в око нікому. Врешті, герой є завжди героєм, без огляду на те, чи він умитий і одягнений. Хіба що є смішний у подертих штанах, у роззявлених черевиках, у завеликій або замалій чужій шапці. Ми іншими не були, а навіть якби й були, то історія про це ніколи не згадає.

Під Бродами я спокутував усі гріхи мого молодого життя — а це щось значить.

В дійсності, цього року я вирвався з двох оточень: від большевиків і від Маланки. На диво, друге було куди легше!

Приходить контроля. Записують прізвища, хворих.

— Ти що таке маєш на собі?

Я зірвався, став на струнко. Переді мною булавний Любко Боднар, з протипанцерників.

— Це — кажу, — вдаряючи по зброї рукою, — багнет, машинова пістоля, гранати! Я вродився зі зброєю! — додаю поетично, щоб зискати на національно-геройському вигляді.

— Скинь це все до кута. Вродився, кажеш? З багнетом і гранатами? Не хотів би я бути твоєю мамою!

Ніякого зрозуміння до поетичности і символіки не має. Записую думки, що їх навіває торохкотіння залізничних коліс.

Смерть — велика прикрість. Життя таке гарне, а такий марний кінець! Десь я читав, пригадалося, що життя і смерть це так, як би пили смачну чорну каву, а на споді чашки відкрили втоплену муху. Є чого дивуватися, що кава смакувала!

Хто це фронтовий підстаршина? Кажу тобі, молодий чоловіче: коли тобі, брате, вилазять очі від страху, і ти не знаєш взагалі, чи живеш, чи ні, він сидить у рові, біля тебе. Він витягає цигарку, дає тобі і спокійно закурює. Шолом відхилює від чола, і з насолодою втягає дим цигарки. В нього спокій і рівновага.

Бути фронтовим старшиною — не навчишся ні в школі, ні на курсах, ні в кантині. Не треба бути ні мудрим, ні дурним. Треба бути фронтовим старшиною. Вони батьки сотні. Вони відповідальні за все: за харч і зброю, за життя і смерть. Вони завжди з

нами. В болоті і в голоді. Коли воєнне щастя відвернеться від сотні, вони за те відповідають. Їх кудись забирають. Коли все в порядку, інші дістають за них відзначення. Коли приходить черга, гинуть так само як ти, селепку, і ніхто його не згадає — як і тебе. Його, фронтового старшину, невідомого вояка великих воєн.

Раптом мною кинуло. Я забув про моє щастя, про мою дівчину з трибуни. Де вона тепер? У Львові гасають большевики! Ой! Я холону.

Хлопці тимчасом виспалися і з сусіднього вагону понеслася нова пісня:

Ой, коню мій, коню,

Не стій наді мною.

Я тимчасом полежу, забитий.

А згодом, по вечері, створили другу:

Напиши до батька, напиши до неньки

Напиши до любої дівчини, (Ох!)

Що гостра ку-гуля груди мою пробила

О пів до другої години!

Це "Ох!" не стосується до пісні. Це мій інтимний, цілком особистий вигук, який вказує на мої душевні терпіння. Було б до кого писати, але куди?

Поїзд колише, колише. Очі злипаються. Час спати.

III. ЧАСТИНА

ДРУГА ДИВІЗІЯ. РЯТУЙТЕ! ЗГОЛОШУЮСЬ НА СЛОВАЧЧИНУ. ВОЮЄМО В БАНСЬКІЙ БИСТРИЦІ. МОЯ ДІВЧИНА З'ЯВИЛАСЯ. ПРИГОДА З АНІЧКОЮ. БУДНІ Й МАТРИМОНІЯЛЬНІ КЛОПОТИ ЮСЬКА. ОБЛАВА НА ПАРТИЗАН. КОМІТЕТСЬКІ ГОСТІ.

27 липня 1944.

Село Спас. Тут я поголився, скупався. Спати, спати! Здається, тиждень спав би без перерви. По дорозі нас обстрілювали літаки, але це не робило враження. Коли чув, що летять, автоматично стрибав у будь-який рів. Опісля так само вилазив з нього, і далі автоматично маршував.

У Самборі говорив генерал П'ятниця, що ми зрадники, а найгірші ті, що пішли до УПА. На мене це не мало впливу. Він своє, а я своє, і кожний з нас своє знає.

В Спасі зустрів Юська. А я думав, що він загинув. Бачив нині сотника Бригідера й поручника Малецького, як вони шукали з якимись цивілями. Було ясно, що це упівці. Бачив теж, як Луцький-звітодавець залицявся до якоїсь дівчини, а Лисяк йому перешкоджав.

30 липня 1944.

Між тими цивілями, що крутилися серед нас, я зустрів Міська. Їхня група перейшла в Карпати й там залишається. З нашими домовилися. Дістали зброю і стріливо.

Вночі снівся мені поганий сон.

— Ну? — спитав Юсько.

- Снилось, що я маляр.
- Та що? Це ще не таке страшне.
- Так, але я не вмію по-малярськи.

Сни щось таки мають у собі. Йдемо на Карпатську Україну, до Ужгороду, а опісля на Мадярщину, до Будапешту.

Мадяри це ті, що напали на нас за княжих часів з Джінгіс-Ханом. Коли він вертався назад, вони загубилися на пуштах і там залишилися донині. Різниця між мадярами й їхніми предками лежить у незнанні мови.

Я не їду на південь. Дістав наказ: негайно їхати до Нойгаммеру.

10 серпня 1944.

Їхав сам у вагоні. Шибя була розбита і вночі віяло на мене. Я міг би з кимсь замінитися місцем, але нікого не було. Віяло, отже, до самого Нойгаммера.

16 серпня 1944.

Приїхав. Не цікаво. Замешкав у тому самому баракові, де був раніше. Є наші, що поприходили різними шляхами. Злазяться потроха.

У зв'язку з тим, що наговорив генерал, нам дають погані харчі. Вони називаються "категорія три". Селепки розповідають, що нас пошлють на каторжні роботи.

17 серпня 1944.

З причини густої атмосфери і поганої кухні всі сваряться. Головно ті, що не були в боях, і нові рекрути, що ще заражені цивільною політикою. Нема сотень, полків і дивізійників, а є східняки, поляки, москалі, большевики, свині, якісь сини і холери. Їх найбільше в запасному полку.

20 серпня 1944.

Чимраз більше нових рекрутів. Приходять з Відня, з Праги та з інших паскарських центрів. Мають переважно черевики на грубих гумових золях, вузькі штани і довгі, по коліна, блюзки. За тиждень це все змінювалося. Вчора дали їм однострої. В нашій сотні старих усього вісімнадцять, решта нові. Ними ганяють по полі, тобто переводять рекрутський вишкіл, а нами теж! Це страшне!

Ми назвали себе Друга Дивізія.

21 серпня 1944.

Є старі й нові інструктори. Ті, перші — фронтові, вчать так, як треба. Знаємо добре, що з тією наукою можна буде колись врятувати собі життя. Другі без досвіду. Вони тримаються приписів і говорять дурниці. Це нас мучить.

Людей без досвіду треба винищити зараз же по народженні. Ми живемо тепер в інших бараках, де колись були советські полонені. Ця околиця називається Гайзав. Зав — це свиня по-німецьки, а гай — не знаю.

25 серпня 1944.

Приїхали з Військової Управи полковник Бізанець і інженер Пиндус. Посварилися за нас у штабі. Генерал не дав їм навіть селепка, щоб заніс їхні валізки на станцію. Помста лилика!

28 серпня 1944.

Нема що їсти. Зупа з брукви, на друге — бруква. Весь час думаємо про минуле. З цілої Дивізії є тут дві тисячі. Не можемо дорахуватися своїх. Блукаємо по бараках і дивимось одні на одних. Нема сотника Палієва, полковника Палієнка, поручника Поспіловського, нема соток, тисячів! Нема хору Осташевського. Загинули. А колись треба було великої протекції, щоб до нього дістатися! Нема хорунжого Гвоздецького, Германа й багато-багато щирих, справжніх селепків!

Дивимось і мовчимо. Пощо питати? І так відомо.

30 серпня 1944.

Ходимо голодні. Як дістанемо цигарок або горілки, ділимося. Нема чого жалувати собі. Хто не п'є й не курить, того вхопить дідько в інший спосіб.

1 вересня 1944.

Дістав листа. Письмо незнане, на конверті адресата нема. Ось воно:

"Пане національний герою, Селепко Лавочка!

Рятуйте мене від смерти живцем! Я хочу зголоситися до Дивізії, але нема де, бо Військова Управа втекла на другий кінець світу, якнайдалі від Дивізії, і ніхто не знає її адреси. Пришліть мені покликання просто з Дивізії. Ви там мусите вже бути, певне, полковником і маєте протекцію. Я вам віддячуся твердим.[*\[4\]*](#) *Думаю, що негайно мене порятуєте, як довідаєтесь, що я чоловік Мелянії. Рятуйте! С.О.С!"*
Підпис, адреса.

Я вислав телеграму: "Приїжджайте, все полагоджено".

2 вересня 1944.

Приходять потроху старі дивізійники. Вітаємо їх, як воскреслих. Які історії вони оповідають!

Учора стався другий випадок. Повернувся стрілець Чучук, що не повернувся з-під Бродів. Він був із сотні Чучкевича. Ранком на збірці Чучук виступив три кроки, як належить, і опісля, замість зголосити свій прихід, зробив щось страшне. Підійшов до поручника Чучкевича, витягнув руку і сказав:

— Як сі маєте, пане поручнику?

Чучкевича мало шляк не трафив. Чучук стояв з витягнутою рукою і всміхався, а Чучкевич замахнувся рукою, та втратив раптом силу. Зблід, і якби його не підхопили, був би впав.

Я людина добра і розумію їх обох. Колишній джура поручника Чучук Чучкевича дуже любив, а Чучкевич до Чучука звик. Чучук зрадив, що є знову Чучкевич і хотів вилляти свою радість у позавійськовій, так би сказати, приватній формі. А Чучкевич викохав сотню на одну з найкращих у Дивізії. По козацьки стояли в боях, по вояцьки перебилися, і те, що залишилось, не була вже сотня, це був один хлоп, одна голова. І враз: "Як сі маєте?"

4 вересня 1944.

Генерал П'ятниця сказав, що ми з усіх дивізій у кінці були найкраще, та що відтепер ми в новій Європі стали вибраним народом. Можемо сказати, як кажуть тепер жиди, що ще живуть: "О, Єгово! Ми вже були досить довго вибраним народом! Вибери

собі когось іншого!"

5 вересня 1944.

Все довкруги змінилося, як в казці. Їсти дають нормально. Ми вже не зрадники, а герої. Оцінка наших боїв прийшла просто з головної квартири, де мають усі акти бою. Інші не боролися, інші піддалися. Кажуть, що будуть давати відзначення.

6 вересня, 1944.

Вже не їмо брукви, а хліб і сос з мукою. Черемху їмо далі. Це вітаміна. Бачив генерала. Він дістав хрест на шию. Опісля роздавали іншим. Залізні хрести І кляси дістав поручник Козак, хорунжий о. Левенець, поручник Чучкевич і інші. Дістають хрести й селепки. Але другої кляси.

Коли стоїмо в рядах, нагло викликають мене. Чіпляють мені хрест другої кляси. За ту справу з кулеметом. Я подумав собі, що щось треба сказати, і сказав:

— За хрест другої кляси складаю подяку другої кляси.

Командир сотні почервонів, певне, з радості. Тому я додав:

— І буду боротися до переможного кінця Нової Європи!

Відзначення роздали пів-на-пів. Половину нам, половину німцям. Коли в сотні було шість німців, то три відзначення дістали німці, а три — решта сотні.

Без особистих ілюзій: відзначення, як бомби. Трапляють невинних людей!

7 вересня 1944.

Аж тепер оповідаємо собі, як це було в дійсності. Виходить, що ніхто не боявся, через те серед нас намножилося тепер більше героїв, ніж людей. Найбільший, як кажуть усі, це... (не скажу!) Взагалі, коли б не він... Зробив стільки бойових вчинків, що не знаємо, пощо властиво ми всі були під Бродами. Цілком непотрібно!

Довідався, що коли треба було знищити залишений віз, поручник Длябога стрілив з гармати просто в дишель. Це я розумію, артилерист!

8 вересня 1944.

До Дивізії приходять народ з цілого світу. Я навіть не знав, що нас, українців, так повно всюди. Отож, є рекрути, що були в фінляндській війні з цього й другого боку, в еспанській революції проти червоних, і в чужоземних легіонах. Прийшли вояки з французького війська, з мадярського й румунського, від Андерса, з Греції, і навіть, один від Чан-Кай-Шека! Де тих українців не носило, а українська Дивізія з'єднала всіх. Є різні звання: селепки звичайні і селепки з матурами й університетами, є інженери, судді, каналарі, різники, два ворожбити, один з цирку, є старшини, що ніколи не були у війську, і прості вояки, що були навіть полковниками.

Корабельний офіцер — інженер Шурик сам мені при чарці сказав:

— Я є атлантийський моряк, а вони, сучі сини, мене вже третій раз посилають на старшинський перевишкіл!

Ця вся банда вже зжилася й не свариться.

10 вересня 1944.

Маю грипу. Д-р Роман Турко каже:

— Не, журися. Через грипу вмирає тільки що-десятий!

Після цих лагідних слів я сильно занепокоївся:

— А цей десятий уже вмер, пане докторе?

Дістав пігулку й пішов на вправи.

11 вересня 1944.

Коли дивитися, як наші хлопці їдять, то виглядає, як би рятувалися від голодної смерті.

Дістають листи. Тисячі людей утекло, бо цілу Україну зайняли москалі. Багато жінок і дітей є на Словаччині, на Чехах, біля Кракова і в Німеччині. Їх мені дуже шкода. Взагалі, шкода всіх, хто мусить тікати.

Клявзевіц сказав: війна є батьком усього. А я, селепко, кажу: але аліменти платять інші!

Нічого не знаю про мою дівчину. Де вона тепер?

12 вересня 1944.

Почали звільняти нездібних до війська. Вийшло так, що ті, які аж плакали, що є в Дивізії, тепер плачуть на саму думку, що їх звільняють. Так їм сподобалися наші геройські розмови. Це й правда: ми хоч з трудом, але все таки язиками підносили червону калину, якомога найвище!

Позатим Броди — це був дійсно вояцький чин, що колись стоятиме високо понад смердючу буденщину. Ми хотіли оборонити Львів. Нам не вдалося. Це шкода. Але колись спробуємо ще раз нагнати москалів ік чорту!

— До Дивізії повинні йти всі! — сказав несподівано один з тих, що ще недавно плакали.

— Так! — відповів я святочно, — всі, аж до останнього року свого життя, якщо, розуміється, до такого року доживуть!

15 вересня 1944.

Маю особисту приємність. Приїхав поліцай. Зголосився до мене, подякував мені. Правда, я навіть і пальцем не кивнув у його справі, але його прийняли, того самого дня дали старий, латаний однострій, і зараз же почали гепати по піску.

— Але ви впливовий чоловік! — сказав до мене.

— Певне! — кажу. — А вам як, добре?

— Все таки, краще, ніж там.

Він показав рукою кудись поза дроти.

— Плакала?

— Плакала!

— Потіштеся. Жінка сміється, коли може, але плаче, коли хоче!

— Такі то жінки! Мордує хлопа, коли той живе, але коли задерє ноги, тоді в плач: Е-е-е, такий був добрий!

— Але ви ще живете?

— Та живу. Але для неї то я вже задер ноги!

Про "тверді" не згадав ні слова.

18 вересня 1944.

При сніданні Кобринський, з фаху інженер, розповідав про Броди.

— Ціла сотня вигинула до останнього вояка.

— А ви?

— Я, власне, цей останній вояк!

Снідання дістаємо тому, що перед сніданням не вільно працювати. Коли, однак, хтось мусить працювати, повинен перед тим з'їсти.

Читаю нашу дивізійну газету "До перемоги". Дуже добра газета. Пише, приміром, що в німецьких музеях є два чашки Шіллера, і що одна з них мусить бути неправдива, бо Шіллер дожив до 46-го року життя. Далі є вістка, що фабрики сталі в Англії зуживають так багато сталі, що всієї сталі, яку виробляють, не вистачає їм для продукції сталі. З мистецького життя є нотатка, що Бутович намалював Джіоконду профілем.

У зв'язку з газетою видно, що кожна справа є ясна і проста аж до часу, коли нею ближче поцікавишся. Це все випишує Михайло Островерха на те, щоб з нас, селепків, зробити культурних людей.

20 вересня 1944.

Дістав листа від дівчини. Є на Словаччині, в Банській Бистриці. Мене вхопила наново любов у свої обійми. По ночах не можу спати. Через те пригадалося, що читав колись у Гюї де Мопасана. Менше-більше так:

"Любов це велика муха, що влетіла в кімнату й не може вилетіти. Бренить і бренить! Часом сяде собі й чистить голову ніжками. Тоді забуваємо про неї. І враз вона знову є. Зловити не дається".

В моїй голові саме й є така муха.

21 вересня 1944.

Близько біля наших бараків, за дротами, є бараки власівців. Щоденно, під вечір, вони влаштовують базар. Продають усяке барахло один одному, торгують, купують. Найбільша сенсація для тих москалів є годинники. Наші селепки показують їм годинника. Тоді збігається сотня. Питають:

— Пан! Продай часи, пан!

— Не продаю!

І вилискує селепко годинником. А коли москалі переконуються, що таки не куплять, каже один і другий:

— Пан! То дайте хоч потримати хвилину!

22 вересня 1944.

З того боку дороги, де були теж задротовані порожні бараки, нагло оживилося. Напливли німці. Оглядаємо цю збиранину. Всілякі роди зброї, старі й молоді, походжують і кричать.

Я зараз довідався, що це є. Їх половили в цілій Німеччині, ніби "маркірантів". Це ті, що приїхали з фронтів на правдиві й фальшиві відпустки, на правдиві й підкуплені накази їзди. Їх ловлять особливі відділи, під командою генерала Унруга. Ці відділи прозвали "Heldengreifkommando", тобто команда схоплювання героїв.

Так, війна небезпечне діло! Тут нема ніякого сумніву. Війна шкодить здоров'ю. Але чи через те, може, маємо не воювати, а тільки, приміром, займатися чорною торгівлею? Тоді виходило б, що не треба пити кави, бо вона шкодить серцю, або пива, бо воно нищить нирки! Тоді треба б не лежати ціле життя в ліжку, бо це найбільш небезпечно. Адже людина не живе для того, щоб зберегти ногу, руку, або нирку. Взагалі, можна сказати, що вже саме життя є небезпекою для життя.[\[5\]](#)

Прийшов до нас німець, що був господарським підстаршиною.

— А де ви були під Бродами? — питаю його. — Я вас не бачив.

— А я що, дурний? Було видно, до чого це йде! Я поїхав до Львова по справах!

— А ми не мали через три тижні ані білизни, ані цигарок. Це свинство!

— Ото сказав! Я волю бути ціле життя свинею, ніж раз трупом!

Що я мав на це сказати?

25 вересня 1944.

Є поголоска, що на Словаччині комуністичне повстання. Червоні захопили майже всю країну. Хлопці непокояться, там багато наших утікачів.

Я зажурився. В Банській Бистриці є моя дівчина.

Увечері поширюється вістка, що Дивізія має йти на Словаччину. Сплю неспокійно.

26 вересня 1944.

Знову вістка, що на Словаччину йде тільки група під командою тата Вільднера. Як до неї дістатися?

Пополудні. Беруть теж охотників. Я голошуся.

Вечір. Мене прийняли! Завтра їдемо!

27 вересня 1944.

Зголосилися цілі сотні. Прийняли небагато. Видали боевий виряд. Переходжу до боевої групи.

Відхід. На нас дивляться заздро ті, що залишаються. Мені їх шкода. Вони так хотіли йти проти большевиків. Бувай! Бувай здоров! А приїжджайте скоро!

29 вересня 1944.

Ми приїхали на Словаччину. Вивантажили боеві припаси. Зайняли село Піля. Довідуємось, що маємо перед собою большевицьких парашутистів, чеських партизанів і словацьке військо, яке перейшло на сторону "повстанців". Усім командують офіцери та штаби комуни з Москви. Мають літаки й панцері. Ми не маємо. Кожний з них узброєний советською машиною пістолею. А в нас і аmunіції до рушниць небагато. Кажуть, що маємо собі здобути зброю від большевиків!

2 жовтня 1944.

Виставляємо стійки, розсилаємо патрулі, розвідки. Йде дощ. Саме вирушаємо на фронт. Дощ іде далі, мокнемо. Ллється за комір, промокає однострій, мокро в черевиках.

Ніч. Пишу в сінях якогось дому. Ми зайняли саме місто Нова Баня. Недавно була тут друга чеська бригада, вишколена в Московщині. Втекли перед нами, але всюди смердить москалем.

3 жовтня 1944.

Ідемо все вперед, все в дощ. Доганяємо большевиків. Тяжко йти в болоті день і ніч, з важкою амуніцією. Доходимо до міста Жарновіц.

Саме загуло й засвистіло. Фонтани болота заляпали мене. Обстрілюють нас з гранатометів. Ми, що з-під Бродів, не звертаємо на це уваги. Це для нас уже не так страшно. Йдемо далі, вперед, уперед. Зброя на поготівлі, очі, руки й вуха теж. Нові рекрути дивляться на нас і йдуть так само!

7 жовтня 1944.

Ідемо. Ноги маршують уже самі. Спимо, йдучи.

Минаємо села. Не знаю, як називаються, але як звав, так звав. Большевики втікають.

10 жовтня 1944.

За цілі три дні ми врешті зловили ворога. В Банській Щавниці. Тут усі села й міста або Баня або щось Банське. Я увійшов з першою розвідкою до міста. Був бій. З-поза домів. Збоку допомогли нам кулеметом і ми перли вперед. У большевиків постало замішання. Вони почали втікати, словаки зупинились і піддалися.

— Іди до чорта! — крикнув я до якогось, що з піднесеними руками став мені на дорозі. Він негайно втік.

— За москалями, хлопці! Бігом! Бігом! — кричав я.

Але москалі тікали скоріше.

Ми зайняли станцію Жакель і відпочиваємо. Сидимо в б'юрі начальника. Розкинулися в кріслах, полягали на долівку. Куримо. Семенець накручує радіо. Передача з Банської Бистриці. Це столиця большевицької Словаччини.

"Єслі завтра вайна..."

Знову: вю-ю-ю! Виють стрільна. Вибухи біля станції. Вилетіли шиби. Ми не рухаємося.

— Слухати спокійно не дають! — каже Шевчук з мого роя.

Стріляють без перерви з гранатометів. Граната розірвалася тепер під самим вікном і сипнула землею й відламками по стінах. Ніхто нічого не каже. Не рухаємося й куримо далі. Семенець вийшов і приніс патефон начальника.

Граємо, а вони грають по нас. Ми навіть не чули літаків. Зате почули бомби. Але нам весело.

4 година. Ідемо далі. Селами.

15 жовтня 1944.

Ідемо. Вже п'ять днів.

18 жовтня 1944.

Ідемо. Як спиш, здається, ноги ходять самі. Гонимо большевиків. Скоро втікають. Постріляють трохи, і вже їх нема. Бомблять літаки. Втрат у нас досі нема.

20 жовтня 1944.

Село Бабіна. Добре укріплене. Москва ставлять спротив. Дістаємо вогонь з гранатометів, кулеметів і рушниць. Підсуваємося під село. Наказ: село взяти штурмом.

Зриваємося до наступу. Кричимо: Слава! Здобули. Большевики вийшли за село, аде йдуть до протинаступу. Страшний вогонь, є вбиті й ранені. Села ми не дали! Укріплюємось. Але не є добре. Як то кажуть: ситуація безнадійна, але не поважна!

Приходить підмога. Свіжа сотня. Свіжа зброя. Під вогнем важких кулеметів ідемо вперед. Большевики втікають до Зволень. Полонені кажуть, що Зволень укріплений і що це другий Сталінград.

26 жовтня 1944.

Ідемо обережно, дорога замінована. Треба вважати на тоненькі вусики, що вистають із землі. Це цілком певна вічність. Позатим дістаємо вогонь большевицьких кулеметів.

27 жовтня 1944.

Пробігаємо перекопані рови, вже не звертаємо уваги на міни. Вперед, вперед, вперед! Перед нами Зволень. Входимо до міста. Всюди протитанкові рови, бункери, покинута зброя. Сотні словаків стоять біля кам'яниць з піднесеними руками. Це партизани. А москалі знову втекли. Правда, ми йдемо й біжимо, а вони втікають автами.

Хтось сказав, що приїхала на Словаччину ціла наша Дивізія.

Старший десятник Матчак повернувся з розвідки. Каже, що останнє село перед Банською Бистрицею вільне від ворога. Йдемо туди. Під вечір займаємо село.

Падаємо з ніг. Далі вже годі. Ноги в черевиках попухли, болять. Лежимо, як неживі. Не хочеться ані їсти, ані курити.

Наказ: вночі здобути Банську Бистрицю! Холера! Перед нами ще яких 20 кілометрів і бій!

Підводимося з трудом, і — що можна зробити? — маршуємо на Банську Бистрицю. Як ти вояк, то роби своє діло. Хто трясє грушу, тому грушки падають на голову.

Ідемо в третій лінії. Спереду вже бій. Січуть, як навіжені.

Скоро! Скоро!

Біжимо, підбігаємо, йдемо прискореним маршем. По дорозі важкі бетонові бункери. На щастя, вже порожні. Сильні укріплення. Мости зірвані.

29 жовтня 1944.

Вночі ми зайняли большевицьку столицю. Уряд Словаччини — москалі, жида і двоє чехів утекли літаками до Львова. Генерал Попов теж. Певне, сидять тепер у кав'ярні Жоржа. Ще чотири години тому були тут.

О 9 годині наша група, без утрат, увійшла до міста. Всюди гурти полонених. Багато "настоящих" большевиків, комісарів, енкаведистів.

Раптом чую крики. Якись люди підбігають до наших. Це наші втікачі. Дають їсти, пити нашим воякам, плачуть, обіймають.

Підходжу до них. Людей зібралося багато. Оповідать, як большевики обіцяли всім щасливе життя, але на тому світі. На цю картину глядять большевицькі комісари. Приємно їм не є, за це я ручуся. Їх беруть два наші селепки із здобутими машиновими пістолями.

Дивлюся на московські морди енкаведистів. Жінки розповідають, що ось цей погрожував їм усіх послати в штаб Духоніна.

— Я вам дам Україну! — кричав, вимахуючи пістолем.

А тепер стоїть тут. Опустив очі й водить ними кудись на боки. Усім відомо, що з ним буде!

Раптом я верещу. Кричу, як божевільний. Два кроки від мене стоїть моя дівчина.

Не пізнала. Я дикий, зарослий, брудний.

31 жовтня 1944.

Два дні відпочинку, два дні з дівчиною! Здобули масу зброї. Кожний має пістолем, гранати. Маємо важку зброю. Магазили повні.

Два дні щастя. Я чистий, виголений, молодий, зарозумілий, дурний! Вона щаслива, гарна, моя!

Вечір. Нині йдемо далі. Дівчина плаче. Я мовчу. Десь під Будапештом прорвалися большевики. Кажу, щоб їхала далі, не залишалася тут. Не знає, куди. Я теж не знаю. Попри мене переходить тато Вільднер. Усміхнувся до мене й поплескав по плечу.

Група йде в гори, очистити Словаччину від большевиків. Я прощаюся. Маю наказ їхати, як кур'єр, до Жіліни, де штаб Дивізії. Прощаюся з моєю дівчиною. Для неї я, певне, найбільший герой у світі!

3 листопаду 1944.

Приїхав до моєї сотні. Ми заквартирували в селі. Село бідне, в горах, дошками забите. Людям байдуже, яке військо, хто й пощо. Оглядають нас, а ми їх. Що буде з нами й з нашим вишколом, ніхто не знає. Маємо чекати наказів. Взагалі, дуже похвальною і практичною чеснотою вояка є вміти чекати.

Деякі, що розуміють село, ходять розглядати оточення. Дорогою проходять поволі корови й теж розглядають нас сумними очима.

— У здорових селян родиться здорова худоба, — кажу авторитетно до Олька Лісевича. Киває з признанням головою.

Увечері нас кілька пішли на село, до знайомих дівчат. Мене, як нового, представили вчительці. Називається Анічка. Опісля ми були в неї дома. Грало радіо, пили вино.

4 листопаду 1944.

Багато молодих з села є в партизанах. З дурноти. Пощо пішли, самі не знають. Люди розповідають, що партизани нападають на довколишні села й грабують. Буває, — кажуть, — заходять в ліси, що сягають села. Чи це правда — не знаємо.

По ночах ходимо на застави. Осінь і дощі, отже, приємно це не є. Спимо в шкільній залі, на соломі. Я перестудився, бо вчора стояв довго з Анічкою — на дощі. Кашляю цілу ніч.

— Хто довго кашляє, той довго живе! — сказав мені спочатку поручник, доктор Лемішка, колишній "вундерарцт" з Камінки Струмислової. Але під вечір зміряв температуру і дав якісь порошки.

— Це на всякий випадок. Правда, вони не помагають, але з'їж їх, селепку! Хворому

здоров'я не пошкодить! На здивування доктора Лемішки, ліки помогли.

5 листопаду 1944.

Життя стає цікавішим. 10 година вечора. Говорю з Анічкою. Каже, що якби між нами щось було, то партизани її, напевне, повісять.

Вдень їмо, спимо, куримо останки запасів. Ніч наша. Перша патруля йде з святочною повагою. Це не вправи й не жарти. Це перші небезпечні ночі для нових рекрутів. По плечах лазять мурашки. Вдень про них забувають. Кожен думає, що якби так до кінця війни, було б не зле.

6 листопаду 1944.

Хоч осінь і дощ, оплачується мати двадцять один рік. Цікаво, чи Анічку повісять?

Коли нема служби, лежимо на соломі й оповідаємо. Доктор Лемішка, Юрій Тис і доктор Радивил, якщо не п'ють, то грають у карти.

Людина робить усе, щоб не робити. Бо ж кожний старається провести хвилини якнайприємніше. Багато говоримо про бої та про дні під Бродами, коли не один з нас лягав увечері живим (якщо лягав взагалі!), а вставав мертвим.

7 листопаду 1944.

Анічки не повісили! Отже, пуста погроза. Я вернувся від неї й ліг спати... На стінах блищить машинова зброя. Думаю, що коли порівняти число загиблих у цій змоторизованій і машиновій війні, то легко ствердити, що приріст населення завдячуємо, власне, машиновій зброї. Ті три грають в карти.

9 листопаду 1944.

Уже знову виклади. Якийсь німецький підстаршина говорив, а я перекладав. Казав, що коли не будемо поводитись як слід, будуть розстрілювати. Далі казав, що кожний вирок спричинює фізичні й духові болі, до яких доросли тільки тверді й сильні натури. Отже, слід бути добрим вояком. Він подав теж урядову статистику, щоб ми не боялися війни. Казав, що з 57.000 молодих рекрутів, з першої світової війни, найстарший з покійників дожив до 105 року життя!

10 листопаду 1944.

Ті троє грають. На місце Юрія Тиса, що його кудись перевели, прийшов Влодко Гоцький, що не ходить на вправи взагалі, примудрився до канцелярії. Він з того дерева, що все впливає на поверхню.

Хотинецький залюбився у власну жінку, що приїхала до нього в однострої Червоного Хреста і в штанах, зроблених у формі спідниці. Доктор Бaley негайно збадав його й сказав, що згідно зі станом його серця, він уже давно не повинен жити.

Вночі збудила нас стрілянина. Постало замішання. Тільки тих троє грали далі. Рекрути втратили голови, навіть ті, які їх ніколи не мали. Виявилося, що застава стріляла по партизанах. Рано перевірено підозрілі сліди. Це був пес.

11 листопаду 1944.

Такий сором не ходить самотньо. Нині вночі прибіг стрілець від патрулі, що має службу в селі. Завважили знову підозрілу постать, хоч цивілям уночі ходити заборонено. Не відважилися на якусь акцію. Затаїлися в рові й вислали одного зі своїх

до команди. "Постать припишкля біля тину, — оповідав післанець, — мабуть помітила патрулю і боялася рушити". Вислали підсилення з трьох людей. Коли засіріло, справа виявилася. Це був кінь, припнятий в саді до плота. Нам, усім селепкам, було соромно: тим що були на патрулі, й тим що не були.

Дістав листа від Олі. Це одна з моїх давніх львівських дівчат. Пише, що є самотня, в Братиславі, що довідалася про мене, та щоб я приїхав до неї, або вона приїде до мене. Я негайно відписав: дуже тішуся, але приїхати не можу, бо стою якраз віч-на-віч з нашим відвічним ворогом, у лютих боях. Сюди її теж не пустять.

Заспокоївся аж тоді, коли віддав листа на пошту. Бачити свою давню любов по роках, не є надзвичайною приємністю. Тільки одна весна має прикмету вертатися до нас однаково молодою й свіжою щороку, і тільки вона вміє заговорити до нас так, що ми забуваємо свої роки.

Деякі збайдужніли. Їм все одно, скребти бараболю, маршувати, мити клозети, битися, продавати сорочку, а як прийде охота, то й зовсім утекти з Дивізії.

Є й такі. Нині втікло, як кажуть, 9 стрільців. Очевидні дурні та ще й недорозвинені матолки. Або поляки, бо й таких присилають нам звідкись німецькі уряди. Як їх зловлять, тоді побачимо, хто вони.

Приїхав сотник Федак і привіз кількох хлопців, що попали в полон під Бровами. Большевики потримали їх три дні й вислали на фронт! Вони втікли при першій нагоді й зголосилися знову до нас. Розповідають, що багато з наших є в УПА. Навіть у Белзі відбулося Листопадове свято, після того, як упівці здобули місто. На сцені виступали артисти з УПА, залю охороняли кулеметами. Половина повстанців була з Дивізії. Вони стоять у боях з 12-ою дивізією НКВД, що спеціально вишколена проти партизанів.

12 листопаду 1944.

Ми ходили шукати червоних партизанів. Дощ, мряка, болото. Згинути в такий час дуже неприємно. Враз залунав у горах постріл. Рекрути зі страху попадали на землю. Хорунжий Сенкевич розлютився і за кару гепав сотнею по болоті. На квартири ми вернулися в страшному стані. Мокрі, заболочені, змучені й розбиті. Ще в селі хорунжий купив кошик яєць, які ніс йому стрілець Кульгавець. Яйця були розбиті. В кошику було жовто, тягнулися теж жовті смуги на землю і на штани Кульгавця.

Це не робило на нас жодного враження, хоч подія була небуденна.

На квартирі ми викручували штани, блюзки і чистилися від болота. А ті трое сіли зараз же грати в карти!

13 листопаду 1944.

Я посварився з Анічкою. Коли ми розходилися, вона казала:

— Як не будеш мати нічого кращого до роботи, прийди завтра до нас.

Я відповів люто:

— Дуже радо прийду, як не буду мати нічого кращого до роботи!

Ночами літають літаки. Кажуть, що скидають партизанів. Є зле, забракло тютюну. До якоїсь бойової групи забрали від нас доктора Балея. Вночі було поготівля. Спати можна, не роздягаючись. Граємо в карти. Хтось хотів співати, але замовк. Не йде.

Юсько спитав мене, як знайти якусь дівчину. Його мучать сентименти. Він хворий на грип. Я порадив йому дати оголошення до нашої газети. Він погодився. Стефко Стефанович подиктував, а я написав таке оголошення:

"Стрілець, тепер хворий на грип, шукає знайомства дівчини з ясними або темними очима. Дівчат, які ніколи не звертають уваги на такі оголошення, прошу відвідати в цілі нешкідливої проби стрільця Юська, село Бела".

Біда завжди ходить разом. Юсько дістав листа від своєї Ксантипи. Пише:

"Тисячу років нашої національної історії треба було, щоб ти народився, а ти сидиш там на селі й мовчиш. Час уже, щоб і ти зробив щось доброго для поколінь! Тут, між утікачами, в цій матерії є великий рух, а ти що?"

Юсько від нервів не міг спати. Каже, що вона навмисне вибрала такий науковий стиль, щоб вплинути на його змисли. Ми умовилися, що я відпишу, і я відписав:

"Юсько тепер воює завзято з ворогом. Я уповноважений вам відповісти на листа. Що він може зробити, коли він тут, а ви, пані, в Братіславі? У Франції жінки стають на голови, щоб мати дітей. Може б ви спробували того засобу?"

Якщо не одержите цього листа, зробіть на пошті авантуру так, як ви це вмієте, і напишіть мені про це".

Вночі знову хтось стріляв. Чому люди тепер не сплять по ночах?

Нема що курити. Кульгавець накраяв сухого жовтого листа. Сіли під хату й куримо. Інші заздять цій благодаті. З протекції даємо покурити. Пополудні я з Кульгавцем і Хотинецьким накраяли більше і поробили цигарки. Кульгавець продав сотку після попередньої проби. Купець, таки з нашої сотні такий же селепко, як і ми, кривився, але кутив. Тоді Хотинецький позичив ровер і поїхав до міста. Увечері ми курили вже справжні словацькі цигарки.

14 листопаду 1944.

Є газета! Офензива на цілому фронті! Большевики підходять під Будапешт. Знову якісь літаки, чути вибухи бомб. Значить, американці. Є поголоска, що німці мають видати нас большевикам. Трудно вірити, але все можливе. Не маємо жодного зв'язку з кимнебудь. Команда, може, має. Копаємо оборонні рови, вночі виставляємо застави.

Угорщина скапітулювала. Вночі сталася дурна історія. Наша застава побачила на тлі нічного неба круглі шоломи якихось вояків. Тихий алярм. Командир сотні, німець, особисто пустив серію зі скоростріла. Це заалармувало цілу сотню. Ми не знали, що є, стояли в рядах, чекали наказів і мерзли (від холоду, чи від зворушення?). Рано виявилось, що стріляли по головках капусти на полі. Скандал. Ніхто нічого не говорив, бо й так підвладний у війську мусить бути завжди трохи дурніший від свого безпосереднього начальства.

18 листопаду 1944.

Мене визначили зв'язковим до інших відділів, отже, не роблю нічого. Ні сторожі, ні вправ. Але начальство не має мабуть ніякої потреби цього зв'язку, бо від мене ніхто нічого не хоче.

Приїхав редактор Степан Волинець з Військової Управи. Казав, що будемо йти

через Карпати, щоб з'єднатися з нашими повстанцями. Чи Військова Управа піде з нами, не казав.

20 листопаду 1944.

Вночі були советські літаки. Хлопці знайшли опісля на полі амуніцію, зброю і харчі. Дещо віддали до команди, крім горілки. Випили без службових наслідків.

Всі кажуть, що щось має статися. Кухарі, коли їх спитати, роблять таємничі міни.

Зловили п'ятьох американських летунів, що вискочили із зістріленого літака. Вони були в полоні, в большевиків. Їх обіцяли відіслати до Італії, але скинули з літака тут, у горах. Ми знову пили, цим разом з американцями.

Кажуть, що йдуть переговори з Власовим. Наші не хочуть ніякої спілки. Це в порядку. Тільки мертвий москаль є добрий!

21 листопаду 1944.

Наші почали акцію проти партизанів. Генерал Попов знову вернувся на Словаччину й командує своїми червоними партизанами. Штаб, складений з московських большевиків, є десь у горах, а тут, в околиці, має бути біля тисячі словацьких партизанів. Наша група, добре узброєна, оточила гору, на якій був ворог. Зв'язок, співпраця вогню й руху, наступ, підступ і поступ — усе є.

І враз несподіванка для німецького штабу, який організував акцію. Група оточує котел. Останній обстріл гори артилерією, остаточний наступ і... наші селепки стають проти себе. Стиснули коло до самого кінця — а в середині нема нікого!

Це був скандал для високих штабових старшин. Правда, якась невеличка група партизанів продерлася крізь наші лінії з боєм, але їх було всього кількадесят. А де тисяча?

Ціле щастя, що я не брав участі в такій акції! Був би сором на все моє життя і на всі мої покоління.

30 листопаду 1944.

Довго не писав. Час іде монотонно. Виглядає, як діжка кухонних відпадків, що стоїть біля нашої квартири. Її час від часу забирає для свиней якийсь дядько. В таких умовах не можна писати. Дух не росте й не ширяє, йому вистачає вповні мого малого тіла.

Не маючи нічого до роботи, віддаюся думкам. Приміром, що це таке час? Час це — тік-так, тік-так. Записую це, бо хочу щоб по мені залишився хоч малий слід на майбутнє. Відомо, що тільки в письменників і в інших мистців ростуть по смерті пазурі й волосся. А все ж, коли по довгих-довгих роках, прийдуть на мою могилу мої різні нащадки й спитають: Селепку, прадіду наш, пощо ти те все писав? — тоді я, хі-хі-хі, тоді я їм не відповім!

Але, між нами сказавши, я пишу також тому, щоб на моїх писаннях училися наші діти: як мають жити й як веселитися. Не хочу, щоб вони були сумні й понурі та щоб були прообразом жертви цієї дурної доби! Хочу, щоб сміялися щиро й сердечно. Жалібників нам не потрібно. Хай сміються! Від сміху наша національна справа не завалиться, а від дурнуватого смутку — напевне!

Про себе не згадую багато. Не хочу, щоб по 25-ох або 50-ох роках мені справляли селепківський ювілей та підсували великий м'який фотель під мій змучений зад. Але все таки додаю про себе знову декілька загальних фактів. За своє життя я зужив три пари штанів, сім сорочок і два зуби. Як видно з цього, я був молодим, невибагливим чоловіком, скромним, як риба. Війна виходить мені на користь, і дала мені покищо напрям на майбутнє і славу національного героя. А це, друге, дуже важне!

3 грудня 1944.

Страшенно задоволений, що є вояком нашої Дивізії. Вчора ми побили в шинку якогось німця. І взагалі людина чується, що є чимсь! Через те ми всі носимо наші голови гордо, як жирафи, і не влазимо всяким властью імушим під ноги, наче каракони!

4 грудня 1944.

Приїхали до нас гості. Був якийсь чоловік з комітету, що мав нас чогось навчити, але, на щастя, не говорив нічого, тільки, підпивши собі, ліг спати. Ми бачили, як гасне каганець освіти, але не будили, хай спить!

А другий якийсь натрапив на мене. Вони мали донести опісля про настрої в Дивізії.

— Що ж, пане Лавочко, свіже повітря тут маєте.

— Не знаю, пане професоре, — кажу, — не знаю. Я курець, і де б я не був, усе дихаю тим самим повітрям.

Професор записав це.

— А не маєте ви труднощів з німецькою мовою?

— Я — ні. Але німці.

Записав.

— А що думаєте про майбутнє?

— З нас ніхто не питає циганок чи віщунів.

Він мені сподобався. Питав про важні речі і вибрав до цього мене, Селепка Лавочку. Це був симпатичний пан.

— А що думаєте робити по війні?

— Не знаю. Я собі все кажу: як перескочив, не кажи ще гоп, а наперед подивися, в що ти скочив.

— Дуже розумно, — сказав пан з комітету. Я чекав, що він буде питати далі.

— Ви жонатий, чи кавалер?

— Та тепер трохи жонатий...

— Ага! Хе-хе-хе... А не думаєте закласти родини?

— Чому ні? Але на це треба відповідної дівчини, пане професоре. Бо дівчина мусить мати те щось, інакше тратить своє значення. А що це є, можна сказати. Це є... Я думаю: Це є, це є те "щось"!

Пан записав. Опісля розглянувся і зашепотів:

— А ці троє... е... е... вони в що грають?

— В очко.

— А високо?

— Високо. На слово чести. А часом підвищують до 5 феників.

— Ага! Ану, спитайте, чи не потребують четвертого?

Ті троє відмовили, пан засміявся ніяково, і зараз же після цього я побачив, як він мчав автом до міста.

Я пішов до грачів кібіцувати. Тому, що часто приглядаюся до їхньої гри, знаю вже всі потрібні трюки, застрашування, підсідки й інші закони шулерства. На цій підставі зможу заграти собі на тому світі в очко щонайменше з Карлом XII або з камердинером Наполеона!

А ті троє далі грають.

7 грудня 1944.

Коли селепки не мають нічого до роботи, тоді приходять до голови різні нерозумні думки. Ми, в основному, цікавимось військовим харчем. Є такі, які з приємністю розповідають вечорами, як робити вареники, і як вони плавають у маслі. Ясько Рак, як людина фахова, почав з любов'ю розказувати про м'ясо, його вигляд, окремі назви, і як його приправляти, щоб смакувало. При цьому відзивався з погордою про наших кухарів.

У зв'язку з цією розмовою, мені прийшло на думку написати куховарську книжку, в якій головне місце буде призначене військовим присмакам. Це дуже важка справа, яка, без жодних сумнівів, має велике значення в історії народів. Я сам читав десь, що 1918 р., коли наші здобували Львів, Головна Команда видала один з перших наказів до штабової кухні: "Негайно спекти "цвібак перемоги" для наших геройських військ". Нічого з цього наказу не вийшло. Не було кухаря, чи пекаря, який потрапив би спекти такий цвібак. І це, мабуть, було причиною, що нашого коханого Львова ми не здобули, а далі програли цілу війну.

Щоб написати таку книжку, треба мати відповідні матеріали. З кухні, і з рідного, гарного письменства. Перше, я записав з М. Хвильового те, що сказала Аглая:

"М'ясо завжди залишається м'ясом!"

Це дуже геніяльна думка! А далі ця пані каже:

"І в м'ясі жодних людських початків не може бути!"

Тут я маю сумнів, що Аглая думала логічно. Поза тим, з писань Хвильового наші зробили велику політику. Так воно вже є у нас. Коли французи хочуть дати велику моральну науку, цитують щось із Ляфонтена, англійці накручують фільм, німці замикають до кацету, а ми пишемо політичну брошуру.

Від селепка, що воював у Андерса, під Монте Касіно, і пізніше прийшов до нас, я записав, як робити італійську салату. Для цього потрібно одного, щоб наливав оливи, другого, щоб докладав салати, третього, щоб посипав сіллю. Ще один селепко мусить бути для того, щоб це все мішати. Врешті треба дурних, щоб це їли.

Приїхали старшини з Українського Визвольного Війська, а властиво з РОА, конспіративно. Говорили зі мною, чи не можна б затіяти якусь авантюру, вони, що у Власова і ми, дивізійники. Там багато українців, що пішли, аби збутися важких робіт у фабриках, та скинути клеймо "Ост". Щораз-то більше українців напливає тепер до Власова з німецьких частин, усяких "гі-ві" і "гундершафтів". Їх скеровують не до Дивізії,

а до Власова. А тим часом большевики загрожують Будапештові. В наших відділах і у німців нема авт, нема коней, нема зброї. Багато наших стрільців запаслося здобутою советською зброєю, чеською амуніцією тощо. Чорт зна що!

IV. ЧАСТИНА

В ШТАБІ ДИВІЗІЇ. ЗУСТРІЧ З МОЄЮ ДІВЧИНОЮ. БІЙ ЗА БАНСЬКУ БИСТРИЦЮ. МАРШУЄМО НА ПІВДЕНЬ. НАЛЕТ У МАРБУРЗІ. ДИВІЗІЙНИЙ ШПИТАЛЬ. БОЇ ЗА ГЛЯЙХЕНБЕРГ. ПРИСЯГА ПЕРЕД ГЕНЕРАЛОМ ШАНДРУКОМ. ЗНОВУ БОЇ. ПОПИВАЄМО. В ШПИТАЛІ. ГЕРОЙСТВО ЮСЬКА. НА ЗАХІД. ДЕ НАШІ ГОДИННИКИ? "РОЗПРЯГАЙТЕ, ХЛОПЦІ, КОНІ".

15 грудня 1944.

В такій дірі я далі сидіти не міг. Я взяв собі на один день відпустку до Жіліни, бо там був штаб Дивізії. В поїзді було одне місце, але я мусів відступити його пор. Горбачеві. Ще зайвий раз я переконався, що коли старший рангою хоче те саме, що звичайний селепко, — треба йому віддати з пошаною першенство. Крім селепків є дві кляси вояків: старшини і підстаршини. Різниця між ними така, що другі до перших не належать.

В Жіліні, на будинку штабу, я прочитав оголошення, що на загальне бажання відбудеться прощальний концерт хору Гумініловича. Я пішов до хористів. Мені було все одно, що я буду робити, аби тільки я міг перебувати в місті. Виявилось, що мене можуть прийняти до хору, бо селепків з голосом мало, а ще менше таких, що вміють читати ноти. Голосу до співу в мене не було, був тільки до крику, а ноти можна навчитись читати. Усе залежало від штабу.

Я пішов туди.

В одній з кімнат зустрінув сивого вояка. Довкола нього лежали цілком не військові прилади, а саме, якісь долота й різакі. Він сам сидів у окулярах, над дошкою, і приглядався до неї уважно. Це був відомий чоловік, різьбар по дереву, Коверко. Я спитав його, куди і до кого мені звернутись? Він подивився на мене лагідно і сказав:

— Я, правда, належу до штабу, але нічого не знаю. Ви, пане шановний, ідіть на перший поверх.

Я видряпався нагору, чемно клацнув підковами симпатичному воякові. В кімнаті, на першому поверсі, я побачив Юрія Тиса. Він сидів нерухомо над паперами. Коли я по двох годинах виходив зі штабу, то він далі сидів у цій самій позиції. Його робота звалася: пропаганда. А я думаю, що він писав тоді якесь своє оповідання.

У другій кімнаті був поручник Макарушка. Це наш великий чоловік, визначна особистість. А особистість — це людина, яку без вибору витягають з народу. Хто хоче знати, чому поручник Макарушка великий чоловік, хай прочитає передвоєнний журнал, на 8-ій сторінці. Там є все докладно написано. Його життя було дуже цікаве, але, на жаль, ми про нього нічого не знаємо. Як називається той журнал, я забув. Цей

поручник носив його з собою цілий час, і показував різним людям, мені показав теж. Там і було написано, що він великий чоловік.

Я дивився на нього з захопленням. Бо ми мусимо собі брати за взірць наших великих людей, Хмельницького, Мазепу, Макарушку. Він теж не знав, куди мені йти.

Коли я вийшов у коридор і нерішуче стояв, не знаючи куди подітися, підійшов до мене якийсь поручник з великим носом.

— Ти, гуцуле, чого тут стоїш?

Це був поручник Феркуняк з Косова чи з Криворівні. Коли я розповів йому про мій голос і ноти, він сказав:

— Почекай трохи, підемо насамперед обідати.

Поручник Феркуняк запровадив мене в свою квартиру. Перед кам'яницею, в якій він мешкав, стояв на варті вояк. Ми увійшли до середини, але замість йти нагору, пішли вниз, до пивниць. Там мешкав цей поручник. Він відразу скинув пояс і шапку та почав смажити готові вже вареники.

Ми попоїли і попили таки добре. Тоді поручник Феркуняк каже:

— Ти чого приїхав до нас?

Я повторив йому все, і прохав допомогти мені в моїй справі.

— Я не знаю, хто полагоджує ці справи. А ти звідки?

— Зі Львова.

— Що? То ти не гуцул?

Його очі стали круглі від здивування, опісля від злоти. Ніс почервонів. Він швидко прибрав решту вареників і пляшку.

— Геть звідси, селепку, не показуйся мені більше на очі! Геть! — кажу.

Я хотів відповісти, що я ніколи і нікому не казав, що я гуцул, але він не дав мені слова. Я вилетів з пивниці. Опісля довідався, що цей дім був централею розвідки Дивізії, а поручник Феркуняк — спец від горілок. Тоді я навчився від нього гуцульської старовинної пісні, яку ми собі при столі дружньо співали:

Іди, іди до вербунку,

Будеш їсти з маслом курку.

Будеш їсти, будеш пити,

Довбеньками воші бити.

З розпуки я звернувся до духовної частини. Отець Левенець сидів проти мене, хлопець, хоч до рани прикладай, з биндою боевого хреста з-під Бродів. Я розповів усе, як на сповіді. О. Левенець посміхнувся:

— Ви залишайтеся на своєму місці. Кожний мусить стояти там, де стоїть. Бо Дивізія має багато ворогів: большевиків, поляків, німців і паскарів. А поза тим не знаю, хто тут є від тих справ.

Я вичистив отцеві його бродську медаль, опісля вийшов зробити щось інше, а потім попрощався.

Вийшов і наскочив на Олега Лисяка.

Я знав Олега вже здавна, і все виступав перед ним, як дуже розумний чоловік. І

тепер я сказав:

— А дивіться! Копу літ! Так, так, життя складається з багатьох... багатьох... не знати чого!

Лисяк засміявся.

— Ти, Лавочко, завжди був селепком. Був, є і будеш.

Він був так званим звітодавцем. Це слово видумали мовознавці спеціально для нього та ще для Мирона Левицького, Луцького і Степана Конрада. Щодо Луцького, то я його ще не бачив. Він умів цілими роками десь бути і не бути. А коли Лисяк спитав мене, чи я не бачив де Конрада, я сказав:

— Говорили одні, що згинув, інші, що живе. Я сам, правду сказавши, не вірю ні одним, ні другим.

Ми говорили ще кілька хвилин, але досить недоречі, бо Олег був тоді закоханий. Я пригадав собі те й почав розмову на приємну для нього тему:

— Чоловік і жінка, — сказав я, — це так, як дві рівнобіжні лінії, які стикаються тільки тоді, коли їх до того змусити.

— Чому змусити? — спитав Олег, помітно зіритованим голосом.

Я подумав, що моє порівняння не припало йому до вподоби, і я поправився:

— Ви не гнівайтесь, але це тому, що, власне, кров у народі мішається здебільша при допомозі подружжя.

Хоч я одного разу, ще перед війною, брався направляти йому радіо, він теж не знав, як мені допомогти у службовій справі. Але порадив таке:

— Ти, Лавочко, піди просто до сотні, і службовому селепкові скажи, щоб зателефонував до твоєї сотні, що ти призначений до штабу. Телефон зі штабу — річ свята і, там тебе відпишуть, тут запишуть, і — готово!

Я так і зробив. Службовий порозумівся з моєю сотнею, але там хотіли говорити зі мною. Я взяв слухавку.

— Тут штабна сотня, стрілець Лавочка! Хто це?

— Лавочко! Тут Юсько! Що з тобою?

— Я тепер у штабі. Через мене будуть іти накази до вас.

— Лавочко! Ти мене кидаєш? Тепер, коли ми рушаємо?

— Рушаєте? Куди?

— Це ти повинен там знати, в штабі!

— Ага, вже пригадую, так, так, їдете на Чехи.

— А ти, Лавочко, лишаєш мене? Розходимось?

Я зітхнув. Що зробити? Служба пес, служба свиня!

Повісив слухавку. Було тихо. Мені таки справді стало шкода моїх друзів, які не одне лихо пережили зі мною; промайнув мені перед очима і вишкіл, і Броди, і все вояцьке життя. І врешті, Юсько, що в однострої був до мене так подібний, як одне яйце Колумба до другого.

І я не витримав. Хильцем, тихцем, вийшов зі штабу і пішов на станцію. Була ніч і протилетунське затемнення. Але ціла армія небесних зір освітлювала мені мій новий

геройський шлях.

І було темно, хоч око виколи.

20 грудня 1944.

Дістав листа від дівчини. Пише, що приїде до Жіліни. Беру відпустку на завтра.

22 грудня 1944.

Вчора зустрілися в Жіліні, біля двірця. Тільки що я побачив її, а вже щось ухопило за серце. Така кохана ця моя дівчина. Такі гарні, завжди здивовані очі. Вже знаю, що мене зловило. Ці очі. Вона єдина людина, що ще чомусь дивується. Каже, що її недавно навіть фотографували до газети. Я спочатку воював успішно язиком, але скоро зужив цю національну енергію. Вона здебільша мовчала. Врешті й я замовк. Глядів тільки на її чудесні губи, що були червоні, як... як що? Не можу собі пригадати, як що. Опісля ми пішли до парку, взяли за руки й підспівували собі цю знану пісню. Ви її теж знаєте:

Тра-ля-ля, оїй, оїй, бум, бум,

Ія, ія, ої, ої, бум!

Опісля вона питала, чим я хочу бути. Це було хитро з її сторони. Я сказав, що найменше полковником, тому, що, по-перше, це є згідне з нашою традицією, а по-друге, той не козак, що не думає бути отаманом.

Далі ми говорили про людей і про дівчат. Я сказав, що де вояк, там і дівчина, і вона мені зробила за те легку сцену ревності.

Ми чимраз більше одне одному подобались. Я вплинув мабуть на її шостий змисл, бо згодилася піти зі мною до кіна. По дорозі я не втерпів:

— Чи хочеш жити зі мною? Завжди? Стати моєю дружиною?

— Так! — відповіла й пригорнулася до мене. Так, як треба.

Я замовк. Просто раптом настрашився. Мені здалося, що я забагато спитав.

У кіні вона цілий час шепотіла:

— Залиши! Перестань! Залиши!

Я мав цього вже досить і зашепотів теж:

— Або ти перестанеш говорити, або я справді перестану...

Вона перестала говорити!

Вернувся по півночі. Ніч має свої права. Був щасливий. Пам'ятаю, що думав собі, поки заснув: не треба вірити зразу сльозам з-під усіх жіночих повік. Крокодил теж плаче. І заснув. Тепер бачу, що я справді закоханий. Спочатку думав: як не маєш того, що любиш, то любиш те, що маєш. Я тепер бачу, що маю те, що люблю.

23 грудня 1944.

— Гей, ти — крикнув хтось за мною. Я оглянувся.

— Ти мене не знаєш? Що?

Якийсь новоспечений підстаршина.

— Ні, — кажу з добродушним усміхом, — бо ви, може, теж із Личакова?

Мусів десять разів проходити попри нього і поздоровляти його срібні нашивки.

Збоку приглядався цій дрібній події поручник Козак:

— Бачиш, селепку, — сказав опісля до мене, — чому не вчишся військовим

приписам?

Я відповів скромно:

— Що зробити, пане поручнику! Перед людиною, яка не вміє плавати, завжди є відкрите дно.

Він застав руки за спину і зміряв мене очима:

— Селеп'ячому роду нема переводу! – сказав.

Пополудні я почистив мішок бараболі й чверть мішка моркви. При цій нагоді довідався, що цей підстаршина — це Любко Беднаж.

24 грудня 1944.

Знову кажуть, що щось буде.

Нині прийшов наказ Дивізії:

"В Жіліні відбудеться святочне відкриття військового кладовища. Співає хор Гумініловича, службовий священник. хорунжий о. Любомир Сивенький. Небіжчика доставить третя сотня тридцятого полку".

26 грудня 1944.

Большевики прорвалися на Словаччину! Тато Вільднер відходить проти них зі своєю групою. Я зголосився до нього. Прийняв мене! Завтра їдемо!

28 грудня 1944.

Вимаршеровуємо до знайомої вже Банської Бистриці. Йдемо, весело сміємося. Люди оглядають нас і теж посміхаються. Большевики від міста за кілька кілометрів. На горбі видно їхні панцері. Словаки не журяться. Проходять вулицями, жінки вивезли на тепле сонце своїх дітей у візочках. Ми співаємо. Смішна війна. Ми в білих одягах і шоломах, помальованих на-біло. Це гарно й весело виглядає.

Годину пізніше. Алярм, збірка. Йдемо проти большевиків. Виходимо з міста. Марш убезпечений, все в поготівлі. Панцері чорніють, не рухаються. Кажуть, що вгналися далеко і їм не стало пального.

З лісу дістаємо вогонь. Скоро окопуємося. Під вечір большевики наступають. На нашу чоту наступає три сотні. Чуємо, як кричать:

— Урра! За Сталіна!

Січемо з кулеметів. Лави падають, хитаються, завертають. У нас ранені.

31 грудня 1944.

Цілий час відбиваємо маси большевиків. Аж дивно! Тут тільки наша сотня, а проти нас може з два полки москалів. Ідуть і йдуть без перерви. Все нові. В передпіллі гори большевицьких трупів. Тепер наступають уже якісь з'єднання в цивільних одягах. Позаду них комісари з машиновими пістолями.

Наша артилерія стріляє по їхніх становищах.

Вночі нашу сотню змінюють. Ми вертаємося до міста...

1945

3 січня 1945.

Ми в Жіліні. Знову змаліла наша група. Ті, що не вернулися, лежать на полях Банської Бистриці. Великий час вимагає твердих людей. Свята їхня пам'ять!

7 січня 1945.

Учора був Свят-Вечір. Багато світла, чисто застелені столи. Вояцтво, вичищене, поважно засіло за святочну трапезу. Для тих, що не вернулися, стояли порожні тарілки і малі різдвяні свічечки.

Усі голосно моляться. Отче наш...

.....

В час Святої Вечері відходимо на стійку. Наші місця займуть ті, що тепер виглядають ворога.

Ідемо дорогою, по-за село.

— Христос раждається! — вітаємо вояків і займаємо їхні становища.

Стою й дивлюся в засніжений простір. Одягаю рукавиці. Мерзне рука від холодного замка рушниці.

— Христос раждається! — кричу нагло, і голос луною відбивається в просторі. Хочу, щоб полинув через верхи Татр, ген туди, де є наші думки і наші серця!

10 січня 1945.

Знову нічого не діється. Кухарі кажуть, що чують в костях зміну.

Увечері розповідаємо собі різні історії. Про знайомих і незнайомих. Про теперішні і давні часи. Наш вістун, що колись був сотником УНР, говорив про речі, що ми їх не знали, бо декого ще тоді на світі не було. Він сказав:

— "Кошиць, — це була добра пропаганда для нас. Але одна справжня дивізія зробила б на теперішніх політиків куди краще враження".

Про того вістуну казали, що одного разу він пішов з дівчиною купатися. Вона не наважувалася лізти у глибоку воду, стояла у воді по коліна. Та він хотів показати їй, який з нього спортсмен і скочив зразу з берега в воду. Потім вийшов на беріг, і сказав:

— Панно Олю, я зараз буду скакати ще, потримайте мої зуби!

Оля несвідомо взяла їх у руки, але настрашилася і з криком кинула у воду.

— І-і-і, — застогнав вістун, — пропали мої шістсот марок.

— Чому шістсот? — опам'яталася Оля, — ви ж маєте ще триста в роті!

Ця Оля була, певне, вченим ботаніком. Вона казала, що кожна рожка мусить мати свій патик.

15 січня 1945.

В Польщі велика офензива большевиків. Ми дістали нову дивізійну газету "До бою". Попередня "До перемоги" перестала виходити. Нову зорганізував новий редактор — німець, за фахом столяр. Така й ця газета! Він твердий чоловік. Сказав нам: можна так, або так! Але ніколи: так, або не так!

20 січня 1945.

Був на концерті мистецької групи професора Туркевича. Грали, співали, танцювала Рома Прийма. Вечір був такий гарний, що я вернувся на квартиру, цілком захоплений Ромою.

Хтось заговорив до мене.

— Я вернувся з концерту, — кажу суворо, — і прошу мені в цьому не перешкоджати.

Ліг на солому і накрився з головою коцом.

21 січня 1945.

Був у Жіліні. Нагло відкликано там концерт професора Туркевича. Я вертаюсь до сотні.

Довідуся, що відходимо зі Словаччини на південь. Ще далі від рідних міст і сіл. Селепки хочуть утікати цілими чотами до УПА.

Вечір. Приготування до маршу.

Юсько вернувся з міста. Був у театрі.

— Дуже гарна вистава була! — розповідає.

— А що грали?

— В першій дії він любить її, а вона його. В другій дії він любить її, а вона його. В третій дії він любить її, а вона його. Дуже гарна драма!

— Та яка ж це драма? В драмі має бути конфлікт!

— І є, селепку, є! Бо в усіх діях він є той же самий, а вона в кожній дії інша!

Далі я не розпитував. Не було часу.

25 січня 1945.

Цілими днями маршуємо. Мороз тисне. Хорунжий Трач готовий завернути з цілою сотнею до УПА. Ждуть тільки наказу. Від кого — не знаю, певне, від повстанців.

Маршую з 30-тим полком. Хорунжий о. Ратушинський скуповує по дорозі всі ковбаси. Вже має повний наплечник.

В якомусь селі прибігла до нас дівчина. Вона тут на роботі. З Батятич. Показує посвідку праці. Німець-бюргермайстер дописав таке:

"Не може служити, як особистий документ! Тільки, як дівка до корови".

30 січня 1945.

В Маляцках заходимо до родини поручника Підгайного-Семаки. З'їли добру вечерю. Я відходжу далі.

Наша чота має двадцять людей. Ідемо цілий день. Минаємо містечко і багато сіл. Перед кожним селом думаємо, що саме тут будемо квартирувати. Але ні. О 10-ій вечора нам кажуть, що до квартир бракує ще двадцять кілометрів.

— Дурниця, — каже вістун, — це припадає на кожного з нас лише по одному кілометрові.

Вночі ми заквартирували. Коли ми засинали, Остап Проць вийшов і довго не вертався. На другий день мав спухлі уста. Згодом ми довідалися, що цієї ночі він зробив фатальну помилку: дмухнув на дівчину і поцілував свічку. Таке буває і це легко пояснити: або Остап не мав досвіду, або з дуру й хвилевого очманіння не знав, що робить.

31 січня 1945.

10-та й 14-та сотні 30 полку готові йти до УПА. Накази не приходять.

Сясько Яворський, ветеринар, цілий час їде на коні. З кишень стирчать голівки пляшок.

3 лютого 1945.

Під'їхав автом до міста Брук. Зустрів Підгайного й Луцького-звітодавця. Граємо в карти, чекаємо на свої сотні.

Їхали з нами теж останні втікачі зі Словаччини. Жінки, діти й трохи чоловіків.

У двадцять дев'ятому полку сталося свинство. Хлопці купили по дорозі свиню, забили й поклали на віз. Щоб не бачив ніхто зі старшин, вбрали свиню в кожух і хустку та везли, як бабу. Сясько Яворський звернув увагу, що везуть якусь жінку.

— Бідна жінка, — кажуть хлопці, — притомилася в дорозі. Ми її посадили на віз, хай під'їде трохи, хай відпочине!

— Молода, чи стара? — спитав Сясько. Ця проблема його завжди цікавила.

— Стара! Ще й яка стара!

Сясько під'їхав.

— Добридень, жінко! Ви звідки?

Жінка мовчить. Сясько засміявся, відгорнув хустку. А звідти виглянуло бліде свиняче рило.

Хорунжий Кук свиню сконфіскував, хлопцям залишили тільки хвіст до зупи. Списали протокол, і як належало, відіслали його з оригінальним доказом до штабу.

Ми зустріли Гумініловича. Він доганяв хор і ніс велику трубу.

— Гей, — кажу, — яка різниця між твоєю трубою і змеленим перцем?

Гумінілович не знав.

— То ти такий музика? Дмухни в одне і в друге, тоді переконаєшся!

7 лютого 1945.

Нині відходимо з Бруку. Йдемо звичайним маршем. Минаємо село за селом. Нічого цікавого, навіть пожартувати нема з ким. Десь спереду колони бачу Юська. Як він дійшов до такої шляхетної голови? На голові в нього стара його вояцька шапка. Біля голови стирчить цівка легкого кулемету. Іде й хитається на всі боки. Наших легко можна відрізнити від німців. Німецькі ряди війська йдуть просто, штивно, як сухі маківки. Ми, українці, в марші колихаємося туди й сюди. Це, певне, від їзди верхи наших козацьких предків. Якщо це правда, що запорожці були кінним військом!

10 лютого 1945.

Щоденно дістаємо горохову зупу.

— Гей, кухарю, що на обід? — питаємо.

— Горохівка! — відповідає, і його голос теж якийсь слабкий та зрезигнований.

12 лютого 1945.

Зустрів маляра-баталіста Леоніда Перфецького. Сидів у рові, підклавши під зад нашу дивізійну газету, бо болото, і малював. Він цілий час малює. Уже зробив хіба половину Дивізії.

В полудень ми сиділи разом: Перфецький, хорунжий о. Ф. Кордуба, хорунжий П. Трач, і я. Опісля прийшов Юсько з їдунком, повною горохової зупи. Перфецький з'їв дві ложки й відставив:

— Хто хоче? — спитав.

— То, може я? — сказав Юсько й присунув собі їдунку Перфецького.

Ми курили, жартували. Перфецький почав говорити про штаб, бо він, властиво, до нього належав. На коліні склав пародії на наших штабових старшин. Я записав дві:

Хорунжий о. Левенець:

Наймолодший пан-отець,

Пфарер змобілізованих овець.

Завжди на місці

У відділі шістці.

Поручник Макарушка:

Зараз це розпізнати —

Для нас великий чоловік:

Як рабін раз на рік

Руку рачить подати!

А про себе склав таке:

Не маю полотна, ні дикти,

Також настрою

Ні до малярства, ні до бою.

Поволі гину на такому ґрунті.

Сік транзит ґльорія мунді!

За той час Юсько з'їв обидві зупи, закусив хлібом і сказав:

— Як колись вернуся додому, то скажу мамі, щоб зварила мені величезний баняк горохової зупи.

О. Кордуба глянув підозріло на Юська, Трач на о. Кордубу, Перфецький на мене.

— Варіят! — сказав нарешті Трач.

— Юську, — кажу я, — ти здурів? Ще тобі мало горохівки?

— А як мама зварить, — казав далі Юсько, не звертаючи на нас уваги, — я винесу з кухні, поставлю на поріг, та як копну...

Свисток перервав нашу розмову. Не було часу скінчити міркувань про доцільність такої страшної помсти над горохівкою.

15 лютого 1945.

Квартируємо в селі. На обід горохова зупа. В ній плавають білі хробачки. Це замість солонини.

Увечері зустрів сестру при нашому дивізійному шпиталі, Лесю. Йшла з Двораківським.

— Це Лавочка. Селепко. Найдурніший тип на цілу Дивізію, — представив мене з приязним усміхом.

— Правда це? — спитала Леся.

— Так! — відповів я гордо.

— А як так, то все в порядку, — сказала.

Ми йшли селом і дивувалися з людей, вулиць і крамниць. Аж дивно, чого тут тільки нема! Нема ні цукру, ні масла, ні огірків.

Поглянув на Лесю й на Двораківського. Відчув, що я тут зайвий. Попрощався. Зі

стисненим серцем подумав про мою дівчину.

20 лютого 1945.

Довкола ліси і гори. Деся не далеко є фронт і большевики. Кажуть, що спереду є гора, на горі замок, під горою ліс і корчі. Є ще фільварок. Цей замок дуже важний для Нової Європи, і ми маємо його боронити. Ми, тобто не наша сотня, а Дивізія.

Тут уже весна й Юсько затужив за жінкою. Затужив за якою-небудь, а що такої під рукою не було, то він тужить за своєю.

— Не така вона вже зла! — каже сам до себе.

А я йому:

— Тобі добре, ти знаєш, яку маєш, а я не знаю, що дістану. І хто знає, чи взагалі дістану. Бо де вона, ця моя дівчина? А хто я? Нині селепко, нині національний герой, але по війні — чого це все варте? А хоч би я й зустрів її, мою кохану дівчину, то мусітиму ще добре напрацюватись, щоб її мати!

— Що значить "яку маю"? — сказав Юсько. — Тут справа ясна. В війську є зле, якщо глядіти на військо з точки погляду жіноцтва. Бачиш, ти маєш дівчину, я жінку, і що нам з того? Адже найгіршому псові не відбирають його кістки!

Тут перервав нам старший хорунжий Конєфка. Він був дуже знервований. Розповів, що полковник Панір їхав автом попри вояка свого полку, який стояв на шосе й мав ревідувати папері всіх авт. Вояк крикнув "стій!", полковник не здержав авта, але цей пізнав свого командира й пропустив. Тоді полковник затримав авто, підійшов до селєпка й каже:

— Ти чому мене пропустив?

— Бо я вас пізнав, пане полковнику!

— А ти знаєш наказ, що як на твій заклик авто не стане, маєш стріляти? Мало цього, маєш застрілити того, хто їде?

— Знаю.

— Отож! — І полковник ляснув селєпка по фізіономії, аж той накрився ногами, а рушниця й шолом полетіли в рів. — Це за те, що ти мене не застрілив! — сказав Панір. Витер руку об штани й від'їхав.

22 лютого 1945.

Американці бомблять в околиці, кажуть, що це місто Марбург. Перфецький малює.

— Ви, може, з Бучача? — питає мене, не перериваючи малювання.

— Ні, я не з Бучача.

— А, диви! — каже, — як то люди на війні зустрічаються. Я теж не з Бучача.

24 лютого 1945.

Прийшов український легіон з Волині. 500 хлопців. Є там старшини Романченко, Ворон і наш дивізійний Личманенко. Його були відіслали до цивіля, а він таки воював далі в легіоні. Тепер знову в Дивізії.

Романченко з козацьким вусом. Ходить без відзнак, як простий селєпка.

— Коли не знають капітана Романченка, хай питають за отаманом Гармідером! — сказав нам і пішов до своїх хлопців.

26 лютого 1945.

Їду з Перфецьким до Марбурґа. Він розповідав мені, що говорить по-абісинськи, бо мав їхати до>Addis-Abebe за придворного маляра Гайле Селясіє. Мусоліні перешкодив. Перфецький каже, що по війні хоче виїхати на самотній острів і там жити. Знає ворожбу, і мені виворожив, що я знайду мою дівчину. Сказав, дивлячись на долоню, що я з інтелігенцією абсолютно не маю нічого спільного, але це є дуже практично в житті.

— Бо як будеш багатий, то це вповні прикриє твою глупоту! — додав на кінець.

Алярм! Гудуть літаки. Ми ледве вскочили до якогось помешкання, де сидів уже хорунжий о. Сивенький і ще кілька. Не мали часу ні привітатися, ні розглянутися.

Фі-і-і-і, фі-і — і-і-і-ба — бах! Фіі — і — і ба — бах!

Бомби. Американці кладуть килим. Я скочив убік саме в той момент, коли вилетіли шиби з рамами й жовтий дим залив кімнату. Приклякнув біля дверей. Довкола свистіло, гупали бомби, хата гойдалася, щось обсипалося, душило димом, паленизною й цегляним пилом.

Я глипнув у вікно. В сіризни було видно ясний отвір, а в ньому велику ковбасу, завішену на цвяху. В тій хвилині з-під ліжка вискочив якийсь селепко, підбіг до вікна, зірвав ковбасу і втік назад у свій сховок. Це була велика відвага, але я його розумів: на згадку горохівки, ми всі були здібні до найвищих національно-геройських вчинків. Хай живе ковбаса!

Літаки пролетіли. Я виглянув на вулицю. Це був перший поверх. Довкола сіро-жовта хмара, через яку пробивався жовтий похмурий кружок сонця. За два кроки нічого не видно.

— В таких умовах загибає мистецтво! — почув я голос на балконі.

Приглядаюся. Сидить Перфецький і малює. Я завмер.

— Чоловіче, то ви цілий час сиділи тут?

— Так! — відповів маляр, — треба переживати творчо різні моменти життя. Тепер я знаю, як виглядає світ, коли американці кладуть бомбовий килим. Шкода тільки, що нічого не бачу.

Знову летять. Я ще бачу, як Перфецький готує новий картон. Ні, дуже дякую! Фі-і-і-і! Я скочив у кімнату. Знову вибухи, знову колишеться земля й дім, і щось обсипається на вулиці. Ні, малярем-баталістом не хотів би я бути ні за що в світі!

28 лютого 1945.

Селепки познайомили мене з якимись студентками. Сьогодні ми пішли до них з візитою. Вони говорили на всякі теми, що не мали нічого спільного з життям. Про театр, літературу і таке інше. Говорили багато й голосно. Найбільше підтримував їх граб'я Ткачук, бо він завжди знайде спільну платформу з дівчатами, та о. Сивенький, який використовуючи своє звання, міг безкарно класти руки на коліна дівчат і говорити до них:

— Люба дитинко!

Я вийшов знуджений і невдоволений. Ні, я таки волію дівчину, яка не знає різниці між Гамлетом і котлетом! І між Фордом і фйордом.

1 березня 1945.

Пішов до дивізійного шпиталю, що примістився у великому будинку, в Цельнав. До середини не заходив, щоб не потрапити на очі шефові. Хоч колись, в Нойгаммері, я з ним чистив моркву, але нині він викинув би мене з чистим сумлінням. Д-р Лемішка тримав усе в порядку, включно з сестрами, за якими всі дивізійники пасли очима.

Я крутився досить довго, поки не побачив одну чорненьку, в окулярах. Була гарна в однострою з левиком і з кепі на голові. Часу багато не було, бо шпиталь був недалеко.

Ми балакали швидко про це й те, врешті, з уваги на її однострій і штани-спідницю, я спитав:

— А чи ви, Ірко, хотіли б бути мужчиною?

— Так, — відповідає. — А ви?

Мене мало шляк не трафив. Поки я прийшов до себе, вона вже була в середині будинку.

2 березня 1945.

Нічого не робимо. Зустрів Юська, як він стояв з дівчиною біля поламаного паркану. Це був ерзац перелазу. Ми народ консервативний, і всяка любов у нас починається від перелазу.

Я пішов знову під шпиталь. Тим разом було видовище. Починаючи з кінця, мушу сказати, що пару днів тому німці прислали до Дивізії кілька московських сестер. Таку й я зустрів по дорозі.

— Где здесь лазарет?

— Як? — кажу здивований.

Вона повторила. Сказала, що шукає лікаря.

— Я думаю, — кажу їй, — що чоловіки повинні шукати жінок, а не навпаки.

Вона дивно зареготала, а я все ж таки запропонував, що відведу її.

— А нічого мені не зробите?

Що за чорт? — думаю собі й кажу:

— Ні, дівчино, на мене цілком спокійно можете покластися!

Ми пішли. Я зиркнув на неї. Вона мала очі, стужені за мудрістю. Спитала:

— Чи всі члени Дивізії мають право лікуватися?

— Так, — кажу.

— Даром?

— Даром!

— І сестри?

— І сестри!

— А такі, що сподіваються дитини?

Ось що! — подумав я, але відповів:

— Це залежить, чи йдеться тут про ушкодження, заподіяне на службі.

Тимчасом під'їхав віз і став біля будинку. В шпиталі хтось почав із сестрою сварку, яка розлягалася аж на вулицю. Врешті появилось з десяток сестер у німецьких одностроях, яких доктор Лемішка, при допомозі наших селепків, заладував на віз, і коні

чвалом від'їхали.

Поручник доктор Лемішка витер піт на лиці.

— Селепку, — сказав, — я волів би бути звичайним вояком, ніж директором шпиталю з московськими сестрами! Слава Богу, позбувся їх!

Віз уже в'їжджав у село. На ньому верещали й погрожували нам п'ястуками повнолиці, товсті московки.

— Шпиталь — не публічний дім! — сказав доктор. — Вони принаджували до себе німців, і то вже по двох днях побуту в нас!

— А куди їх повезли?

— Туди, ген за ріку. Скинуть їх з воза та й усе. Хай ними журяться їхні німаки!

Сестра, з котрою я йшов, як під землю провалилася.

3 березня 1945.

Нічого не діється й нічого не робимо. Хіба що вечорами проливаємо море сліз і горілки. Пишу це щиро, хоч відомо, що небезпечно є в житті бути щирим. Тільки в одному випадку щирість не шкодить: коли людина є на додаток ще й дурна.

Найнеприємніше в лінивстві є те, що годі його перервати, щоб відпочити.

Слухаємо радіо: промови вже такі дурні, що найдурніший селепко знає, до чого йде. Таємниця доброго провідника є вдавати такого дурного, щоб слухачі думали, що вони мудріші. А цей, з Берліна, робить навпаки. Каже: фюрер думає за вас! Це не доведе до доброго, бо фальшиве!

4 березня 1945.

Один німецький хорунжий дістав наказ вивести залізницю з ужитку. Він пішов зі своїм відділом на станцію й забрав у мішок усі квитки. Цей хорунжий ще не був на фронті. Завдяки такій геніяльній тактиці, наші хлопці мусіли відбивати залізницю від большевиків.

5 березня 1945.

Оповідать, що в штабі дивізії було свято прилучення легіону. З цієї нагоди втікло в гори триста легіонерів. Це дуже цікава історія, про яку, однак, нічого не знаємо.

8 березня 1945.

Тих триста вернулося. Що це? Приходять, утікають, вертаються, самі не знають, чого хочуть.

12 березня 1945.

Я зустрів одного з наших молодих політиків. Цивіль. Він, підкресливши свої заслуги перед нацією, розповів, що створилася якась рада п'ятнадцяти, яка складається з сімох членів, з яких знову десятох вибирають заново, щороку.

Він ночував у мене на квартирі й ми говорили на дуже високі й глибокі теми до пізньої ночі. Розповідав мені, як найкраще бити большевиків. Його теорія була дуже гарна. Вояки мали розставитися здовж дороги в ямах, пустити близько большевиків і тоді стріляти. Військових тем я не підтримував, і він, певне, думав, що я дурний. Опісля спитав, чи можна дістати гуску.

Коли ми засинали, він сказав:

— Не забувайте про те все, що я казав. Знайомство зі мною буде колись дуже цінне. Але тепер забудьте, хто я, бо це для мене небезпечно.

— Я ніколи не забуваю людей, — сказав я скромно, — але в вашому випадку хочу зробити виїмок.

І я повторив мою тактику:

— А ви, з таким великим стратегічним знанням, могли б зробити велику прислугу нам усім. Я завтра, як прокинуся, скажу, щоб вас, як цінну одиницю, включили до Дивізії.

Ранком його вже не було. Моя метода дуже добра для політиканів і інших комах.

До таких-то казав Куліш: Їсьте й п'єте, п'єте й любите Україну. А Богдан Литвинович додав: "Ман кан зін'ген, ман кан танцен, абер ніхт міт ден засранцен".

14 березня 1945.

Наші оточили 4.000 комуністичних партизанів.

20 березня 1945.

Чути нашу артилерію, як товче по комуністах Тіта. Забрали багато сербів і москалів у полон. Аж шкода, що я тут сиджу безчинно.

30 березня 1945.

Не мав часу писати. Мене перенесли до сотні Козака. Стоїмо на фронті. Тиждень тому здобули залізничну станцію. Бої сюди й туди. Сьогодні нас сильно обстрілюють. Большевики вдерлися поміж нашу сотню й сотню Чучкевича.

3 квітня 1945.

Розповідають, що маємо віддати половину зброї якійсь німецькій дивізії парашутистів. Ясно, що ніхто не віддасть. Але ця вістка поширилася дуже скоро. Всі посумніли. Для певности роззброюємо мадярські війська, які втікають на захід. Вони віддають зброю дуже радо. Так то змінилися часи за цих шість років, від Карпатської України. Тоді б нам таку Дивізію!

Ідемо вперед. Зайняли сьогодні село Штраден. Біля села недалеко той замок, що його намагаються здобути большевики.

5 квітня 1945.

Ми дуже близько від большевицьких ліній. Наступаємо кілька разів і завертаємо назад. Сильно засіли в ровах.

Вночі добре слухаємо, чи не підходять. Раз чути було, як ішли. Чалапали, сопіли, шепотіли. Я сипнув з кулемету. Почався рух, ракети, стрілянина. Втікли.

Стою на стійці. Слухаю. Тиша. Така тиша дуже діє на нерви. Тримаю готовий шмайсер^[6] і витріщую очі, аж болять. Нічого не видно. Слухаю — нічого не чути. Уже коли б наступали, було б краще.

6 квітня 1945.

Виявилося, що ми залягли під самою горою. На горі цей замок. Називається Гляйхенберг.

Кавалерійська дивізія, що тепер спішена, втікає. А це була, чи й є — еліта німецького війська!

8 квітня 1945.

Ми на кількадесят метрів від большевиків. Сотник Козак заповів мовчанку й тишу. Але зі мною сталася біда. Вночі захотілося мені вчинити щось цілком людське. Я старався це зробити тихо. Не вдалося. Большевики почули мій тон і почали стріляти. Якось скінчилося без втрат.

Творимо штурмові відділи, робимо випадки й розвідчі акції. Я йду на нічну виправу.

9 квітня 1945.

Вночі наша група звела рукопашний бій з большевиками. Ми наскочили на них несподівано. Я повалив трьох з мого шмайсера. Напад удався. Ми засіли на їхній позиції. До полону не взяли нікого. Ранком завернули до себе.

10 квітня 1945.

Один рій пішов на поміч замкові. Видряпались на гору, але виявилось, що залога не потребує помочі. Командир залоги, хорунжий Гаврилів, закричав:

— Вертайтесь, ми тримаємось добре.

А звітодавець Олег Лисяк виглянув крізь вікно замку і стукнув себе пальцем по лобі.

12 квітня 1945.

Я пішов на дальшу розвідку. По шосе йшли втікачі. Розповідали про московську дич та про енкаведівські методи червоних комісарів. Це те саме, що писав Шевченко в "Посланії":

"... бо невчене око загляне вам в саму душу глибоко, глибоко!..." — про розлючену, дику людину.

Мадяри, що втікали, мовчали й плакали. Ніхто їх не розпитував. Москалі, що вкрали для себе відоме "екс орієнте люкс", — замінили його на "екс орієнте люес"...

14 квітня 1945.

Це був гарний ранок. Большевики зайняли замковий фільварок. Ідемо до наступу. Під вогнем дісталися до дороги. А в рові, за дорогою, москалі. Ми вступили в рукопашний бій. Я сік шмайссром перед собою. Інші закидали большевиків ручними гранатами. Ворог боровся так само. На Козака впали дві ручні гранати, які він зручно відкинув до большевиків. Третю відкинув стрілець Стасенко.

Рукопашний бій тривав. З цих хвилин не пам'ятаю багато. Бачив тільки, як Стасенко зловив рукою цівку большевицького кулемета, але впав, прошитий кулями. Вкінці ми здобули московські становища. Я важко дихав, дивився на трупи большевиків і на ранених, що кричали. Шмайсер я тримав на поготівлі, бо, бувало, що й ранений стріляв по нас. Фільварок ми здобули і таким чином розірвали ворожий перстень довкола замку.

Ми збиралися забезпечити становища й відпочивали. Козак обходив усіх, усміхаючись. Я ледве сидів у рові й прикурював цигарку від цигарки. Дурні нерви! Було тихо. За якийсь час большевики почали гукати крізь гучномовці:

— Таваріш Козак! Чого ж ти? Хаді до нас! Будеш командіром!

Юсько відгукнувся:

- Знаєш приповідку на "ч"?
- Нєт, нє знаєм. Какая она?
- А чи не пішли б ви до чорта?!

Цю спробу розмови перервав поручник Козак. У штабі полку відбувається присяга перед начальним вождем, генералом Павлом Шандруком. Нас двоє, Юсько й я, мали йти, як делегати від нашої сотні.

Ми вичистилися як могли, і рушили. В дорозі розмовляли, раділи сонцю, весняним квітам і голосам природи. За собою лишили фронт. Юсько спитав:

- Властиво, що діється в політиці?
- Не бачиш? Німці програли, бо ми вже можемо мати цілком явно наше військо.

Десь там, у якомусь розбомбленому місті, творили Українську Армію, а наша Дивізія була її першою дивізією.

- І що з цього вийде?

— А я знаю? Може, американці підуть проти Москви, якщо розумні. Тоді ми виграємо.

- А як ні?

— Як ні? Як ні? Знаєш, що? Завданням шлунку не є роздумувати про їжу, а травити її. Ось, як!

- Маєш слухність. Властиво, це не ти сказав, селепку, а Кльодель!

Мене здивувало знання Юська.

Так ми дійшли до штабу.

На невеликій поляні зібралося військо. Це були переважно делегати, як і ми, бо полки стояли в боях з большевиками.

На трибуні був хорунжий о. Левенець, а генерал Шандрук — перед нею. Ми всі усталилися, як слід. Ліві руки поклали на ґранатомети, а праві піднесли догори. Сонце і весна. Небо голубе, і зелень свіжа, весняна. З фронту чути гуркіт артилерії, там десь б'ються наші.

"Присягаю Всемогучому Богові перед святою Його Євангелією... боротися під українським прапором зі зброєю в руках... за народ і за батьківщину".

Опісля говорив генерал. Потім перегляд і дефіляда. І назад, на фронт.

Ми верталися гуртами, а згодом розходилися кожний до своєї частини.

Поручник Місько Карпинець розповідав про засідання в урядових німецьких кругах.

- Треба дати українцям рушниці, — говорив Герінґ.

- Але тільки старі, з першої світової війни, — додав Геббельс.

- І без набоїв! — це Ріббентроп.

- І тільки на неділі, — загугнявив райхскомісар Кох.

- А що ми маємо робити з тими рушницями? — спитав генерал Шандрук.

— Як-то? — кинувся Гітлер. — Чи ви є, може проти оборони Нової Європи перед Москвою?

Стефанович розповів анекдот:

Гітлер чванився перед Мусоліні, що його вояки зроблять усе, що він накаже.

— Не вірю! — відповів дуче.

Отже вирішили перевірити. Пішли до берлінських касарень вермахту.

— Ти знаєш, хто я? — спитав Гітлер вояка.

— Знаю, ви є мій фюрер!

— Даю тобі наказ: Удар мене в лице!

— Не можу, мій фюрере!

— Дурні! — роззлостився Гітлер. — Ходімо до есесів.

Повторилося те саме:

— Це все запілля! Нема в них германського духу. Їдемо на східний фронт!

Поїхали. В першу лінію. Большевицькі ґранатомети орють землю. Грають органи Сталіна, бомблять літаки. Вояки сидять не в окопах, а в ямах на одну людину. Обидва вожді підходять до такої ями.

— Вилазь! — крикнув Гітлер.

З ями вийшов вояк. Заболочений, брудний, неголений, з ручними ґранатами і протипанцерною зброєю.

— Ти знаєш, хто я є?

— Так! Ви фюрер Великонімецького Райху!

— Дай мені в лице!

Вояк підніс руку, склав пальці в п'ястук, і з цілої сили кропнув фюрера по щоці. Мусоліні допоміг устати своєму другові.

— Ти хто такий? Wer bist du? — простогнав фюрер.

— Голошу слухняно: Ukrainischer Dolmetscher!

Увечері я вже був у сотні.

15 квітня 1945.

Большевицький наступ. Сидимо в ровах, як миші. Ждемо, щоб підійшли ближче. Оглядаю зброю. Одна лента до кулемета, 4 ручні ґранати і 6 магазинків до рушниці. Чим тут воювати?

Принесли обід і пошту. Є лист від моєї дівчини. Читаю серед вибухів большевицьких ґранат.

Читаю й очам не вірю! Ой! Склав листа і задумався.

— Що з тобою? — крикнув крізь гук бою Юсько.

— Нічого, — кажу, — і багато. Сам ще не знаю.

— Ну?

— Таке то життя! — відповідаю. — Нині нас двоє, а завтра сорок!

— Ґратуюлю! — крикнув Юсько і пустив серію з автомата. — Почесна сальва!

16 квітня 1945.

В справі дівчини не можу зібрати думок. І радію, і ніяково. А врешті все те ще непевне. Через гучномовці читають для большевиків зміст нашої присяги.

Розліплюємо на фільварку і в селі нашу газету з описом свята. Ми вже перша дивізія Української Національної Армії!

Відвідують нас штабові старшини в українських одностроях. Старі вояки визвольних

змагань. В сусідню сотню Чучкевича прибув полковник Крат. При цій нагоді продав йому Чучкевич якісь пігулки для зміцнення його мужеськості. Виявилося, що це були звичайні порошки від болю голови.

20 квітня 1945.

Мене вирядили в справах на інший відтинок. Полагодив. Тепер я в першій лінії, біля Фельдбаху. Вертатися неможливо.

Вночі зайняв становище.

— Тут треба вмирати! — сказав мій сусід, не відриваючи очей від передпілля.

— Ще не знаю, я тут свіжий, — відповів я. По хвилині він придивився до мене при відблисках ґранат.

— Я вас уже **десь** бачив!

— Можливо, я **десь** часто бував.

Я його пізнав, але не зрадився. Це був Маланчин чоловік.

Розмовляти було трудно. Готувався большевицький наступ. Це було ясно. Треба готуватися теж. Відбивати піхотинську навалу. А, може, й панцері.

Закидують нас вогнем артилерії й мінометними ґранатами. Січуть з кулеметів. Вихилити голову — готова смерть. Сиджу на дні рова й курю.

Боїмося глянути собі в очі. Ситуація гаряча, як під Бродами.

Тут не витримали б ніякі "файталапи", ані романтики. Тут можуть існувати тільки селепки! А що я селепко з діда-прадіда і не є ні "файталапою", ні... романтиком (тут такої певності вже не маю!), то я витримав.

Сіріє. Бачу клаптик старої газети. Читаю "вермахтсберіхт" з-перед 10-ти днів. Пишуть, що під Фельдбахом наші взяли 2.000 большевиків у полон.

Питаю скуленого, як я, Каплуна:

— Гей, селепку! Ви взяли тут кого в полон?

— Так! Десять днів тому. Двох.

Ясна справа. Сотня бере в полон двох, полк звітує 20, дивізія 200, а головна квартира 2.000!

Большевики шаліють. Біжу ровом. У куті сидить хорунжий Андрій Коморовський. Біля нього Місько Карпинець. Дивлюся, що роблять. Андрій дере якісь папері.

— Це що? — питаю.

— Нищу мої любовні листи!

— Чому?

— Ти не бачиш, яка ситуація?

Місько Карпинець, почувши те, шукає по кишенях. Я швидко витягнув листа моєї дівчини, подер і кинув на купу подертих листів Андрія. Дивлюсь на Міська, а цей, не маючи ніякого листа, дере якусь газету.

— Психологія юрби! — кричу і хочу знайти свого листа.

Бабах! Нас розкидало. Я пригадав собі, що кудись біг. Почав бігти далі. Довкола шаліє війна. Затримався. Властиво, куди я біжу?

Пригадав собі. Маю вертатися до своїх.

22 квітня 1945.

Я вирвався якось з-під Фельдбаху. Іду собі дорогою. Фронт за мною і збоку мене, за яких два кілометри. Зустрів військового воза. Советські літаки літають сюди й туди. Я сховав ноги під якусь бляху. Ноги тепер важніші, як голова.

Побачив поручника Богачевського, що їхав на коні. Ні, не їхав. Це кінь ішов, а він сидів на ньому й спав.

Пішки йшов далі. Вступив до шпиталю. Нібито потребую ліки від простуди. Доктор Радивил дає й каже:

— Найкращим ліком для недужого є трохи здоров'я!

Радивила я знав з Нойгаммеру. Він не любив маркірантів.

Раз прийшов до нього селепко.

— Щось мені скривило голову, не можу рушити шиєю.

— Не можеш, Васильку? Ану ляж у тій кімнаті. Коли за п'ять хвилин не поправишся, накажу тебе замкнути.

По п'ятьох хвилинах селепко виходить.

— Ви дуже добрий лікар, пане докторе! Як рукою зняло!

Стукнув закаблуками й більше його лікар не бачив. А одного разу схотів помаркерувати Любко.

Приходить до шпиталю.

— Щось мені заступило очі, нічогісінько не бачу!

— Не бачиш? — здивувався доктор Радивил. — А руку мою бачиш? — І заслонив йому лице рукою.

— Яку руку? — каже Любко. — Ніякої руки не бачу!

— О-о, так ти дійсно важко хворий. Підеш до цивіля. Іди собі тепер.

Любко обернувся на п'яті й за двері.

— Стій! — гукнув доктор. Любко вернувся.

— То ти, селепку, не бачиш моєї руки, а клямку бачиш? Геть звідси!

— Коли хто з вас не хоче йти на вправи, то нехай приходить і каже: я нині хочу виспатись. Тоді я дам звільнення. Але ошукувати себе не дам!

Іду обережно. Є наказ, що хто йде назад, німецькі жандарми без питань мають право того застрілити. Вже такі випадки були.

З того виходить, що або фюрер уже здурів, або його дорадники дурні. А це тепер часто буває. Давніше королі тримали при собі блазнів, а нині "вожді" тримають дурнів. Змін ніяких нема.

24 квітня 1945.

Я вже між своїми. Роздали нам протитанкові ракетниці і п'ястуки, що їх називають селепки макогонами, щось смердить у повітрі.

По війні заложу собі крамницю з квітами, щоб не мати прикрих споминів. І тому, що це, певне, єдиний пахучий інтерес.

25 квітня 1945.

Нас відвідав генерал Шандрук. Що тут багато говорити? Відважний чоловік і свій

хлоп!

Пополудні мене послали до замку. Зараз же зловив мене Лисяк. Він полює за всякими новинами, а опісля виладовує свою здобич на папір. Я мусів йому розповісти про мої вояцькі пригоди. Щоб була відповідна атмосфера, ми пішли до залі. Там столи були понакривані алкоголічними обрусами. Сиділи старшини й інші чини. Ми їли й пили свobodно. Це не те, що з німцями, де ніхто не їсть і не п'є, доки не зачне найстарший, а й то п'ють, як автомати. Підносять чарку, докладно до третього гудзика блюзки, поглянуть на себе грізно й дурнувато, і гоп! — випили.

То ж я наоповідав Лисякові історій!

Ледве встав. На прощання ми обіймалися, цілувалися, присягали помінятися дівчатами, і те все, що два п'яниці мають у серці. Врешті я не витримав:

— О-о-о-лег! Прости! Бий мене, ну, бий!

— Та-т-та геп — та за що?

— Те, що я розповідав, це все бре-брехня. Ви-виссав з келишка!

Тут Олег ухопив мене за комір і зробив дуже докладно те, про що я прохав. Опісля спільними силами всіх приявних викинули мене крізь графське вікно на город. Летів як граната, але, на щастя, не вибухнув.

Ця афера мусіла бути доволі гучною, бо большевики почали стріляти. Гранати падали довкола, я зірвався, щоб утікати. Ще в блисках вибухів я бачив у вікні блілого Лисяка, що викрикував у мій бік щось дуже погане. Я вже не відповідав і почав збігати лісом униз.

Уночі був такий сильний вогонь на нашому відтинку, що ранком, коли вщухло, я сам потиснув собі руку за те, що витримав морально й фізично. І фізіологічно.

Ранком хлопці зловили перестрашеного індика. Зараз же спекли, але командир відібрав. Опісля ми довідалися, що на пропозицію сотника Темника з важкого фляку (протилетунські гармати), кухар начинив його начинкою з порошком для розвільнення шлунку, а командир вислав індика як дарунок, до штабу нашого куреня.

26 квітня 1945.

Нещастя й пиятика ходять у парі. Приїхав до нас по щось звітодавець Мирон Левицький. З цієї нагоди я дістав по протекції відпустку. Пішли в якесь село до ресторану. Тут зібралися самі мистецькі сили. Настрій осягнув вершин, рахунок тяж. До випивки запросили господаря. Коли прийшла пора платити, він, зворушений (ми всі вже були на "ти"), встав із-за столу й сказав непевним святочним голосом:

— Ми-мирон! Дозвольте, я, я хочу, гм, я вам скреслю половину рахунку!

Страшний крик і оплески роздерли повітря. А Левицький розсівся за столом, глянув завіяним оком на все ще високий рахунок, сховав портфель і встав із словами:

— Ти скреслюєш половину рахунку? Твоя великодушність надзвичайно мене зворушує! Дай писок!

І поцілувалися.

Тоді Мирон гримнув п'ястком по столі.

— Але й я не лишуся у боргу. Я скреслю другу половину!

Опісля пам'ятаю ще, що ми сіли на якесь авто і я його попровадив. Дорогою затримав нас військовий жандарм з нашої Дивізії:

— Маєте наказ їзди?

— Так, — кажу, — чи маю показати?

— Ні! — відповів жандарм. — Тільки якби ви не мали, то мусіли б показати.

Ми їхали далі, співали, пересідали з місця на місце, і врешті попали в сентиментальний настрій.

— Нема нічого сильнішого, як наша Дивізія. Б'ють нас, розбивають, а ми теж б'ємо, і п'ємо, і живемо!

Пригадали козаків, традицію та й заспівали:

Гостра куля його

Вже забила давно,

А він все ще стояв

І фурт-фурт ладував!

Власне, ми заїхали під шпиталь. Це сталося ненароком, просто інстинктивно. Вояка тягне до дівчат, хоч би вони й ходили в одностроях.

При вході зустрів якесь знайоме лице.

— Ви п'єте, селепку? — спитало лице.

— Що ви говорите? — обурено сказав я, — я випив собі трохи під Гляйхенбергом, а ви зараз: "п'єте"!

Ми увійшли до середини та зголосилися, як хворі. Доктор Лемішка спитав, не дивлячись на мене:

— Болить що?

— Так.

— В якій околиці ви почули перші болі?

— В околиці Гляйхенбергу.

Аж тоді поглянув на мене.

— Їв щось?

— Ні, випив тільки склянку води.

— Отож то й маємо! — роззлостився лікар. — П'є воду, наче горілку!

Я закашляв.

— Болить у боці, — кажу.

— То мусите робити собі холодні компреси.

— Як то, — кажу, — а місяць тому, коли я перестудився, ви говорили, щоб я остерігався холоду.

— Місяць тому? — спитав доктор Лемішка. — За той час медицина зробила великий поступ.

Він мене оглянув.

— Мабуть у мене грипа, — кажу.

— Ви всі кажете: грипа! У тебе тільки подвійне запалення легенів і початок тифу!

Він налив мені рицинової олії й наказав випити, та зачекати в коридорі. За той час

доктор Лемішка оглядав інших. Я ждав, сестри не появлялися. Так проминуло три години. За той час я перестав думати про сестер, зате почав бігати. Бігали ми всі, як мистецькі аси. Врешті закликав мене доктор Лемішка.

— Помогло?

— Так! — кажу.

— Не кашляєш? Ану, спробуй!

— Не маю відваги, пане докторе!

Ми вже хотіли відходити, коли прийшов якийсь старшина, колишній полковник військ УНР. Доктор Лемішка

глянув на нього й на протокол оглядів.

— Ви здорові, сотнику. Маєте тютюновий бронхіт, але з цим переживете сімдесятку.

— Я маю 73! — сказав сотник.

— А, бачите, бачите! — промовив радісно лікар. — Чи я не говорив?

Після рицини ми витверезіли цілком. Я, виходячи, вскочив у коридор, де ждали на медичний огляд сестри.

— Закрийте очі, дівчата! — крикнув я, доки ще вони встигли понакриватися своїми блузками й штанами. — Мусимо пройти цим коридором!

В сотні я довідався, що став вістуном.

27 квітня 1945.

Сьогодні ми на висуненому відтинку сотні. Юсько, я і п'ять селепків. Маємо йти в далеке передпілля, розвідати, що є з москалями. Маємо ручні гранати й протипанцерні макогони. Ледве рушили, напоролись на вогонь. Одного з селепків царапнуло по руці. Він наробив крику.

— Пане поручнику; пане поручнику, мене ранило!

— Шляк тебе не трафить! — закричав командир. — Не кричи! Марш назад!

Нам додали іншого селепка.

Ми розвідали, що в селі проти нас є якась сотня большевиків. Вночі йдемо ще далі, вглиб терену, зайнятого ворогом.

28 квітня 1945.

Ніч. Виправа далека й небезпечна. Мали тільки машинові пістолі, ручні гранати і п'ястуки-макогони.

Вночі минули село. Коли світало, засіли в корчах. Ще було темно. Коли підвелися, побачили за яких 200 метрів від нас шосе. Здалеку щось гриміло, торохтіло. Юсько зірвався, став за деревом.

— Панцері! — прошепотів.

Ми дивилися на нього, і було на що глядіти. Звідки він дістав такий вираз очей?

Ми просувалися далі. Ішли не йшли, а рачкували ніжка за ніжкою, ручка за ручкою, кожна долина була для нас спасенною.

— Диви, диви! — закричав раптом один селепко.

Я підніс голову. Панцері їхали по шосе, а до них біг Юсько. Щораз то блискав

вогонь з вежі, і зараз же гремів біля нас розрив. А Юсько біг, згорблений, скулений вчетверо, досяг рова біля шосе й біг далі. Спотикнувся і впав. Устав знову. Біг рівно, наче на спортових перегонах на тисячку.

— Скорше, скорше! — закричав знову селепко, наче б Юсько міг його почути.

Нагло Юсько приляг, прицілився. За хвилину блиснув огонь з панцера: загорілося темно-червоне гостре полум'я, і страшний гук долинув до нас. Панцер горів.

Інші обертали вежами, і цівки кулеметів звернулися в сторону Юська.

Та-та-та-та! Та-та-та-та-та!! — заокотіло. Один із селепків побіг туди. Два панцері горіли. Інші поволі завертали назад. Ракета!

Високо за нами піднялася вгору червона ракета. Це був знак до відвороту.

Селепко вернувся, не добігши до Юська. Ми дістали кулеметний вогонь.

На нашу групу почали наступати большевики.

Під вечір ми таки добилися до наших становищ.

3 травня 1945.

Звик до різних випадків, але без Юська сумно. Нещастя, що не могли його ані врятувати, ані забрати з собою.

Завтра Великдень 1945 року! Прийшов о. Томашівський. Сотня сповідається.

4 травня 1945.

Вночі, о 12 годині, ми всі, як один, заспівали в окопах "Христос Воскрес". Спів передали крізь гучномовці до большевиків, які стоять від нас за яких 150 метрів. Ніхто не стріляє. Христосуємось, ділимося свяченим, яке нам прислали з тилу. Стійки стоять нерухомо і вдивляються в терен перед собою. Треба бути готовим.

Біля полудня чуємо зправа вибухи ручних ґранат і постріли з машинових пістоль. Це йде рукопашний бій сусідньої сотні. У нас поготівля. Рушаємо на поміч. Хто сильніше б'є, той два рази б'є!

Я стою на стійці, з рукою на рушниці, думаю й записую: Ці роки! Для декого, може, хвилина, а для мене ціла епоха! З львівського селепка, що ледве починав розуміти життя, я став вояком нашої Дивізії. Перейшов пів Європи і є одним з тих, що б'ють москалів! Ось, як!

Під вечір розійшлися поголоски, що Німеччина має капітулювати. Цікаво, як це буде.

О. Томашівський залишився нині в нас. Відвідує селепків і розмовляє з ними. Ходить від одного до другого, не зважає на большевицькі кулі й жартує. А ми з ним.

— Цікаво, — каже, — я чув, як ви собі складали святочні побажання. Всі ці ваші "багато щастя, здоров'я, і многая літа, і вийти з війни, і дівчата" — все це, мої селепки, щастя дочасне. Але чому ніхто з вас, ніхто з цілої сотні не побажає ближньому щастя вищого, небесного?

— А що було б, отче поручнику, — кажу я, — якби я вам побажав, щоб ви осягнули небесне щастя і то зараз, негайно?

Біля шостої отець поручник попрощався й пішов до інших частин.

Мене зморив сон. Я ліг на дно рова й закуняв. Збудив мене прикрий стусан під

ребро.

— Ти що? З курми вибрався спати?

Це був якийсь новий підстаршина.

— Як-то, — кажу, — з курми? Тут нема ніяких курей.

Може, була б і авантура з цим новим, якби не прибїг один селепко.

— Ви чули вже? Наші будують міст!

— Хто наші?

— Піонери. На річці Мурі. Щоб Дивізія могла відійти до англійців.

6 травня 1945.

В полудень ми вже знали: Німеччина скапітулювала! Ми залишаємось на місці. Інші частини Дивізії відходять на захід.

7 травня 1945.

Вчора було спокійно. Тільки тут і там перестрілки з рушниць і кулеметів. Нині відходять назад наші обози. Ці то завжди перші, як назад, і останні, як уперед!

Розліплюємо по стінах замку і будинків нашу газету з фотовідбиткою присяги і генералом Шандруком. Виписуємо крейдою: Смерть комуні! Слава Україні! Геть з Москвою!

8 травня 1945.

Вночі прийшов хорунжий Овад і наказав відступати в найбільшій тиші. Виходимо мовчки. Я йду на пальцях, бо коли кажуть, щоб іти тихо, то інакше годі. З нами йде поручник Козак і поручник Підгайний.

Ранком почули большевицькі постріли. Стрілянина хаотична й нервова. Мабуть дуже непокоїлися, що не відповідаємо. Наша артилерія б'є по них. Стільна пролітають понад нами.

Прибїг якийсь вістовий з новою, що москалі рушили вперед і йдуть за нами. Хорунжий Мотика лишається з хлопцями, як остання застава. Ми йдемо далі прискішеним маршем.

Пополудні большевицькі літаки патрулюють наш шлях. Доскочив до нас хорунжий Мотика. Цілий наш курінь іде до ріки Мур, де наші піонери вибудували міст. Щоб хоч не завалився!

Чимраз вищі гори. Нахил доходить до 40°, і то в тіні! Большевицькі літаки атакують нас бомбами. Але це вже не таке страшне.

В одному місці, серед гір і схрещень доріг, зробився несамовитий вузол авт, людей, гармат, мотоциклів, коней, селепків, німців, козаків! Різні роди зброї. Ніхто не міг рушити. Заткало нас, як корком. Німці кричали, погрожували собі взаємно, але ці крики не помагали, бо райху вже не було. На це все надлетіли большевики. Не скинули ні однієї бомби, зате нам звільнили дорогу, бо німці повтікали. Ми пішли спокійно далі.

10 травня 1945.

Ледве тягнемо ноги. Позаду гепають большевицькі бомби. Чути також постріли, видно, доганяють нас товариші!

Перед нами якесь місто.

Це є місто Тамсберг. При дорозі бовваніють англійські панцері. Дуже маленькі ростом англійці стоять і дивляться на нас, а ми на них. Входимо в місто.

Якийсь німець киває до мене. Показує мені капелюх. Я взяв і повісив на дуло рушниці. Подякував.

Ідемо на площу в місті. Тут маємо скласти зброю.

Я поклав обережно мої ручні ґранати на землю. Опісля шмайсер. Рушницю, мою рушницю я поклав зверху. Опісля шолом. Відвернувся і почав думати про щось інше. Зворушення тут не на місці.

Стою в ряді. Хорунжий Овад питає:

— Ти що маєш в руці?

— Капелюх.

— Звідки маєш?

— Дістав у дарунок.

— На Великдень?

— Ні, на голову.

— Кинь зараз же це барахло! — заверещав Овад, і його тоненькі білі вусики дрібно затряслися. Я виступив з ряду й на мій шолом поклав ще капелюх.

11 травня 1945.

Ми ночували в місті. Тут перший раз я мав 40 людей під собою. Спав на другому поверсі.

Ідемо в полон. Властиво, це єдине військо другої світової війни, яке навіть у полоні слухає своїх старшин. Сходить сонце. Мабуть доведеться маршувати нові десятки й сотні кілометрів.

Дивлюся вперед. Оглядаюся назад. Іде довгий вуж вояків. Сотні за сотнями, курені за куреннями. З нами наші командири.

Десять тисяч, як один! Перша-друга Українська Дивізія УНА. Ідуть старі, сиві люди, ідуть молоді юнаки, одна велика родина.

Колись це були інженери, журналісти, шевці, селяни, лікарі, нероби. Тепер це десятники, булавні, селепки, хорунжі, сотники.

Може колись засядемо при столах, цей і той і ось той. Одна велика родина: Броди, Банська Бистриця, Гляйхенберг, Фельдбах. Не скаже один одному: ти мені не тикай, досить натикалися! А згадають разом, приміром, майбутній мільйонер з дідом, ті часи, в яких дуже мало надій на рятунок, а багато місця на відвагу, гумор і віру! І хоч би поручника Хому, який так викладав селепкам:

— Куля летить, летить і падає на землю. Чому падає?

— ?

— Бо це є притягання землі. Зрозуміли?

— Ні. А коли стріляє морська артилерія і куля падає в море? Це чому?

— Сідай, не став дурних запитань. Ми цим не цікавимось. Це справа моряків.

Або сотника Микулина, до якого звернувся вояк-німець з проханням звільнити його зі Служби Божої.

— Чому?

— Бо я не вірю в Бога!

— Не віриш?

— Ні.

— А в третю заповідь Божу віриш?

— Теж не вірю!

— Маєр! Ти впав мені з неба. В такому разі зголосися в третьому бараку, там заткався кльозет!

Таке мені думалось, як ми маршували на захід.

Шкода, що нема Юська. Він тепер, коли згинув, може із задоволенням глядіти на своє земне життя, повне радості й успіху. Це він. А я? Маршую тепер у великій колоні, і ми всі дивимося, наче б щось згубили.

12 травня 1945.

Стали. До нас підбігла яка сотка англійців.

— Вач, вач, — почали кричати й здирати нам годинники з рук.

Я закам'янів. Як це? Англійці теж?

Генерал Крат відізвався:

— Спокійно, хлопці. Всі нації цікавляться годинниками. Ми теж. Тільки ті годинники, які забирали досі українці, йдуть покищо на чужий рахунок.

Попри нас сунуться англійські панцері. На схід. Ми йдемо на захід.

— Буде війна! — каже полковник Долинський і всміхається.

— Коли? — питаю його.

Мовчить. Пророки завжди мовчать, коли їх питають про дату. Але лавами пішло радісне: буде війна.

Нагло почув голос. Серце защеміло, затовклося. Боюсь туди глянути.

— Селепку, Лавочко, друже!

Таки глянув. Біля дороги, над ровом, стоїть Юсько. Худий, високий, без шапки, без пояса.

— Юську!

— Селепку!

Сам не знаю, що діялось зі мною. Пробився крізь ряди, крізь англійців. Ми обнімались, цілувалися.

— Шафа грає, селепку?

— Грає, Юську!

Рушили. Всі в одній громаді.

— Співати! — гукнув сотенний.

... Три, чотири!

— "Розпрягайте, хло-опці, коні!.."

ПІСЛЯСЛОВО

(Наукова студія про слово "селепко")

Про нього взагалі ніхто нічого не знає. Навіть наші мовознавці з ВУАН і НТШ не поцікавилися досі, що воно значить і як воно прийшло в скарбницю нашої мови. Лінгвістичне походження слова "селепко" є дуже темне, родоводу воно ніякого не має, невідомо теж, хто його створив і хто коли вжив його перший раз, та при якій нагоді.

Мої глибокі студії над цим питанням довели тільки до того висновку, що слово "селепко" поширилося незабаром після бою під Бородами. Здається, що нема ні одного автентичного селепка, який існував би в часах перед створенням Української Дивізії "Галичина", хіба, що тут і там вживали слово "селепко" львівські батяри, визначаючи ним людину, так би мовити, селепкувату.

Товарисько-регіональний характер цього слова, обмежений, як я уже сказав, до Української Дивізії, скоро втратив своє вузьке ужиткове значення. Ще пам'ятного 1944 року, вояки і старшини Українського Визвольного Війська, які стояли у зв'язку з Дивізією і то без огляду на те, чи службово, чи товарисько, почали його постійно вживати, так, що всіх дивізіоників, без огляду на старшинський ступінь, і без розбору, звали селепками. Таке явище скорого і добровільного поширення слова "селепко" серед наших наддніпрянських братів є запорукою, що в змінених політичних умовах нашої батьківщини селепки наберуть всеукраїнського значення і будуть відігравати домінуючу роль у вільних демократичних виборах.

Дальшою неясною проблемою є питання, до кого відноситься це слово, тобто кого і коли можна назвати селепком і взагалі, що воно значить.

В Дивізії старшини звали селепками офіційно і неофіційно усіх простих вояків. На цьому проблема вирішилась би цілком, коли б не дивне явище, що і стрільці звали деяких старшин селепками або й оберселепками, як також і те, що і старшини почали себе так називати. Далі це слово почало відноситися до всіх цивілів, що приїжджали до Дивізії нібито для того, щоб "зв'язати народ з рідним військом", а в дійсності приїжджали тому, щоб використовуючи позафронтовий побут Дивізії на Словаччині, "нав'язати" собі повні валізи словацьких харчів.

Так само і різnorodні звання не були вільні від селепкуватості. Селепком ставав стрілець, що в цивільному житті був доцентом математики, ставав ним і полковник, що в проміжку обох воєн продавав перець у кооперативі, або полковий духівник, чи лікар. Словом, селепки рекрутувалися зі всіх суспільних клас, маєткових станів, і були різnorodних будов тіла, краски волосся і фізичної сили.

Наукову розвідку, якій я присвятив усі свої вільні від праці години, утруднює ще й та обставина, що існувала друга відміна селепка — селепій, і третя — селеп.

Як бачимо, наукова аналіза нього слова важка і безуспішна, бо не дає ніякого вислідку.

Можна ще перейти до методи емпіричної, приглядаючись до поодиноких

характеристичних випадків, коли вживається це слово. Отже, наприклад, селепком є людина, що відповідає так, як подаємо нижче:

— Чи ви п'єте так, як я вам казав, алькалічну воду годину перед їжею?

— Я старався, пане докторе, але напrawdę, довше, як чверть години, я таки цієї води пити не можу.

Або:

— Що маєте в цій пляшці? — питає десятник селепка.

— Це вишнівка, голошу слухняно.

— Вишнівка? Ціла пляшка?

— Так, голошу слухняно, половина для мене, і друга половина для мого друга Юська.

— Гаразд, відпусти мені Юськову частину.

— Не можу, пане десятник, бо Юськова частина є на споді.

Ще інший випадок:

Селепко лікує ногу. За третьою візитою у лікаря, каже доктор:

— Ваша нога ще пухла, але я собі з цього нічого не роблю!

Селепко жалісно відповів:

— Як би вам, пане докторе, так спухла нога, я також би собі нічого з того не робив!

Поза тим селепко може попсувати вам смак на добру їжу й найкращу дівчину, може довести до роздратовання і гніву. Але селепко є теж сердечний і добрий друг, він віддасть вам усе своє, коли ви є в біді, він знає, що таке спільна доля, він цінить товариськість понад усе.

Як бачимо з написаного, власне, ні Ви, Шановні Читачі, ні я не знаємо досі, хто такий селепко. І чим більше думаємо над цим словом, тим більше затемнюється нам картина і дефініція селепка, зате тим більш він нам чомусь подобається. Тому найкраще не думати, бо тільки нічого не думаючи прекрасно зрозуміємо, що значить "коханий селепко", або взагалі селепко без ніякого додатку.

Виходить з цього отже, що кожен з нас знає і не знає, що це за слово. А найгірше, що, врешті, ніхто не знає, чи він сам випадково не є селепком, селепієм, або, що гірше, селепом!

С. Л.

1953 р.

[1] УНРади і УГВР ще тоді не було.

[2] Готуючи щоденник до друку, хочу додати, що такий самий випадок трапився ще раз у таборі полонених, в Ріміні.

[3] Треба читати скоренько: та-та-та-та-та-та-та. Ця нотка для невійськових.

[4] В жаргоні купців воєнних років – це золота монета, двадцятидолярівка.

[5] Готуючи рукопис до друку, пригадав собі, що недавно прочитав такі слова Еріха Кестнера: "Seien wir ehrlich, daß Leben ist lebensgefährlich" (Давайте подивимося правді

в очі, життя смертельне).

[\[6\]](#) Машинова пістоля.